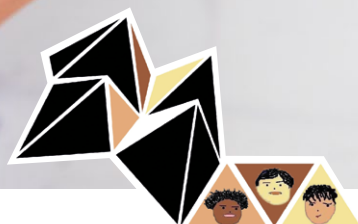


MIRADES DES DE LA INFANTESA I L'ADOLESCÈNCIA

GENERACIONS COVID-19 |

Sefa Mulet Salvador
Vicente Cabedo Mallo
Isaac Ravetllat Ballesté
Mónica Villar Herrero
M^a José Palacio Ferrer



Red de Universidades por
la Infancia y la Adolescencia

CÁTEDRA DE INFANCIA
Y ADOLESCENCIA
UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE VALÈNCIA

GENERACIONS COVID-19

Sefa Mulet Salvador
Vicente Cabedo Mallol
Isaac Ravetllat Ballesté
Mónica Villar Herrero
M^a José Palacio Ferrer



**CÀTEDRA DE INFANCIA
Y ADOLESCENCIA**
UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE VALÈNCIA

Edita: Càtedra d'Infància i Adolescència.
Universitat Politècnica de València
Novembre, 2021

Disseny i maquetació: Enrique Mateo | Triskelion disseny editorial

Ref.: 6680_01_01_01
ISBN: 978-84-9048-995-6

Imprés sota demanda



Es permet la reutilització i redistribució dels continguts sempre que es reconega l'autoria i se cite amb la informació bibliogràfica completa. No es permet l'ús comercial ni la generació d'obres derivades

AGRAÏMENTS

Especialment, volem mostrar el nostre agraïment a vosaltres, els xiquets, xiquetes i adolescents que heu participat en aquest estudi, que ha fet possible aquesta labor d'investigació. Sense les vostres aportacions, aquesta iniciativa mancaria de qualsevol sentit. Ho heu fet viable perquè la vostra mirada, la vostra participació, les vostres veus, són essencials en qualssevol de les accions que afecten les vostres vides. No pot i no hauria de ser d'una altra manera. Moltíssimes gràcies per la vostra inestimable aportació. Sou i sereu la llum que impulsa el nostre treball.

Volem fer també extensible aquest agraïment a totes les persones que d'alguna manera ens han permès arribar als i les protagonistes d'aquesta investigació; en particular els tècnics i les tècniques dels consells locals d'infància i adolescència de la Comunitat Valenciana, per la seua implicació i accessibilitat, pel seu suport i també per dedicar-nos part del seu temps en aquesta conjuntura actual de pandèmia, ja que ens han facilitat l'accés als xiquets, xiquetes i adolescents que són consellers i conselleres i que, per tant, estan representant la infància i l'adolescència dels seus respectius municipis.

En concret, ens correspon reconèixer la participació dels consells locals següents de la Comunitat Valenciana:

- Consell Municipal de Xiquets i Xiquetes d'Alzira
- Consell de Xiquetes i Xiquets de Bellreguard
- Consell Local d'Infància i Adolescència de Benissa
- Consell Local d'Infància i Adolescència de Dénia
- Consell de la Infància de Gandia
- Consell Local d'Infància i Adolescència de Gata de Gorgos
- Consell dels Infants de la Font d'en Carròs
- Consell Municipal d'Infància i Adolescència de Mislata
- Consell de Xiquetes i Xiquets de Palmera
- Consell Local d'Infància de Peníscola
- Consell Local d'Infància i Adolescència del Poble Nou de Benitatxell
- Consell Municipal d'Infància de Quart de Poblet
- Consell de Xiquetes i Xiquets del Real de Gandia
- Consell d'Infància de Sagunt
- Consell Municipal d'Infància i Adolescència de Sant Antoni de Benaixeve
- Consell Local d'Infància i Adolescència de Teulada-Moraira
- Consell d'Infància de Xàbia
- Consell Local d'Infància i Adolescència de Gandia

I també volem mostrar la nostra gratitud a totes aquelles persones que, en alguna mesura, han contribuït perquè aquest estudi siga avui una realitat.

Finalment, cal destacar que la investigació que tot seguit es presenta l'ha promoguda la Càtedra d'Infància i Adolescència de la Universitat Politècnica de València, conformada per una sèrie d'entitats que, juntament amb la Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives de la Generalitat, financen amb les seues aportacions totes les activitats que es desenvolupen al si d'aquesta Càtedra.

EQUIP

DIRECCIÓ:



Sefa Mulet Salvador

Llicenciada en Psicologia (col·legiada CV08162). Màster en Psicologia Forense i Pericial Judicial, Màster en Psicologia Clínica, Especialista en violència de gènere i abús a menors. Màster en detecció, avaluació i diagnòstic en altes capacitats intel·lectuals.

Membre de la Divisió de Psicologia Jurídica (PSIJUR) del Col·legi Oficial de Psicòlegs (Alacant). Adscrita a la Llista Oficial de Psicologia Forense del Col·legi Oficial de Psicòlegs de la Comunitat Valenciana LOPF-CV. Psicòloga de l'àrea clínica infantil, juvenil i adults. Psicòloga General Sanitària. Acreditació Nacional de Psicòloga Experta en Psicologia Educativa. (CNAP) Consell General de la Psicologia.

Membre del Grup GIEDAC Innovació Educativa d'Altes Capacitats de la Universitat de València.

En l'actualitat coordina el present projecte d'investigació per a la Càtedra d'Infància i Adolescència de la Universitat Politècnica de València, i realitza estudis de Postgrau sobre Entrenament de Superació Personal i Programació Neurolingüística.

A/e de contacte: sefamuletpsicologa@gmail.com

GRUP D'EXPERTS:



Vicente Cabedo Mallol

Llicenciat i Doctor en Dret per la Universitat Jaume I i la Universitat de València, respectivament. Màster en Ciències Polítiques a Iberoamèrica per la Universitat Internacional d'Andalusia. Professor titular de Dret Constitucional i Director del Màster Universitari en Gestió Administrativa de la Universitat Politècnica de València (UPV). Professor-tutor i coordinador dels graus en Ciència Política i de l'Administració i en Sociologia al centre associat a la UNED de Vila-real (Castelló). Director de la Càtedra d'Infància i Adolescència de la UPV. Codirector del Curs d'extensió universitària de la UNED *Sistema de Protección a la Infancia. Marco Jurídico y Socioeducativo* (50 hores). Director de la col·lecció de llibres *Infància i Adolescència*, editada per la UPV, i de la *Revista sobre la infancia y la adolescencia* (REINAD). Promotor de la Xarxa d'Universitats per la Infància i l'Adolescència (RUIA).

A/e de contacte: vicamal@urb.upv.es



Isaac Ravetllat Ballesté

Llicenciat i Doctor en Dret, Màster en Dret de Família i Infància i Postgrau en Dret Civil Català per la Universitat de Barcelona. Professor de Planta Regular de la Facultat de Ciències Jurídiques i Socials de la Universitat de Talca (Xile). Director del Centre d'Estudis sobre Drets de la Infància i l'Adolescència de la Universitat de Talca (CEDIA). Coordinador General de la Xarxa d'Universitats per la Infància de Xile. Director del Diplomàt "Derechos de la Infancia y la Adolescencia. Desafíos actuales" de la Universitat de Talca (Xile). Subdirector de la revista *InfanciActiva*, revista interdisciplinària sobre infància i adolescència.

A/e de contacte: iravetllat@utalca.cl



Mónica Villar Herrero

Diplomada en Educació Social, llicenciada en Pedagogia i doctora en Educació. El seu compromís amb el desenvolupament de la seua professió l'ha portada a ser vicepresidenta del Col·legi d'Educadores i Educadors Socials de la Comunitat Valenciana.

Actualment combina el seu treball com a educadora social en l'àmbit de família i infància amb la docència universitària a la Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació de la Universitat de València, com a docent en els graus d'Educació Social i de

Pedagogia, així com en el Màster de Psicopedagogia i en el Màster Universitari en Acció Social i Educativa. Col·laboradora externa en la Universitat Europea de València, en la Universitat Internacional de València i en la Universitat Oberta de Catalunya.

La seua investigació sempre ha estat vinculada a la investigació socioeducativa, intervenció familiar i protecció a la infància. Actualment pertany al grup d'Investigació polítiques educatives, interculturalitat i societat (POLISOC) i participa en diferents projectes d'innovació docent. Ha sigut ponent en diversos congressos internacionals vinculats tant a la formació docent com a la intervenció familiar.

A/e de contacte: monica.vilar@uv.es

COL·LABORACIÓ:



Mª José Palacio Ferrer

Llicenciada en Psicologia per la Universitat de València. Títol Psicòloga especialista en Psicologia Educativa. Habilitació Psicòleg General Sanitari.

Màster en Psicologia Clínica i de la Salut en ISEP (reconegut per la Universitat de Vic). Màster en intervenció, diagnòstic i intervenció educativa en alumnes amb altes capacitats, impartit per la Universitat de València.

Membre de la Llista Oficial de Psicòlegs Especialistes en Coordinació de Parentalitat (LOPeCP) del Col·legi Oficial de Psicologia de la Comunitat Valenciana.

Psicòloga en SEM Centre de Psicologia, psicòloga infanto-juvenil i adults. Docent en escoles de pares, en col·legis i ajuntaments de les províncies d'Alacant i de València. Docent en Màster Psicologia Clínica. Docent en formació al professorat al CEFIRE Xàtiva.

Ponent i col·laboradora en activitats realitzades per la Càtedra de la Infància i Adolescència de la Universitat Politècnica de València; Grup GIEDAC (Grup d'Innovació Educativa en AC) de la Universitat de València.

A/e de contacte: mpalacio@cop.es

ÍNDEX

Pròleg.....	1
Resum.....	3
Abstract.....	5
Introducció	7
Mètode.....	11
Estructura de la investigació	15
Procés.....	17
Fase 1: establiment d'objectius i configuració de la mostra	17
Fase 2: elaboració del qüestionari i validació segons el judici d'experts	21
Fase 3: indicacions per a la seua aplicació	31
Fase 4: extracció de resultats	35
Propostes i recomanacions	59
Conclusions.....	63
Bibliografia i referències	73
Annexos	77

PRÒLEG

Aquest estudi, divulgat i promogut per la Càtedra d'Infància i Adolescència de la Universitat Politècnica de València, és una mostra més del treball i compromís d'aquesta amb la formació, la investigació i la transferència de coneixement, però sobretot amb la visibilització de la infància i l'adolescència com a ciutadania activa i de ple dret, procurant implementar metodologies de treball que les tinguen en compte. Fomentar una cultura de participació on la veu dels xiquets, xiquetes i adolescents siga tinguda en compte en tot allò que els concernisca, i és difícil pensar què pot existir que no ho faça. La seua consideració com a subjectes de dret enfront d'objecte de protecció és subjacent als treballs i a l'enfocament d'aquests de la Càtedra.

En aquesta ocasió, el focus s'ha posat en l'actual crisi sanitària i en les preocupacions que ells i elles han manifestat sobre aquest tema; així doncs, escoltar-los ha sigut una màxima que, a més, legitima les conclusions extretes. Aqueixa escolta, recollida a través d'un treball previ en forma de qüestionaris, s'ha realitzat a través de les estructures més pròximes, els Consells Municipals d'Infància. És innegable que la pandèmia ha suposat un impacte en les seues vides, i això ha generat, amb tota seguretat, experiències vitals, si més no, singulars. Tot el que està

i ha estat ocorrent al seu voltant els afecta, i aqueixa afectació ha de tindre les menors conseqüències nocives per a ells i elles, per la qual cosa tenim l'obligació d'actuar. Actuar hui, actuar ja, és la millor manera d'afrontar l'impacte de la pandèmia en els xiquets, xiquetes i adolescents, i sempre sota la màxima de l'equitat.

Aquest estudi ens ha permés escoltar les seues veus, l'aliment que ha de nodrir les accions socials. Les preguntes i recomanacions dels qui han dut a terme l'estudi, inferides de les reflexions dels xiquets, xiquetes i adolescents, ofereixen un marc de treball que no ha de ser obviat per les polítiques públiques, ni per la societat en el seu conjunt. Aquest treball considera el dret que se'ls escolte però sobretot demostra que ens aniria molt millor si es fera així.

Rosa Molero

*Direcció General d'Infància i Adolescència.
Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives
Generalitat Valenciana*



RESUM

La present investigació posa en relleu el principi de globalitat de la infància i l'adolescència i analitza la multiplicitat d'aspectes que afecten la seua vida quotidiana i atenent el conjunt de necessitats físiques, afectives i socials, derivades d'aquest període actual de pandèmia. Això no obstant, el principi transversal sobre el qual informa aquest estudi ha sigut el dret de participació dels xiquets, xiquetes i adolescents. En aquest sentit, el treball té com a pretensió valorar-ne les manifestacions, donar-los veu, i que certament se'ls tinga presents a l'hora de prendre decisions que els afecten. Per a aquest fi, s'ha dissenyat un treball qualitatiu en què s'arrepleguen les manifestacions directes de la infància i l'adolescència provinent de la consulta efectuada a través d'un qüestionari confeccionat *ad hoc* als seus representants en els consells locals d'infància i adolescència de la Comunitat Valenciana.

La referida consulta s'estructurà sobre la base de quatre àrees d'estudi definides en la investigació, a saber: Adaptació General (AG), Educativa i Satisfacció familiar (ES), Emocional (E) i Motivació / Voluntat / Necessitat (MVN). Hi participaren 17 consells amb un total de la mostra de 127 participants i es consultaren 39 consells.

D'altra banda, és important ressaltar que tot el projecte ha estat elaborat, en les diferents fases, des d'un enfocament interdisciplinari, atès que l'equip de treball es conformà per un grup d'experts professionals de l'àrea del dret, la pedagogia, la psicologia i l'educació social, amb la finalitat d'arreglar en les conclusions les diferents perspectives que es derivaren de les manifestacions dels xiquets, xiquetes i adolescents.

La finalitat última d'aquest estudi és servir de guia o orientació en l'elaboració i el desenvolupament de les futures línies d'acció que en relació amb la infància i l'adolescència adopte la Generalitat Valenciana, prenent sempre com a eix vertebrador la perspectiva dels seus drets, així com fomentar la visibilitat d'aquest col·lectiu de ciutadans i ciutadanes menors d'edat. Paral·lelament a aquest objectiu, la investigació també té el propòsit d'incitar a la reflexió sobre el concepte salut amb què les polítiques públiques han abordat l'actual crisi sanitària, per a convidar a redescobrir una noció més àmplia i omnicomprensiva d'aquest terme, en què tinga cabuda la idea essencial de garantir el desenvolupament integral de la infància i adolescència en el seu camí cap a l'edat adulta, per a preveure mals futurs derivats de la present situació per la qual travessen.

Paraules clau: infància, adolescència, drets de la salut, futur, visibles, mirades, accions, adaptació, reflexió, necessitat, Covid-19, pandèmia.

ABSTRACT

The research highlights the principle of globality of Childhood and Adolescence, analyzing the multiplicity of aspects that affect their daily life and attending to the set of physical, affective and social needs, derived from this current period of pandemic. However, the transversal principle of this study has been the right of participation of children and adolescents. In this sense, it is intended to value their manifestations, give them a voice, and that they are certainly kept in mind when making decisions that affect them. To this end, a qualitative study has been designed in which the direct manifestations of childhood and adolescence are collected from the consultation carried out, through a questionnaire prepared *ad hoc*, to their representatives in the Local Councils for Children and Adolescence of the Valencian Community.

The referred consultation was structured on the basis of four study areas defined in the research, namely: General Adaptation (GA), Educational and Family Satisfaction (ES), Emotional (E), and Motivation / Will / Need (MVN). 17 councils have participated with a total sample of 127 participations in the study and 39 councils have been consulted.

On the other hand, it is important to note that the entire project has been developed, in its different phases, from an interdisciplinary approach, since it was made up of a group of professional experts from the area of law, pedagogy, psychology and social education., in order to collect in the conclusions the different perspectives that will be derived from the manifestations of children and adolescents.

The ultimate purpose of this study is to serve as a guide or orientation in the elaboration and implementation of future lines of action that the Generalitat Valenciana adopts in relation to childhood and adolescence, always taking as the backbone the perspective of their rights, as well as promoting the visibility of these development groups. Parallel to this objective, the research also has the purpose of encouraging reflection on the health concept with which public policies have been addressing the current health crisis, thereby inviting to rediscover a broader and more comprehensive notion of said term, in which the essential idea of guaranteeing the integral development of childhood and adolescence on their way to adulthood has a place, preventing future ills derived from the present situation they are going through.

Keywords: childhood, adolescence, health rights, future, visible, looks, development and health, actions, adaptation, reflection, need, Covid-19, pandemic.

INTRODUCCIÓ

La Càtedra d'Infància i Adolescència té com a finalitat la promoció i el desenvolupament, des d'un enfocament interdisciplinari, d'activitats de formació, d'investigació i de divulgació i transferència del coneixement sobre la infància i l'adolescència que faciliten:

- Als professionals i estudiants universitaris, les habilitats i competències per al seu acompliment actual o futur, respectivament.
- Als investigadors, el desenvolupament de línies d'investigació i projectes i, si és el cas, l'elaboració de tesis doctorals.
- A les administracions públiques, la formació contínua del seu personal i l'assessorament en polítiques públiques.
- A la societat, la divulgació dels drets (i la seua violació) d'un col·lectiu tan vulnerable com són els xiquets, les xiquetes i els i les adolescents i, en general, la sensibilització i mobilització social en pro de la infància i l'adolescència.

Entre les activitats d'investigació i de divulgació i transferència del coneixement que la Càtedra té encomanades, cal

destacar el desenvolupament de línies d'investigació i la promoció d'estudis que faciliten la transferència i divulgació del coneixement. El treball de recerca interdisciplinari que ara es presenta s'emmarca en els àmbits d'intervenció esmentats.

Efectivament, la Càtedra d'Infància i Adolescència, preocupada per la situació de la infantesa i l'adolescència en l'actual crisi sanitària, es proposà elaborar un estudi d'investigació en què els xiquets, xiquetes i adolescents foren els autèntics protagonistes, amb la finalitat de conèixer-ne de manera directa les preocupacions, dificultats, anhels i il·lusions en aquesta època tan convulsa.

La referida investigació, atesa la seua envergadura, es desenvoluparà en successives etapes. El present estudi s'emmarca, doncs, al si de l'esmentat procés i representa únicament la primera de les fases. S'hi efectua una aproximació a la coneguda com *nova realitat*, en què ens trobem immersos derivada de la pandèmia provocada per la Covid-19, i com aquesta ha afectat i està afectant el present i el futur de la infància i l'adolescència i els seus drets.

Per consegüent, en aquest primer estudi el punt de partida ha consistit en la recollida de manifestacions directes de xiquets, xiquetes i adolescents, que voluntàriament han volgut intervenir-hi. La seua participació, el seu dret a ser sentits i escoltats, és el principi rector que guia i inspira tota la investigació. D'aquesta manera, els xiquets, xiquetes i adolescents no són considerats com a mer objecte de l'estudi, sinó com a subjectes, en primera persona, protagonistes d'aquest.

A l'hora de seleccionar la mostra, s'optà per comptar amb la participació dels representants de la infància i l'adolescència en els diferents consells locals d'infància de la Comunitat

Valenciana. Aquests consells són (o haurien de ser) la plasmació del dret de participació dels xiquets, xiquetes i adolescents en la vida pública local. Per això, no resulta fútil l'elecció d'aquest grup en particular de xiquets, xiquetes i adolescents, que representen els iguals de les seues ciutats i municipis, i que treballen àrduament perquè la seua visió i aportacions es tinguen en compte en les polítiques municipals i hi incidisquen i repercutisquen de manera activa.

Per tant, en tractar-se el Consell Local d'Infància d'un dels òrgans de participació ciutadana de la infantesa i l'adolescència per excel·lència que té per finalitat proposar solucions alternatives a les problemàtiques que afligeixen xiquets, xiquetes i adolescents, l'equip investigador considerarà de summa importància dedicar-ne el primer dels informes a plasmar les idees, anhels, crítiques, pors i valoracions que aquests grups organitzats de persones menors d'edat tenen respecte a les seues vivències durant l'època de confinament, tot això d'acord amb el seu mandat representatiu i amb el fet que desenvolupen una labor transmissora de la veu de la infància i l'adolescència que resideix en els seus municipis i entorns.

Som conscients que queden molts altres grups de xiquets, xiquetes i adolescents als quals també haurem de donar veu en posteriors treballs, i que presenten realitats i situacions diverses. D'aquesta manera, s'anirà ampliant tota aquesta realitat per la qual travessa la nostra infància i joventut en tota la seua heterogeneïtat.

La transcendència que s'ha pretès donar a la participació dels xiquets, xiquetes i adolescents en aquesta i en successives investigacions està d'acord amb la mateixa Convenció sobre els Drets de l'Infant, de 1989, que estableix com un dels seus quatre principis bàsics, al costat de la no-discriminació (art. 2),

l'interès superior de l'infant (art. 3) i la garantia de la seua supervivència i desenvolupament (art. 6), el dret a la participació (art. 12). En concret, la Convenció reconeix el dret del xiquet i la xiqueta a expressar-ne l'opinió lliurement i a ser escoltat en tots els assumptes que els concerneixen, i evidentment totes les actuacions que es duguen a terme des de les administracions públiques respecte a ells els afecten. I per si això fora poc, a més, prescriu que aquestes opinions han de ser preses en consideració en la seua justa mesura. En el mateix sentit, l'actual Llei valenciana 26/2018, de 21 de desembre, de la Generalitat, de drets i garanties de la infància i l'adolescència, estableix també com un dels seus principis rectors la participació activa i directa, tant individual com col·lectiva, de la infància i de l'adolescència en tots els assumptes que els concerneixen (art. 3.6).

I aquest és, precisament, l'objectiu del present estudi: que la seua opinió siga presa en consideració, tant per les administracions públiques com per les diverses entitats que treballen en favor de la infància i l'adolescència, a l'hora de prendre decisions que es tradueixen en polítiques públiques o projectes per a aquestes.

L'estudi es fonamenta, a més, igual que els plans d'infància municipals, en el principi de globalitat de la infància i l'adolescència, que els considera com un tot, i analitza la multiplicitat d'aspectes que afecten la seua vida diària i atenent el conjunt de les seues necessitats físiques, afectives i socials.

En suma, el present estudi representa una aportació en l'àmbit infantojuvenil, que fomenta la reflexió, la discussió i l'acompliment professional en les disciplines que atenguen les necessitats de la infància i l'adolescència.

MÈTODE

Aquest treball de recerca s'ha basat en el marc de la metodologia qualitativa, amb el disseny d'un qüestionari i en les entrevistes, com a tècnica de recollida d'informació.

L'objectiu de la investigació qualitativa és proporcionar una metodologia d'investigació que permeti comprendre el complex món de l'experiència sentida des del punt de vista de les persones que la viuen (Taylor i Bogdan, 1984).

El procediment d'anàlisi i sistematització de tota la informació obtinguda ha consistit en el registre i transcripció dels qüestionaris per a la seua interpretació segons les temàtiques definides pel mateix equip de treball. Per a facilitar aquesta tasca, es confeccionà un qüestionari realitzat *ad hoc* per a l'estudi sobre la base de quatre àrees de recollida d'informació: Adaptació General (AG), Educativa i Satisfacció familiar (ES), Emocional (E) i Motivació / Voluntat / Necessitat (MVN).

Així, quedaren definides les dimensions o àrees d'estudi a valorar en les manifestacions directes de la infància i l'adolescència, es va dur a terme una anàlisi de contingut temàtic, que determinara semblances i diferències, així com una cerca

i alçament de temes emergents derivats de les respostes oposades, categories i/o conceptes rellevants, i les relacions entre els temes tractats seguint aquesta situació social de la Covid-19.

És important remarcar que es va implementar un disseny d'investigació tenint en compte la mirada multidisciplinària, conservada des de la independència professional i sotmesa al debat per a la integració d'aquesta en les diferents fases de la investigació. I aquesta mirada multidisciplinària fou possible per integrar l'equip d'investigació de professionals de les diferents àrees del coneixement ja esmentades.

El judici d'aquests professionals, a manera d'experts, és, a més, un mètode de validació útil per a verificar la fiabilitat d'una investigació, que es defineix com "una opinió informada de persones amb trajectòria en el tema, que són reconegudes per uns altres com a experts qualificats en aquest, i que poden donar informació, evidència, judicis i valoracions" ([Escobar-Pérez i Cuervo-Martínez, 2008:29](#)). Així doncs, queda incorporat aquest criteri en el seu extrem de contrastar les informacions oposades i abocades en aquest.

Per a [Cabero i Llorente \(2013\)](#), el judici d'experts es defineix com a estratègia d'avaluació que presenta una sèrie d'avantatges entre els quals destaquen la possibilitat d'obtenir una àmplia i detallada informació sobre l'objecte d'estudi i la qualitat de les respostes per part "dels jutges".

Amb tot, el qüestionari i els seus resultats no constitueixen solament un instrument de recollida d'informació i valoració, sinó que també la informació que es desprèn ha de ser presa en consideració a l'hora de dur a terme actuacions destinades a la infància i l'adolescència.

Per tant, ens trobem davant un estudi que pretén fomentar una bona pràctica futura en el moment que es despleguen models d'atenció, intervenció i desenvolupament amb uns destinataris que siguin els xiquets, xiquetes i adolescents.

L'aplicació d'aquest tipus de gestió en la investigació per a confeccionar la recollida d'informació i l'anàlisi de resultats és complexa, però ofereix un ampli sistema de notifikacions i permet la participació de tots els col·laboradors del projecte.

Fomenta la comunicació i el treball en equip i permet extraure conclusions des de diferents àmbits professionals. Aquest mètode de treball ha estat immers en cada fase de l'estudi, avançant sempre des de la consulta al grup d'experts, que amb la seua mirada i aportacions anava confeccionant el resultat d'aquest.

Segons els autors, si es té en compte que "el concepte d'expert és prou polisèmic", la seua correcta aplicació depèn dels criteris de selecció i del nombre adequat d'aquests. Quant als procediments d'elecció dels experts, aquests foren dos criteris, el *Biograma (exposat currículum en l'estudi)* i el *Coefficient de Competència experta*, que parteix de les persones que inicialment s'han considerat expertes perquè amb la seua opinió i autovaloració indiquen el seu nivell sobre el coneixement respecte a l'objecte d'investigació, així com de les fonts que els permeten argumentar i justificar aquests criteris de participació.

D'altra banda, autors com ara [Escobar-Pérez i Cuervo-Martínez \(2008:29\)](#) indiquen que el nombre de jutges que s'ha d'emprar en un judici depèn del nivell d'*expertització* i de la diversitat del coneixement. Per a aquest estudi es reuniren quatre experts de diverses disciplines que quedaren referenciades anteriorment.

Cal aclarir que en aquest present estudi no es pretenia validar o contrastar un qüestionari, sinó elaborar una eina pròpia per a la recollida d'informació sobre l'estudi de les expressions de la infància i adolescència, que anirà conformant-se en posteriors estudis. Per aquest motiu, es realitzà una extracció i adaptació de la tècnica o estratègia que poguera fomentar una bona pràctica futura des d'aquesta perspectiva de múltiples mirades.

Com s'ha indicat, el qüestionari es va configurar sobre la base de les àrees que descriurem tot seguit. Aquestes foren, al seu torn, el resultat de les necessitats, que considerem primerament valorar i extraure de les manifestacions de la infància i l'adolescència, en relació amb la situació actual viscuda.

A parer nostre, realitzem una seqüència exploratòria que donava a l'estudi avantatge sobre altres mètodes per la informació que es pretenia que despenguera. Les principals considerades foren:

- Prioritzar els punts de vista de les persones.
- Estar enfocada en el coneixement que es té d'un tema, per la qual cosa el significat és únic i innovador des de les múltiples mirades de l'expert.
- No tenir una estructura obligada, per la qual cosa l'investigador pot seguir el procés que li semblara més senzill.
- Trobar una solució a problemes que no es tinguren en compte en el passat i buscar orientar temes i aportar formes possibles de solució.

ESTRUCTURA DE LA INVESTIGACIÓ

El present estudi va tenir cinc fases diferenciades i integrades per a l'elaboració d'aquest.

Fase 1 Es va establir consensuar l'objectiu principal d'estudi, així com els secundaris derivats d'aquest, i concretar la mostra, comptant amb tots els criteris aportats pel grup d'experts.

Fase 2 Es proposà elaborar les àrees d'estudi i confeccionar el qüestionari amb les preguntes pertinents per a poder extraure informació de les àrees esmentades. Tot això segons contens de l'equip d'investigació.

Fase 3 S'establiren els contactes pertinents per a l'obtenció de la mostra i la passada del qüestionari, i es va procedir a la devolució per a l'estudi.

Fase 4 En aquesta fase s'inicià la discussió i l'anàlisi dels resultats derivats de la participació de la mostra, l'agrupació de manifestacions majoritàries i/o que es repetien en les respostes de la mostra i finalment l'elaboració de conclusions.

Fase 5 En aquesta última fase, es formularen propostes i millores sobre les troballes oposades en les conclusions, derivades, al seu torn, de la informació aportada per la mostra d'estudi. Es va procedir, així mateix, a valorar punts d'acció futurs per a continuar treballant cap a la millora de les aportacions realitzades.

PROCÉS

FASE 1: ESTABLIMENT D'OBJECTIUS I CONFIGURACIÓ DE LA MOSTRA

A l'hora de seleccionar la mostra, es consensuà que foren els rec presentants dels xiquets, xiquets i adolescents en els diferents consells locals d'infància de la Comunitat Valenciana. Aquests consells són (o haurien de ser) la plasmació del dret de participació dels xiquets, xiquetes i adolescents en la vida pública. Els consells locals d'infància i adolescència es constitueixen com a òrgans consultius i de participació dels xiquets i les xiquetes en tots aquells assumptes que els afecten, directament o indirectament, en l'àmbit municipal (art. 16.4 de la Llei 26/2018, de 21 de desembre, de drets i garanties de la infància i l'adolescència). La promoció d'aquests és a càrrec del Servei de Promoció dels Drets de la Infància i l'Adolescència, dependent de la Direcció d'Infància i Adolescència de la Generalitat Valenciana.

Per això, l'equip d'investigació, conscient de la transcendència del dret de participació de la infància i valorant molt positivament l'existència dels consells locals com a òrgans de participació, considerarà que els xiquets, xiquetes i adolescents

que els componen constituïrien la mostra de la investigació, atès que en la seua condició de representants estan directament implicats en les accions i assumptes que els afecten, com és la present pandèmia. La seua visió i les seues aportacions han de ser tingudes en compte, sens dubte, en les polítiques municipals i també, a través del Consell d'Infància de la Generalitat Valenciana i d'estudis com aquest, en l'àmbit autonòmic, per a incidir-hi de manera activa.

En suma, en tractar-se el Consell Local d'Infància d'un òrgan de participació ciutadana de la infantesa i l'adolescència en temes relatius a les seues realitats, seleccionem aquesta primera mostra com a referència per a l'estudi.

D'acord amb la metodologia apuntada, es va procedir a contactar amb els consells locals d'infància existents en l'actualitat als municipis i ciutats de la Comunitat Valenciana, amb la finalitat de tenir una mostra representativa.

El primer contacte es realitzà a través d'una doble via, a través de fax dirigit al/a la responsable de coordinar el Consell i a través del contacte telefònic de la centraleta de l'ajuntament en què se sol·licità poder comunicar-se amb el/la tècnic/a que gestionara el Consell local de la infància i adolescència.

La participació s'instava que fora voluntària, amb la finalitat d'obtenir una motivació i una activitat lliure de barreres, sense condicionaments, tant per part dels implicats en l'estudi, com de les persones adultes a càrrec. Amb això ens asseguràvem una menor *contaminació* en les respostes i un major grau de sinceritat. És important remarcar que, en tractar-se d'una col·laboració absolutament voluntària, no intervingueren en l'estudi tots els consells locals d'infància existents a la Comunitat Valenciana, ni tots els xiquets, xiquetes i adolescents dels

consells que sí que decidiren participar. Així, malgrat col·laborar molts representants dels consells, la mostra es va obtenir exclusivament de la voluntarietat de participació dels xiquets, xiqueta i adolescents.

Finalment, hi participaren 17 municipis, que disposen de Consell Local d'Infància i Adolescència, del total dels 39 contactats i consultats.

Quant a la mostra, tingué un total de 127 participants de tots els consells municipals. Per diverses circumstàncies i pel present període de la Covid-19, ens trobem amb prou dificultats per a poder realitzar les enquestes.

Cal assenyalar que, atesa la situació sanitària, hi va haver consells que mostraren el seu interès a participar en l'estudi, però, finalment, no pogueren, en aquesta ocasió, fer-ho. Esperem comptar amb ells en futures investigacions.

Pel que a la durada de la consulta, aquesta es va estendre de maig del passat any fins a febrer de l'any 2021, data en què es donà per conclosa la recepció d'enquestes dels consells locals.

Els consells participants han sigut dels municipis següents:

Alzira, Bellreguard, Benissa, Dénia, Gandia, Gata de Gorgos, la Font d'en Carròs, Mislata, Palmera, Peníscola, el Poble Nou de Benitatxell, Quart de Poblet, el Real de Gandia, Sagunt, Sant Antoni de Benaixeve, Teulada-Moraira i Xàbia.

ORGANOS MUNICIPALES DE PARTICIPACIÓN INFANTIL



Referències consells
Comunitat Valenciana

Imatge 1. Mapa Consells Infància CV 18.12.2020
Font: <http://www.inclusio.gva.es>

FASE 2: ELABORACIÓ DEL QÜESTIONARI I VALIDACIÓ SEGONS EL JUDICI D'EXPERTS

Les preguntes del qüestionari les elaboraren i revisaren el grup d'experts en la investigació sobre la base de quatre apartats o àrees fonamentals:

- Adaptació General (AG)
- Educativa i Satisfacció familiar (ES)
- Emocional (E)
- Motivació / Voluntat / Necessitat (MVN)

Les àrees indicades es triaren atenent les necessitats i circumstàncies presents de la infància i l'adolescència, amb la finalitat de poder oferir a l'estudi pautes que pogueren servir per a donar més estabilitat en aquestes dimensions als xiquets, xiquetes i adolescents, per tal del seu bon desenvolupament integral.

I. ÀREA D'ADAPTACIÓ GENERAL (AG)

L'adaptació general és l'acció i influència entre l'individu i el medi en què aquest es desenvolupa i viu. És una reacció de la persona com a manera de respondre a una situació o circumstància. I això permet el desenvolupament de l'estabilitat suficient que impulsa al creixement, a un sa i correcte aprenentatge del medi i possibilita el desenvolupament de les persones.

Per això, considerem aquesta dimensió molt significativa, per a introduir-la en el qüestionari a través de diverses preguntes, amb la finalitat de poder extraure i valorar quin grau

d'adaptació expressava la infància i l'adolescència en el context actual de pandèmia.

El procés d'adaptació general depèn en gran manera de la interacció entre les capacitats individuals de desenvolupament i els factors ambientals. Es pretenia, per tant, conèixer i estudiar si aquests s'associen als interessos, objectius i aspiracions que tenen els xiquets, xiquetes i adolescents. A més, també es va indagar en la manera com es gestionà pels xiquets, xiquetes i adolescents entrevistats en aquell procés d'adaptació durant l'època de confinament. D'aquesta manera, poguérem extraure informació sobre les facilitats de la infantesa per a ajustar-se de manera eficaç (o no) a un nou context tan desafiador com l'actual.

Hans Selye (1935: 36) elaborà una teoria per a explicar la síndrome general d'adaptació (SGA). Aquest autor va definir l'estrès com una resposta general, estereotipada i que implica l'activació de l'eix hipotalàmic-hipofisari-suprarenal (HHS) i del sistema nerviós autònom (SNA). Així, l'organisme s'activa davant una font d'estrès. I si l'activació persisteix, apareixerà la síndrome d'estrès o síndrome general d'adaptació. Per això, d'acord amb Selye, qualsevol demanda que supera els recursos de l'individu i que evoca el patró de resposta d'estrès o síndrome general d'adaptació pot suposar un excés de resistència i un perjudici per a la persona.

Tenint en compte les premisses anteriors, i que ens trobem davant una mostra en període de desenvolupament, volguérem tenir present aquesta adaptació general com a punt important de valoració. Continuant amb Selye, aquest afirma que l'estrès *negatiu* apareix quan una persona és sotmesa a unes dosis d'estrès acumulades que superen el seu llindar òptim d'adaptació, començant a manifestar l'organisme senyals d'esgotament.

I, per tant, tenint en compte les característiques evolutives de la mostra i la durada en curs de la pandèmia, volguérem en la present àrea valorar la possibilitat de la presència d'aquestes manifestacions.

Centrant-nos en les preguntes, aquestes es confeccionaren encaminades a l'apreciació del grau d'adaptació a l'entorn, a la família, i al descobriment de la possible existència de dificultats en xiquets, xiquetes i adolescents, tant en l'àrea personal com escolar, social i familiar, que se'n pogueren desprendre de les interpretacions a l'àrea.

Particularment, resultava d'especial interès conèixer quina impressió general abans i durant el període de la Covid-19 podien manifestar-nos en les seues respostes. Amb aquesta finalitat, orientem de manera global preguntes obertes de les quals es pogueren extraure aquests recursos d'adaptació que havia utilitzat la infància i l'adolescència en aquesta especial circumstància de pandèmia.

II. ÀREA EMOCIONAL (E)

El sistema emocional és essencial per a l'equilibri en l'ésser humà. A mesura que es creix aquest es torna més autoregulat, com a resultat del desenvolupament neurofisiològic, cognitiu, del llenguatge i de l'acte comprensió. Quan la persona creix, el desenvolupament d'habilitats de regulació de l'emoció es converteix en essencial i ajuden el subjecte a organitzar els processos emocionals a l'hora de controlar de manera adaptativa la conducta.

Segons [Mariano Chóliz \(2005\)](#), des de l'adveniment de la psicologia científica hi ha hagut successius intents per analitzar

l'emoció en els seus components principals que en permeten tant la classificació, com la distinció entre aquestes. Potser la més coneguda siga la teoria tridimensional del sentiment de Wundt (1896), que defensa que aquests es poden analitzar en funció de tres dimensions: grat-desgrat; tensió-relaxació i excitació-calma. Cadascuna de les emocions es pot entendre com una combinació específica de les dimensions que hem esmentat. A partir del plantejament de Wundt, segons Chóliz, s'han proposat diferents dimensions que caracteritzarien les emocions (Schlosberg, 1954; Engen, Levy i Schlosberg, 1958). Tanmateix, l'autor indica que les úniques que són acceptades per pràcticament tots els autors i que a més són ortogonals són la dimensió grat-desgrat i la intensitat de la reacció emocional.

El desenvolupament de la regulació de l'emoció pot ser considerat com una de les majors tasques del desenvolupament en el terreny personal i interpersonal.

Aprendre a regular les nostres emocions d'una manera sana constitueix una tasca que requereix maduració i pràctica en els esdeveniments de les nostres vivències. Per això, considerarem al seu moment que aquesta àrea estiguera representada en les preguntes que poguérem realitzar en el qüestionari, amb la finalitat de valorar el grau en què la possible situació de confinament poguera afectar el desenvolupament o percepció en el repertori emocional de la infància i adolescència.

Per tot això, el qüestionari es configurarà amb preguntes adreçades a expressar possibles conductes de contingut emocional. Aquestes preguntes estaven orientades a posar en relleu l'expressió d'algunes conductes d'ansietat, si hi havia queixes somàtiques, o si per contra expressaven estabilitat emocional, en grat/desgrat o incertesa pel futur com a reflexos d'emocions negatives i expressions emocionals. I era d'interès tenir present

tant el període de la Covid-19 com el moment previ, perquè es poguera reflectir també la diferència o l'impacte emocional expressat pels xiquets, xiquetes i adolescents en tots dos períodes. En el ben entès que no es va considerar mai que aquesta àrea fora un indicatiu de criteris diagnòstics, sinó orientatiu de l'estimació d'estabilitat percebuda en els xiquets i xiquetes en l'àmbit emocional en aquest període de vida que els afecta.

III. ÀREA EDUCATIVA I SATISFACCIÓ FAMILIAR (ES)

En aquesta àrea s'arrepleguen expressions i manifestacions generals sobre la percepció de la realitat educativa i familiar, tant en el denominat període de la Covid-19 com en l'etapa anterior, amb la finalitat de mesurar el nivell de satisfacció o descontentament que desprenen els xiquets i xiquetes i adolescents en aquests contextos de socialització.

La inclusió d'aquesta àrea ens permeté tenir una visió més ajustada sobre la seua percepció real de les accions realitzades o de l'organització futura d'accions que puguin donar majors graus de satisfacció en els àmbits educatiu i familiar.

En particular, ens interessava conèixer com era i es percebia aquella convivència familiar i la seua vivència de l'escola. D'aquesta manera, família i educació es conformen com dues àrees importants a prendre en consideració.

IV. ÀREA DE MOTIVACIÓ – VOLUNTAT – NECESSITAT (MVN)

En aquesta àrea s'arrepleguen expressions sobre les motivacions, desitjos o voluntats dels xiquets, xiquetes i adolescents, i això gràcies a preguntes obertes que reflecteixen els principals

interessos i necessitats d'aquest període evolutiu, des de la seua perspectiva i sobre la base de la seua percepció real.

I d'igual manera, es promou als xiquets i xiquetes la reflexió sobre aquests aspectes, ja que a diferents edats hi ha algunes preguntes que encara no els han realitzat directament els adults o iguals, amb base en aquestes motivacions.

Es poden distingir principalment dos tipus de motivacions: una d'extrínseca, present en la infància; i una altra d'intrínseca, més pròpia del desenvolupament durant l'adolescència i l'edat adulta. Ambdues formen part de la base dels aprenentatges anomenats automotivats o autoregulats.

La motivació extrínseca es defineix com totes aquelles accions que realitzem amb la finalitat d'obtenir algun tipus de recompensa externa, que pot ser una cosa física, monetària o un reforç psicològic. És a dir, el factor motivador no és una conseqüència natural de la tasca.

Les formes psicològiques de motivació extrínseca poden ser també elogis. Els xiquets i les xiquetes, per exemple, basen una bona part dels seus comportaments primerencs en aquest tipus de motivació: anhelan aquest reforç positiu dels adults per a regular-ne la conducta, construir la identitat i conformar al seu torn la base de la motivació intrínseca, que es conforma amb el desenvolupament. Aquesta motivació externa formarà les futures bases dels comportaments comunitaris, solidaris, socials

Pel que fa a la motivació intrínseca, una de les teories més coneguda és la de l'autodeterminació, enunciada en 1975 pels psicòlegs Edward Deci i Richard Ryan, tots dos professors de la Universitat de Rochester. Aquesta teoria afirma que les persones tenen tres necessitats psicològiques innates:

- La necessitat de sentir-se competents.
- La necessitat de relacionar-se.
- La necessitat de tenir autonomia.

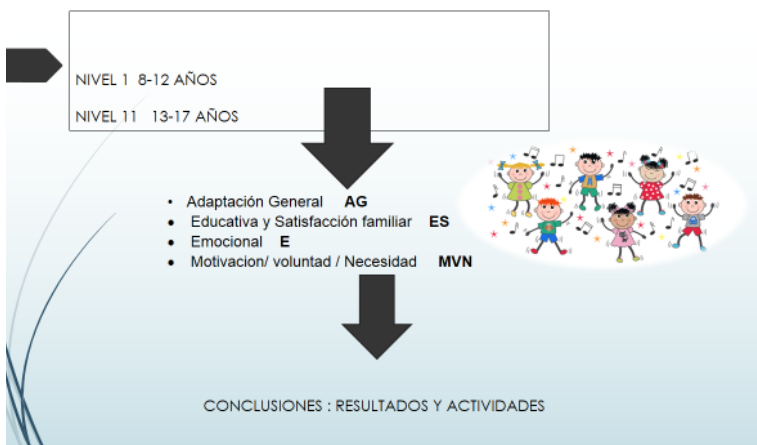
Així, la motivació intrínseca sorgeix en l'ésser humà a partir de la combinació d'aquestes tres dimensions. Es fa referència abans de res a aquelles accions on la persona duu a terme una sèrie de conductes per pròpia voluntat, inspiració i desig. Aquesta àrea la considerem important per a valorar quina informació ens aporten els xiquets, xiquetes i adolescents sobre les seues motivacions i necessitats en els diferents grups d'edats.

En aquesta fase 2 de la investigació, i ateses les diferents dimensions adés descrites, es va procedir a l'elaboració del qüestionari. Aquest s'estructurà en 13 preguntes amb un espai en blanc per a les observacions en cadascuna d'aquestes, repartides entre les àrees d'estudi i una pregunta al final per a l'expressió lliure d'altres idees que el xiquet, xiqueta o adolescent volguera aportar. Prèviament se sol·licità a cada expert de manera independent que valorara cadascuna de les àrees segons la claredat de les preguntes, tant des del punt de vista del seu significat com de la seua formulació, i que efectuara les modificacions que considerara oportunes per a garantir la bona redacció i, per tant, la seua brevetat i facilitat de comprensió. Així mateix, es procurà també assegurar la utilització d'un llenguatge amigable i inclusiu accessible per al major nombre possible de xiquets, xiquetes i adolescents.

Atesa l'edat dels representants en els consells locals d'infància, com ja s'ha indicat, es confeccionaren dos nivells de qüestionaris segons la distribució següent:

- Nivell I 8-12 anys
- Nivell II de 13-17 anys

Es dividiren, per tant, en dos nivells el total del grup participant, i es confeccionaren dos qüestionaris diferenciats per a cada grup d'edat.



Imatge 2. Resum distribució de nivells i progressió de l'estudi.
Font: elaboració pròpia.

FORMAT DE LES PREGUNTES

Es realitzà la confecció seguint el principi de les preguntes obertes. Les preguntes obertes són les que permeten a l'interpel·lat respondre allò que desitja, ja que no se li imposen opcions entre les quals ha de triar la resposta. Les preguntes obertes permeten, doncs, obtenir respostes molt més extenses i sense cap tipus de condicionament per qui les formula. A través d'aquestes preguntes es pot conèixer quina és la postura de l'interlocutor sobre un tema, les seues propostes sobre aquest tema o els detalls sobre alguna experiència que haja viscut vinculada a la qüestió que s'està abordant.

Moltes vegades, fins i tot, es reben respostes que ni tan sols estaven en ment del grup a l'hora de formular les preguntes, per la qual cosa poden ser molt enriquidores.

Les preguntes obertes en una enquesta tenen com a inconvenient que el processament i l'anàlisi pot resultar molt més complex, ja que per a cada enquestat hi ha una resposta diferent, mentre que en les preguntes tancades es poden tabular de forma pràcticament automàtica perquè les respostes són limitades. Tanmateix, es considerarà que resultava majorment constructiu per a una visió més ajustada de la realitat formular preguntes obertes, ja que permeten múltiples respostes segons cada participant.

Les preguntes d'investigació es formularen amb respecte a les característiques següents:

- Ser concretes. Les preguntes no havien de ser vagues. I vaguetat en una pregunta suposa la falta d'entesa exacta d'allò sobre què es consulta.
- Ser clares. La claredat és necessària perquè les respostes representen una aportació a la investigació.
- Ser precises, puntuals i exactes en el que es qüestiona.
- Estar completes, ser omnicomprendives i no deixar marge a l'ambigüitat.
- Ser sempre pertinents, neutres i no faltar a cap principi de l'ètica professional.

Les preguntes es dissenyaren de manera que foren fàcils i ràpides d'aplicar i que es despengueren, per tant, contestacions

significatives que ens permeteren, posteriorment, una recollida de la informació directament des de la infància i l'adolescència.

Quant al temps per a la realització, es calculà que no excedira de 15-20 minuts, aproximadament, d'implementació absoluta o temps de resposta. Es pretenia garantir la suficient atenció i evitar que decaiguera aquesta per excés de temps i consegüentment la motivació per realitzar-ho.

Tanmateix, cal considerar que el temps per a l'aplicació completa (connexió, esperes de presència, nombre de participants en una connexió, repartiment de material, instruccions d'aplicació i recollida de materials) va poder arribar a ser d'uns 30 o 40 minuts, depenent dels grups.

Amb les primeres mostres obtingudes, es realitzà una anàlisi qualitativa en primers resultats, amb la finalitat d'avaluar la capacitat discriminatòria de cada pregunta, a partir de les freqüències observades en cadascuna de les respostes de la mostra. D'aquesta anàlisi, es va poder constatar que en la majoria d'enquestes coincidien les manifestacions en el global de les contestacions.

D'acord amb tot això, es pogué inferir que, respecte a la validesa del contingut seleccionat en referència a les preguntes, així com de les aportacions qualitatives dels jutges, era apropiat el qüestionari al propòsit per al qual havia sigut construït. I s'ha d'assenyalar que no es realitzaren adaptacions o modificacions en les primeres aportacions de les experiències de les inicials passades d'aquest, ja que foren comprensibles i no hi va haver dificultats en aquelles primeres mostres, i les seues devolucions. Per això, s'optà per continuar mantenint la configuració original durant tot l'estudi i la mostra.

FASE 3: INDICACIONS PER A LA SEUA APLICACIÓ

Les indicacions per a un ús responsable del qüestionari tant respecte a la seua aplicació com la interpretació d'aquestes són, sens dubte, un dels punts forts.

A aquest efecte, a més de l'elaboració de qüestionaris per als xiquets, xiquetes i adolescents, es prepararen unes indicacions per a les persones tècniques o responsables del grup del Consell Local d'Infància dels seus municipis. Tenint sempre present que era molt important que es preservara al màxim una expressió genuïna de les seues manifestacions amb mínimes interferències de les opinions o manifestacions d'una persona adulta.

En concret, als tècnics i tècniques de contacte se'ls va trame-re un correu electrònic amb les instruccions precises sobre la manera de procedir i/o se'ls va explicar també, en el cas de ser necessari, mitjançant conversa telefònica.

Un aspecte que era clau, perquè la informació dels qüestionaris fora rellevant, era que les persones coordinadores dels consells no esbiaixaren els resultats amb la seua interpretació, ja que en aquest cas perdria efectivitat l'estudi i els seus resultats serien menys objectius.

La finalitat perseguida, per tant, era que els xiquets, xiquetes i adolescents pogueren contestar amb llibertat, sota la seua opinió i/o visió. Fins i tot, si no se'ls ocorria res en alguna pregunta o no tenien en el seu moment una resposta, podien deixar constància i que quedara en blanc (encara que se'ls animava a completar tots els apartats o àrees amb mínimes interferències).

Aquesta aportació era també, sens dubte, significativa i, per tant, l'analitzà l'equip d'investigació.

Per a això, al costat d'aquestes indicacions, es realitzaren connexions amb el grup de xiquets, xiquetes i adolescents perquè l'equip poguera donar les instruccions pertinents i respectara, això sí, el procés de no contaminació de la resposta.

Mitjançant l'acomodació pel professional a les instruccions i enunciat de les preguntes ens assegurem de la seua comprensió, sense que d'això derivara en entrenaments d'estils de resposta.

L'equip d'investigació va accedir de forma independent i autònoma a una plataforma en línia on es pogueren connectar en temps real amb el grup de xiquets, xiquetes i adolescents per a poder realitzar l'administració del qüestionari i la recollida d'informació.

La plataforma triada per la seua accessibilitat, per la seua senzillesa i pel mateix enllestiment pel grup de consellers i conselleres fou l'aplicació Zoom.

Un punt fort per a l'extracció de la informació fa referència que la doctrina es denomina *validesa del protocol* i s'aplica en l'obtenció d'informació derivada d'entrevistes o qüestionaris.

Per *validesa del protocol* s'entén el grau en què la persona ha contestat de forma sincera i parant atenció a les preguntes. Per això, és important ressaltar que aquesta administració d'avaluació qualitativa es duu a terme per professionals.

Des de l'inici de l'enquesta es remarcà a tots els participants que aquest no era un qüestionari amb unes respostes

positives o negatives, que l'important era la compilació del que ells i elles opinaven. En aquesta línia, els participants tenien total llibertat per a contestar les preguntes que consideraren, i pogueren indicar si alguna no la consideraven clara. Era sumament important les seues comunicacions, inclusivament com a dades interpretatives o l'absència de resposta davant algunes preguntes.

L'única funció que es deixà al personal tècnic fou la contestació de dubtes a través del parafraseig de la pregunta, però no donant mai exemples de resposta. Aquesta comunicació quedà aclarida i definida en els contactes mantinguts amb aquest personal.

ADMINISTRACIÓ DELS QÜESTIONARIS

La implementació i trasllat dels qüestionaris als i les participants es realitzà a través de la plataforma [Zoom.es](https://zoom.us), com a conseqüència de la situació sanitària actual, que impossibilità poder realitzar sessions presencials amb cadascun dels consells que conformaren la mostra d'estudi.

Es facilitaren els qüestionaris per nivells d'edat anticipadament, perquè els i les participants els tingueren prèviament a les connexions, i que en disposaren quan es realitzaren les entrevistes.

El qüestionari podien completar-lo amb flexibilitat, a mà o directament en el Word, i podien ser tramesos per diferents vies segons els fora més senzill. Així, fins i tot se'ls facilità un correu electrònic a través del qual podien efectuar el lliurament.

En roig destaquem els consells locals que participaren en l'estudi:

Òrgans Municipals d'Infància			
Alacant	Alcoi	Dénia	El Poble Nou de Benitatxell
	Gata de Gorgos	Xàvia	Benissa
	Sant Joan d'Alacant	Teulada-Moraira	Villena
Castelló	Castelló de la Plana	La Vall d'Uixó	Morella
	Nules	Peñíscola	Vila-Real
València	Alaquàs	Aldaia	Alfara del Patriarca
	Almussafes	Alzira	Bellreguard
	Carcaixent	El Real de Gandia	Gandia
	La Font d'en Carròs	La Pobla de Farnals	L'Eliana
	Mislata	Palmera	Paterna
	Picassent	Potries	Quart de Poblet
	Quatretonda	Riba-Roja de Túria	Sagunt
	Sant Antoni De Benaixeve	Silla	Torrent

Imatge 3. Consells, figuren en roig els participants i el total de contactes.
Font: elaboració pròpia.

FASE 4: EXTRACCIÓ DE RESULTATS

El Comitè dels Drets de l'Infant de [Nacions Unides \(2020\)](#) indica que els xiquets, xiquetes i adolescents són una de les poblacions més vulnerables en la pandèmia, ja que estan exposats a greus efectes físics, emocionals i psicològics producte de les restriccions que conduïren, fins i tot, al tancament d'escoles; a la pèrdua del contacte amb grups d'iguals; a les limitacions de mobilitat i la pràctica d'activitats de recreació, i també dificultats d'accés a contextos de protecció respecte a situacions que amenacen els seus drets.

En aquest sentit, cal afirmar que la protecció dels drets de la infantesa en un context de crisi no pot anar en detriment dels vincles familiars i comunitaris, com tampoc prescindir d'instàncies que permeten que xiquets, xiquetes i adolescents tinguin l'oportunitat que les seues opinions siguen escoltades i preses en consideració en aquelles decisions que els involucren i afecten.

Aquestes consideracions resulten primordials si es vol, efectivament, mitigar els potencials efectes d'un esdeveniment que impactarà pràcticament en totes les dimensions de l'experiència individual i col·lectiva de la infància i l'adolescència. A més, són necessàries en el marc del respecte pels drets de la infantesa i els principis que sustenten el paradigma de la protecció integral que reconeix les persones menors d'edat com a subjectes plens i titulars de drets, i que estableix una sèrie d'obligacions i estàndards als estats per a garantir el benestar i desenvolupament de tot xiquet, xiqueta i adolescent amb una mirada des dels bons tractes ([Barudy, 2005](#)).

L'actual panorama de crisi sanitària ha desembocat en el que algunes institucions han qualificat com una "crisi global dels

drets de la infància i l'adolescència", ja que ha provocat alteracions significatives en les famílies, les comunitats i les rutines quotidianes ([The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2020](#)). Certament, i a manera de resum, aquestes afectacions incideixen de tres maneres principals en les seues vides: en primer lloc, per les pors de la infecció –tant pròpia com dels seus éssers estimats i amistats– amb el virus; en segon terme, per les repercussions socials i econòmiques de les mesures, com ara el control, la contenció i la mitigació, destinades a reduir o detenir la transmissió del virus, i, finalment, pels probables efectes a llarg termini de la crisi, com són la recessió econòmica i el retard en els progressos cap a l'assoliment dels Objectius de Desenvolupament Sostenible.

En aquest context, l'Aula d'Infància i Adolescència, predecessora de l'actual Càtedra, va emetre el 17 d'abril de 2020 una Declaració sobre la situació dels xiquets, les xiquetes i els i les adolescents en l'actual crisi sanitària –la Covid-19, que va prendre en consideració la Declaració del Comitè dels Drets de l'Infant, de 8 d'abril d'enguany, en què ja advertia sobre el greu efecte físic, emocional i psicològic de la pandèmia de la Covid-19 en els xiquets i les xiquetes, en què feia una crida als estats per a protegir-ne els drets.

En la Declaració de l'Aula esmentada es criticava la regulació de l'estat d'alarma, declarat el 14 de març de 2020, atès que invisibilitzava la infància i l'adolescència i limitava fins a la pràctica suspensió el seu dret de circulació, i no quedaven garantits molts dels drets i llibertats de la infància i adolescència.

En primer lloc, el dret a l'educació no quedava garantit, de cap manera, per a tots els xiquets i les xiquetes. ([UNICEF, 2020](#) i [Plena inclusió, 2020](#)).

L'educació no presencial es va veure dificultada, en gran manera, en les cases que no disposaven d'Internet. D'altra banda, no tots els col·legis estaven amb suficient preparació per a poder oferir aquesta educació en línia sobrevinguda. En qualsevol cas, no es tingué en compte que, per les condicions pròpies d'un habitatge, malgrat disposar de connexió a Internet, l'estudi i l'aprenentatge podia resultar, com així va succeir, en la pràctica una quimera.

Finalment, no tots els pares i les mares o uns altres familiars dels xiquets o les xiquetes disposaven de temps o estaven preparats i preparades per a acompanyar-ne els fills i filles en aquest estudi i aprenentatge.

D'altra banda, la convivència forçosa durant les vint-i-quatre hores augmentà, sens dubte, els riscos de violència intrafamiliar i, consegüentment, els maltractaments cap als xiquets i les xiquetes. Situacions de risc que, malgrat els esforços dels professionals de Serveis Socials o Educació Social, no han pogut ser degudament ateses i tractades, conseqüència de l'estat d'alarma i posterior confinament. Per tant, el dret a la integritat dels xiquets, les xiquetes i els i les adolescents es va veure afectat de manera important per efecte del confinament. En qualsevol cas, més enllà de les situacions de risc i vulnerabilitat que es pogueren donar, és indubtable que la limitació a la llibertat de circulació imposada afectà la salut emocional i psicològica dels xiquets i les xiquetes, però també la no realització d'activitat física, unida a una mala alimentació en llars amb escassos recursos, posà en qüestió el seu dret a la salut.

En aquest context, la informació obtinguda de diversos estudis elaborats *ad hoc* pot contribuir a la presa de decisions polítiques per a la gestió actual i futura de la pandèmia per la Covid-19 i crisis sanitàries similars, així com al disseny de noves

investigacions sobre aquesta problemàtica. En aquest sentit, davant possibles confinaments futurs, bé per rebrots de l'actual Covid-19 o per altres crisis epidemiològiques, resulta necessari tenir en compte l'efecte potencial del confinament en la salut i en les desigualtats socials en la salut de la població infantil. (Valero Alzaga, Martín Roncero, Domínguez-Rodríguez, 2020).

D'altra banda, s'han de tenir molt presents els col·lectius de xiquets i xiquetes més vulnerables, com aquells o aquelles amb famílies en situació econòmica precària o el cas de la infància i adolescència, que patiren l'anomenat *dobles confinament* (Aula d'Infància i Adolescència, 2020).

Doncs bé, en aquest context poc procliu, *a priori*, per al reconeixement i la visibilitat dels drets de la infància i l'adolescència es desenvolupà el present estudi. Fa la sensació que en situacions de crisi, en aquest cas sanitària, una vegada més el col·lectiu de la població que no ha aconseguit encara la majoria d'edat es deixa al marge en la presa de decisions que afecten de manera directa el seu esdevenir diari. Aquesta vicissitud no deixa de representar una transposició del tradicional adagi paternalista del "tot per la infància però sense ella". Endinsem-nos, tot seguit, en cadascuna de les dimensions objecte del present estudi i aprofundim en els sabers, preocupacions, anhels i esperances d'un grup organitzat de xiquets, xiquetes i adolescents.

I. DIMENSIÓ ADAPTACIÓ GENERAL (AG)

Una primera dada rellevant a destacar té estreta relació amb els principals sentiments que els xiquets, xiquetes i adolescents declaren, en els qüestionaris, haver tingut durant la quarantena, entre els quals destaca la seua necessitat de relaxar-se i fomentar-ne la tranquil·litat.

“Intentar relaxar-me i pensar en positiu.” 13 anys, 2 ESO.

“Les activitats que més necessite i que m’agraden són escoltar música i eixir a caminar.” 14 anys, 2n ESO.

“Jugar a videojocs o veure sèries per a evadir-me de la realitat.” 16 anys, 1r batxillerat.

“Ball, perquè m’ajuda a desestressar-me i a concentrar-me. Llegir perquè m’agrada i és un passatemps en què, a més, aprenc. Escoltar música, perquè d’alguna manera controla els meus estats d’ànim.” 17 anys, 4t ESO.

“Anar a la terrassa, eixir al balcó, jugar amb la meua família i pintar.” 11 anys, 6è primària.

Efectivament, s’al·ludeix en aquests qüestionaris a la importància atribuïda al valor de la relaxació i al rol essencial assignat en aquest sentit a la família al llarg de tot el període de confinament. Cal afegir-hi que, en passar els xiquets, xiquetes i adolescents més temps a casa, sembla que els ha portat a redescobrir o retrobar-se amb algunes activitats d’oci que semblaven oblidades, com són els jocs de taula, o fins i tot explorar noves alternatives, com ara cuinar o ballar, per a poder ocupar així el temps, i sentir-se d’aquesta manera més tranquils i segurs.

"Eixir a passejar a la muntanya." 11 anys, 6è primària.

"Cuinar, estudiar i jugar." 10 anys, 5è primària.

"Jugar a Roblox, fer moixaines al meu COCO (és a dir, el meu gat), fer videotelefonades a amics i jugar a jocs de taula." 10 anys, 4t primària.

"Veure sèries, jugar a bàsquet o cosir." 14 anys, 2n ESO.

"Ecoltar música, estar amb la meua família, veure una pel·li." 14 anys, 2n ESO.

La sensació de seguretat s'evidencia en aquestes edats de desenvolupament, que s'aconsegueix a través de l'estabilitat en l'entorn, especialment, familiar.

Activitats com ara esbargir-se amb mascotes, fer videotelefonades amb amistats, escoltar música, dibuixar, jugar amb videojocs o compartir temps amb la família apareixen, com evidencien les respostes als qüestionaris, també entre les seues principals estratègies per a adaptar-se a la nova conjuntura.

En suma, la cerca de tranquil·litat queda palesa en la necessitat d'adaptació general i el sentiment de pèrdua d'estabilitat o qualitat de vida que venien gaudint en períodes anteriors a aquesta pandèmia.

En les manifestacions arreplegades s'observa, com a dada cridanera, una preocupació i una consciència pel mal ús o abús de la tecnologia associada a omplir el temps lliure durant el confinament. En aquest sentit, comenten que han desenvolupat majorment aquest tipus d'oci, en detriment d'altres formes alternatives que solien ser més freqüents.

El fet que els xiquets i xiquetes perceben ells mateixos que fan ús excessiu de tauletes, consoles o telèfons mòbils és, sens dubte, una dada molt positiva, però, alhora, preocupant, perquè fa entendre la falta d'alternatives per a gestionar-ne el temps lliure, l'oci. No hem d'oblidar que el temps d'oci per a la infància i l'adolescència compleix un paper important en el seu desenvolupament personal.

"M'he tornat més vaga i més addicta al mòbil." 14 anys, 1r ESO.

En aquest punt en particular, ens preocupa que la lectura no aparega, o ho faça simplement de manera anecdòtica, com a recurs al qual acudir per a superar els *dies dolents*.

Es desprèn, per tant, de les enquestes una clara desvinculació progressiva entre la lectura, el coneixement i el joc, per la qual cosa ens urgeix una proposta per a reconstruir aquest vincle a través de potenciar entre els més menuts el simple plaer per la lectura. Curiosament, el confinament no ha servit per a reconstruir aquest vincle amb la lectura, malgrat disposar els infants de més temps d'oci.

Un altre aspecte a subratllar està referit al fet que, en la majoria de respostes obtingudes en aquesta dimensió, els xiquets, xiquetes i adolescents manifesten la seua preocupació sobre la pèrdua d'activitats habituals, l'alteració de les rutines quotidianes i la falta de contacte amb els seus iguals, i declaren que aquestes eventualitats els han produït grans desajustos personals.

"Poder quedar sense màscara, no poder compartir material a l'escola, fer-se besos o abraçades, no poder eixir de casa sense por." 12 anys, 1r ESO.

“Que no ens puguem relacionar.” 11 anys, 6è primària.

Amb això queda palès la importància de les rutines i hàbits en la quotidianitat per a la millora emocional dels xiquets i xiquetes, perquè permet inferir i/o predir les situacions que passaran, que generen confiança. Les rutines i hàbits són, sens dubte, importants per al desenvolupament adaptatiu de la infància i l'adolescència.

Així mateix, volem emfatitzar que en ser preguntats sobre les sensacions que més els han inquietat, l'avorriment i la incertesa sobre el futur pròxim són les que apareixen amb més freqüència.

“És millor com estàvem abans.” 12 anys, 1r ESO.

“Por del que podrà passar amb els estudis en un futur, por de no poder estar en un grup, o en un curs que penses que és difícil o un poc.” 14 anys, 2n ESO.

“No donaria cap consell, la meua vida no és tan interessant.” 17 anys, 1r batxillerat.

Finalment, una última qüestió que considerem digna de ser emfatitzada i que apareix explícitament referida en les seues respostes o que es pot inferir dels seus comentaris generals és la vehemència amb què declaren, i això és comú a tots dos nivells d'edat, que les seues percepcions, narratives i emocions no han sigut preses en consideració en la discussió sobre els efectes que la pandèmia té sobre les seues vides, així com les conseqüències en el seu benestar i desenvolupament. Una queixa de falta de participació, de ser tinguts en compte, que no únicament la circumscriuen al moment actual, sinó en general. I això és molt significatiu perquè estem davant xiquets, xiquetes i

adolescents que són representants en un òrgan de participació com són els consells locals d'infància.

"Fer saber als adults polítics que han d'escoltar les nostres opinions." 11 anys, 6è primària.

"Gràcies a aquestes persones tothom pot apreciar l'esforç nostre, dels infants." 11 anys, 6a primària.

"No ens entén ningú." 11 anys, 6è primària.

En altres paraules, s'autoperceben com uns actors socials invisibilitzats dels quals no s'ha considerat la seua participació ni la rellevància dels seus punts de vista per a aconseguir una comprensió més àmplia, intergeneracional i inclusiva de la situació de la crisi sociosanitària. Però aquesta invisibilització, que es pot haver fet més palesa en aquests moments, no és una novetat i sempre ha existit.

II. DIMENSIÓ EDUCATIVA I SATISFACCIÓ FAMILIAR (ES)

ESCOLA

Els xiquets, xiquetes i adolescents de tots dos nivells expressen de manera molt evident la seua preocupació sobre la interrupció en els seus processos d'aprenentatge, així com per l'existència de bretxes i desigualtats en l'accés a les plataformes digitals i disponibilitat de materials per a l'aprenentatge en línia.

"Si no tenen dispositius no podran fer deures." 11 anys, 6 primària.

“Persones a què fan la classe en línia si hi haguera possibilitats de facilitar a la gent que no tinga tecnologia.” 11 anys, 6 primària.

“Ha empitjorat la meua marxa en els estudis.” 12 anys, 2n ESO.

“El confinament mal perquè dels deures calia imprimir coses i hi ha gent que no té impressora.” 12 anys, 1r ESO.

Tanmateix, no exterioritzen, circumstància aquesta que no significa que no existisquen, inquietuds per les condicions existents a l'interior de les llars per a desenvolupar els seus processos educatius, com són la falta d'espai físic o l'absència del suport familiar per a garantir la continuïtat dels seus estudis, a què al·ludíem en la Declaració de l'Aula d'abril de 2020.

En nous i posteriors estudis, una vegada la comunitat infantil i adolescent hi haja tornat a les aules i passen el curs escolar present, serà interessant conèixer quina és la seua percepció sobre les incerteses que en el seu moment se'ls van suscitar respecte al seu retorn a les sales de classe i al seu futur més immediat (si s'han complit els seus pitjors presagis, si han tornat a pensar en això o no...) aquest equip intentarà realitzar consultes noves sobre aquest tema.

Els centres educatius són també essencials en els processos de socialització i en l'establiment d'una rutina que permeta l'organització de la vida quotidiana. Doncs bé, bona part dels xiquets, xiquetes i adolescents consultats consideren que amb el tancament de les escoles, aquestes van perdre aquesta funció i l'educació passa a ser una font inesgotable de deures i tasques a realitzar.

“M’he sentit molt sobrecarregat de deures, però m’hauria agradat dedicar-me a fer coses com és dibuixar.”
12 anys, 6è primària.

En aquest sentit, acusen el model en línia de no propiciar ni afavorir el contacte amb els docents, no prestar la deguda atenció a l’educació socioemocional, així com tampoc evolucionar cap a espais més interactius d’aprenentatge.

Del subratllat en aquest punt pels xiquets, xiquetes i adolescents, inferim que, en tractar-se el model en línia d’un sistema a què estaven (i estan encara) poc habituats a treballar els docents d’aquestes etapes educatives, no sembla haver-se implementat durant aquesta pandèmia amb totes les seues potencialitats. És cert que aquesta falta d’habilitats digitals ha pogut provocar un fals enteniment que ensenyar a distància es limita a fer treballs a casa per a lliurar, quan el ventall d’activitats docents a desenvolupar és molt més ampli.

El tema dels deures és una qüestió controvertida. Per això, més que entrar en un debat sobre els seus pros i contres, considerem que és veritablement essencial posar en relleu la importància de brindar una atenció individualitzada a cada alumne que permeta conèixer-ne la necessitat real i valorar el benefici real d’aquestes tasques a domicili. Un altre aspecte a ressaltar és que els deures han de ser sol per a reforçar la matèria apresada, si cal, i, d’altra banda, s’ha de tenir en compte que no en totes les cases hi ha l’espai necessari per a poder fer els deures, ni els pares, mares o cuidadors poden ajudar-los en cas de ser necessari, fet que genera conseqüències quant a l’equitat en el sistema educatiu.

“Evitar centrar-se en un llibre i fer l’educació més interactiva.” 13 anys, 3r ESO.

“Crec que es podria millorar la comprensió amb els estudiants, ja que alguns professors o tutors no apliquen això. I després, amb el tema del coronavirus, es podria millorar perquè es pense alguna cosa per a la tornada a classe.” 14 anys, 2n ESO.

“Que hi haja menys deures.” (en referència a què millorar al col·legi). 11 anys, 6è primària.

Fa la sensació que molts dels xiquets, xiquetes i adolescents consultats aprofiten aquests comentaris per a abocar crítiques sobre el sistema educatiu que ja estaven preinstal·lades amb anterioritat a l'emergència sanitària.

Clares al·lusions a l'avorriment que els generen les classes –i no semblen referir-se únicament a les en línia–, a la necessitat de cursar assignatures més pràctiques, a millorar les regles de l'educació, i fins i tot a disposar de millors infraestructures, són tan sols alguns exemples que denoten aquest malestar generalitzat respecte al model educatiu en què estan immersos.

També, per descomptat, es pot extraure dels seus comentaris que estranyen la sensació d'estabilitat que l'escola els proporciona, de la mateixa manera que troben a faltar la possibilitat de socialització, amb els seus iguals i docents, que aquest espai els aporta. És molt valorada pels i les participants el contacte directe i l'atenció emocional dels seus docents en els seus processos d'aprenentatge acadèmic.

La innovació docent no és una moda, els canvis en la societat fan que l'educació i la docència hagen de ser repensades. Metodologies com ara *flipped classroom* o classe inversa, aprenentatge basat en projectes i l'ús de les noves tecnologies de la informació i la comunicació (NTIC) comporten que els i les

docents hagen d'estar en contínua formació. En les entrevistes s'evidencia una clara percepció que per als xiquets i xiquetes consultats els seus mestres no motiven de manera suficient el procediment d'aprenentatge, i aquest fenomen hauria de ser abordat atès que afecta la problemàtica de l'absentisme escolar.

Sens dubte, despertar l'interès dels alumnes pot ser alguna cosa que es torne una mica complicat en algunes ocasions i contextos. Els i les mestres han d'emprar recursos, tècniques, dinàmiques, jocs i altres eines per a poder aconseguir la motivació dels seus alumnes respecte al tema que s'està impartint. En ser la motivació un acte volitiu de l'ésser humà, alguna cosa que depèn de la voluntat de les mateixes persones, el paper del docent és crucial. Quan aquests aconseguixen crear un entorn d'estudi agradable, on els alumnes se senten participants i a gust, l'aparició de la motivació d'ells serà una mica més fàcil d'aconseguir. Tal com s'afirma, "la motivació no s'activa de manera automàtica ni és privativa de l'inici de l'activitat o tasca, sinó que abasta tot el tram de l'ensenyament. Tant ell i la docent com l'alumne i l'alumna han de realitzar accions –abans, durant i després–, perquè persistisca o s'augmente una disposició favorable per a l'estudi". (Morón, 2011)

FAMÍLIA

Amb anterioritat a la pandèmia, i des de fa anys, diferents estudis i investigacions havien alertat sobre els efectes negatius de la reduïda presència dels progenitors sobre el benestar dels seus fills i filles, com a conseqüència de les llargues jornades laborals (Martínez i de Andrés, 2011; Save the Children, 2013). Aquests efectes negatius anirien referits tant al seu benestar físic, com el sobrepès i l'obesitat en propiciar-se el sedentarisme o el cansament i malestar per falta d'hores de somni, com

a l'emocional, que es traduiria en inseguretat, en incapacitat de gestionar-ne l'afectivitat i les emocions i fins i tot en la sensació de desemparament que pot arribar a tenir l'infant. Però també aquesta escassa presència dels pares i les mares tindria efectes perniciosos sobre el rendiment escolar dels seus fills i filles. Tots aquests perjudicis en el desenvolupament de l'infant s'haurien produït des de fa dècades, però caldria afegir-hi un de més recent en el temps com és l'addicció a les noves tecnologies, per la falta d'acompanyament d'una persona adulta en aquestes.

Arribats en aquest punt hem de recordar que el benestar del xiquet i la xiqueta forma part del dret al seu desenvolupament, reconegut en l'article 6 de la Convenció sobre els Drets de l'Infant. Dret que cal vincular amb el dret de tot xiquet i de tota xiqueta a un nivell de vida adequat per al seu desenvolupament físic, mental, espiritual, moral i social (art. 27.1 CDI). I, evidentment, aquest desenvolupament integral, harmoniós, del xiquet i la xiqueta està condicionat per la relació directa amb els seus progenitors i les cures que en reben. Per això, la CDI, en l'art. 18.1, disposa com a obligacions comunes dels pares i les mares la criança i el desenvolupament del xiquet, i a ells o, si és el cas, als representants legals els incumbeix la responsabilitat primordial d'aquesta criança i desenvolupament. És més, si considerem els xiquets, xiquetes i adolescents subjectes actius titulars de drets, hauríem de reformular l'esmentat deure de cura dels progenitors com un dret subjectiu dels fills i filles a ser cuidats pels seus pares i mares.

"M'encanta passar temps amb la meua família, ara i per sempre." 11 anys, 6è primària.

"He pogut conèixer més el meu germà." 11 anys, 6è primària.

"Abans no passava temps amb ella i ara en el confinament he passat més temps amb ells." (referint-se a la família) 9 anys, 4t primària.

"Ho considere un fet fonamental (referint-se a passar temps amb la família) tant en confinament com abans d'aquest." 16 anys, 1r batxillerat.

"Tan sols sent que no done prou a la meua família, però és que ells em volen i jo a ells també." 16 anys, 3r ESO.

"Valore que és molt important tenir a la família en aquests moments." 11 anys, 6è primària.

Evidentment, les referides cures dels progenitors adequats per al desenvolupament integral i harmoniós dels seus fills i filles estan supeditats en la societat actual, en part, per la disponibilitat, pel temps que poden dedicar-ne als fills i filles. I en aquest punt sorgeix la necessitat de conciliar la vida familiar i laboral. Els progenitors han de disposar de temps per a poder estar amb la seua prole, i crear-se, d'aquesta manera, vincles afectius segurs i estables fonamentals per al desenvolupament dels xiquets i xiquetes. En aquest sentit, un estudi publicat en el *Journal of Family Psychology* confirma que els pares i mares que trien passar temps amb els seus fills i filles els dies que no treballen hi estan desenvolupant un vincle més fort (Brown *et al.*, 2018). I aquest vincle afavoreix el desenvolupament integral dels xiquets i les xiquetes.

Per desgràcia, la tan gastada conciliació de la vida familiar i laboral a Espanya no és una realitat en el present. D'acord amb els estudis anuals que realitza l'empresa Endered, un percentatge molt alt de progenitors/es (el 69,8% en 2018) considera (o té la sensació) que no disposa de temps suficient per a estar amb

els seus fills i filles. Una falta de temps que, amb el confinament domiciliari de març a juny de 2020, va venir, en part, a mitigar-se. D'ací, precisament, que la major part dels xiquets i xiquetes que participaren en l'estudi valoren, en primer lloc, com un dels aspectes positius del confinament haver pogut estar més temps amb els seus pares i mares i també amb els seus germans i/o germanes. És aquesta, per tant, una dada molt simptomàtica. I no hi ha una altra institució que pugui suplir aquesta funció natural de relació familiar, o almenys disposant-ne, amb les mateixes garanties.

"No tinc clar a què em dedicaré, però vull tenir una família." 9 anys, 4t primària.

"En aquests moments visc sola amb la meua àvia, que portava dos mesos sense veure i ho agraiïc molt més que abans." 16 anys, 4t ESO.

"La meua família i jo hem estat junts." 9 anys, 4t primària.

"Estar amb la meua família m'agrada molt perquè sempre passem una bona estona i s'esforcen molt en el dia a dia." 11 anys, 6è primària.

"En aquest moment molt millor (referint-se a la seua família) i anteriorment no els valorava prou." 12 anys, 6è primària.

Una altra dimensió directament vinculada amb els índexs de satisfacció familiar en el context actual de pandèmia, segons es desprèn de les manifestacions dels xiquets, xiquetes i adolescents consultats, és el relatiu a les situacions que amenacen o vulneren els seus drets.

En relació amb l'estrès familiar, aquest es produeix per situacions com són la pèrdua de l'ocupació, l'aïllament o el confinament excessiu. En aquestes circumstàncies, les frustracions per no aconseguir els objectius planificats i l'ansietat per la salut i per les finances augmenten, *a priori*, el risc de violència a l'interior del nucli familiar, entre la parella o l'exercida pels cuidadors contra els infants.

Al seu torn, aquestes noves tensions s'han produït en un moment en què les persones menors d'edat són menys visibles per als i les professionals que normalment es dediquen a la seua protecció. És a dir, s'ha produït un tall abrupte de les relacions segures, positives i de suport en què els xiquets, xiquetes i adolescents confien quan es troben en dificultats, però que van deixar d'estar al seu abast per la quarantena i l'aïllament social (escola, família extensa i comunitat en general). Es tracta d'un indicador que cada vegada és revelat amb més força pels xiquets, xiquetes i adolescents i del qual es desprèn una necessitat evident de ser abordat.

D'acord amb un estudi *ad hoc*, el 86% de professionals consultats indicaren el potencial impacte negatiu de la quarantena en la salut dels xiquets i xiquetes, especialment en la dels i les més vulnerables, en què destaca els efectes adversos de la conflictivitat a la llar com a part important en les troballes oposades. (Valero Alzaga, Martín Roncero, Domínguez-Rodríguez 2020) Tanmateix, en aquest punt crida poderosament l'atenció que els xiquets, xiquetes i adolescents, participants en la nostra investigació, en referir-se a les seues famílies, només en comentaris molt escassos dels casos de la mostra apunten a les esmentades tensions.

"Solucionar tots els meus problemes d'autoestima, a reforçar vincles amb els éssers estimats, deixar

de portar-nos tan malament entre diversos membres.”
11 anys, 6è primària.

III. DIMENSIÓ EMOCIONAL (E)

Aquesta dimensió no tenia per objecte ser un ésser indicatiu de criteris diagnòstics sinó orientatius de l'estimació d'estabilitat percebuda en els xiquets, xiquetes i adolescents a nivell emocional, ja que és un fet constatat que la pandèmia està tenint un greu impacte al seu entorn, que afecta el seu desenvolupament, per la interrupció dels estudis en format presencial, l'alteració de les estructures de protecció i les situacions econòmiques i de salut de les respectives famílies, a més d'haver-se afectat un dret tan transcendental com és el dret al joc i a l'esplai.

I és que hem de tenir sempre present que la infància i l'adolescència està en desenvolupament i que les accions presents hi repercuteixen i la condicionen.

Una vegada analitzades les respostes a les preguntes que anaven orientades dirigides a expressar possibles conductes de contingut emocional, es constaten algunes conductes ansioses, l'existència de queixes simptomàtiques i, encara que resulta aparentment contradictori, però que és un reflex de l'heterogeneïtat de les situacions, de certa estabilitat emocional d'aquests xiquets, xiquetes i adolescents expressen, quan poden tenir als seus familiars a prop. La família ha resultat ser un element tranquil·litzador en la majoria de participacions de l'estudi.

Per part seua, en les respostes sobre què esperen o veuen sobre el futur, els xiquets i xiquetes expressen desgrat o incertesa.

"El meu únic desig és que la meua família fora immortal." 14 anys, 2n ESO.

"Que tota la meua família estiga bé." 11 anys, 6è primària.

"M'agradaria que no ens haguérem de preocupar tant pels diners, treball i poguérem viatjar més."

"Que la meua família i jo estiguem bé i feliços." 10 anys, 5è primària.

Són les anteriors respostes que denoten queixes simptomàtiques, preocupacions pel futur, que és percebut de manera desoladora, i la busca contínua de tranquil·litat.

També els xiquets i xiquetes es fan ressò en les seues respostes sobre la seua apatia i avorriment en moltes ocasions, ja que mostren tristesa o enyor de *temps passats* anteriors a la pandèmia, que constata un escàs afrontament sobre la situació actual.

Per les seues manifestacions semblen estar esperant una fi d'aquest període com una espècie de fantasia de reconquerir el temps passat anterior a l'època de la Covid-19. Anhelen, per tant, retornar a una situació anterior.

"Que no haguérem passat per això, per aquesta situació." 14 anys, 3 ESO.

"Dormir i confiar que l'endemà tot estiga bé." 17 anys, 1r batxillerat.

"Que tot això passe." 11 anys, 6è primària.

“Que no portem màscara i tot torne a ser com abans.”
11 anys, 6è primària.

L'impacte emocional per la situació creada per la pandèmia s'ha de tenir molt present en les accions a desenvolupar en favor de la infància i l'adolescència. En virtut d'això, considerem que és labor de les persones de referència i de la ciutadania en el seu conjunt ensenyar als xiquets, xiquetes i adolescents a enfrontar-se a les noves situacions i a assimilar i assumir les dificultats. Aquest aprenentatge és clau per a la maduració i també per al desenvolupament de l'afrontament, per a reconèixer-se com a persones capaces de superar adversitats.

IV. DIMENSÍO MOTIVACIÓ / VOLUNTAT / NECESSITAT (MVN)

La motivació és un estat emocional que depèn de factors aleatoris que es poden donar segons múltiples causes.

Relacionant-la amb la voluntat, que és una decisió conscient d'una persona, podríem concloure que aquesta és més duradora en el temps que la motivació. Estem en presència de dos termes que s'influeixen l'un en l'altre, perquè mitjançant la voluntat podem incrementar la motivació i, alhora, la motivació alimenta la voluntat, per la qual cosa a vegades confonem aquests conceptes atesa la seua proximitat.

La motivació podria ser definida com aquell procés que fa que comencem i mantinguem una acció, amb el propòsit d'aconseguir un objectiu o de satisfer una necessitat que tenim. És, per tant, un estat emocional que s'activa quan tenim una bona raó per a actuar, un estímul que pot ser extern o intern i que ens serveix com a recompensa. Per això, pot ser entesa

com un procés complex en què s'activa, es manté i es dirigeix la conducta cap a l'assoliment d'objectius que es fixa la persona, d'expectatives que desitja que satisfacen en el transcurs de la seua vida.

Establit l'anterior, podem indicar que valorar la motivació és comprendre els aspectes dinàmics de la conducta, i més concretament a les variables responsables tant de l'inici i intensitat del comportament, com de la direcció d'aquest. En aquest sentit, el mateix concepte de motivació no és sinó un constructe hipotètic que designa una sèrie de variables que estan relacionades amb dimensions conductuals.

Ara bé, solament podem evidenciar les propietats de la motivació recurrent als fets empírics. És, per tant, de summa utilitat establir els nexes entre les variables observables, a manera de constructe clarificador, per exemple, tant per a l'explicació de qui dedica un esforç inaudit per a la consecució d'un objectiu aparentment fútil, com el d'aquell que demostra una incontenible reacció d'evitació davant un estímul inofensiu.

Recapitulant, podem assentar que la motivació no es pot observar directament, però sí la conducta motivada (totes ho estan d'alguna manera). La premissa principal és que l'anàlisi de la motivació ha d'atendre dues qüestions importants. En primer lloc, les condicions que fan que l'organisme estiga impel·lit a realitzar la conducta. Es pot tractar de condicions externes o internes, físiques o mentals, observables i inobservables que creen un estat de necessitat d'actuar. Però també, en segon lloc, és necessari analitzar els objectius que es pretenen assolir amb el comportament, ja que en la majoria dels casos la conducta no és un mer reflex. I encara en el cas dels reflexos automàtics, aquests es poden modificar per les conseqüències que tenen

sobre l'ambient o en el mateix organisme que els executa.
[Chóliz \(2004\)](#)

En el present apartat, en acollir expressions de les motivacions que tenen els xiquets, xiquetes i adolescents, també podem valorar quins desitjos o voluntats expressen.

És important valorar que, en respondre sobre preguntes obertes, han quedat reflectits els principals interessos i necessitats d'aquest període evolutiu. Des de la pròpia perspectiva i sobre la base de la seua percepció real de la situació de pandèmia, s'evidencia una influència molt significativa de la situació actual sobre les motivacions.

Una de les dades que ens ha cridat l'atenció és que el focus de motivació s'ha desplaçat cap a expressions que disten en el que caldria esperar per la maduresa evolutiva d'aquestes etapes.

Són edats de desenvolupament en què caldria esperar-ne que centren les atencions en els jocs, en els interessos personals, en les activitats, així com en els esdeveniments de les seues edats, però, en canvi, ens hem trobat que estan desmotivats per la situació en general, per la inseguretat que s'ha generat derivada de les restriccions, dificultats laborals i efectes en general de la pandèmia sobre l'estabilitat en les famílies.

Els xiquets, xiquetes i adolescents enquestats expressen dubtes per l'ocupació i futur laboral dels adults i expressen unes motivacions que han desplaçat el seu centre d'atenció des d'aquesta perspectiva. Tot això és indicatiu de la pèrdua d'estabilitat i seguretat que va fent que perceben el futur de manera menys optimista del que hauria de ser la mirada de la infància.

Els adolescents no responen fàcilment a estratègies eficaces en les edats anteriors i, per tant, les percepcions disten en els diferents grups d'edat. Valoren que se'ls ha *aturat* el futur, que tenen poques opcions de poder continuar si no retornen a una *situació anterior*. Expressen voler que finalitze aquest període de pandèmia, que és incert i per desgràcia afectarà aquestes generacions en allargar-se en el temps. En molts casos i pel període evolutiu travessaran gran part de la seua transició a l'etapa adulta amb l'adolescència restringida.

“A part d'algun capritx meu, que no tinguem (en el futur) cap problema emocional o econòmic.” 13 anys, 3r ESO.

Penseu que els i les adolescents, per tenir un futur ja pròxim i disposar de menor temps d'infància, requereixen concloure'n el desenvolupament amb garanties. En alguna ocasió responen seguint models adults expressant voler estabilitat en el treball, un treball estable, i diverses expressions de la mateixa naturalesa que denoten aquesta influència sobre la percepció que tenen dels esdeveniments que viuen.

En general, i com a tret positiu, tant xiquets, xiquetes com adolescents continuen estant motivats pels estudis i per professions relacionades amb formacions universitàries.

“Per a la meua família, que fora feliç, i per a mi, quan fora gran tenir bones notes i bona vida, bon treball..., utilitzaria el meu temps per a estudiar.” (no anota edat) 5è primària.

“Espere acabar batxiller i anar a la universitat.” 13 anys, 2n ESO.

PROPOSTES I RECOMANACIONS

- Entenem que s'ha de garantir que les possibles restriccions que siguin necessàries adoptar per a fer front a la present o a futures crisis sanitàries es realitzen amb un enfocament de drets de la infància i l'adolescència. Aquestes limitacions no poden anar en detriment dels vincles familiars i comunitaris, com tampoc prescindir d'instàncies que permeten que xiquets, xiquetes i adolescents tinguin l'oportunitat que les seues opinions siguin escoltades i preses en consideració en aquelles decisions que els involucren i afecten. Amplificar i millorar les mesures de visibilitat de la infància i l'adolescència en les recomanacions de salut i restriccions pensant en les necessitats d'aquest grup poblacional significaria un salt qualitatiu en la consideració social dels xiquets, xiquetes i adolescents.
- Recomanem que s'ha de fer ús preferentment dels seus canals socials de comunicació per a difondre informació relativa a aquest grup d'edat i no solament els mateixos dels adults, amb això s'assolirà un major nivell de comprensió i col·laboració de xiquets, xiquetes i adolescents.

- Quant a la seua dimensió educativa, hem d'assegurar que les mesures i recursos que siguen aplicats no suposen un augment de les desigualtats existents. L'aprenentatge planteja desafiaments per als xiquets i les xiquetes que tenen limitacions en l'accés a la tecnologia o a Internet o no tenen el suport parental adequat.
- Defensem que l'atenció a la diversitat s'ha de mantenir malgrat la pandèmia. Han d'estar disponibles solucions alternatives perquè xiquets, xiquetes i adolescents es continuen beneficiant de l'orientació i suport brindat pels seus docents.
- Considerem que s'haurien de formar *Programes de compensació* en centres educatius, com ara *Activitats compensatòries contra la Covid-19* de prevenció i ajuda per a pal·liar els efectes de la pandèmia en infantil, primària i secundària. Efectivament, proposem desenvolupar accions en horari lectiu, competencials i adaptades a cada nivell segons necessitats pròpies d'aquestes etapes de desenvolupament.
- Proposem la creació d'accions específiques, tant en el context escolar com extraescolar, que analitzen i reflexionen amb els xiquets, xiquetes i adolescents moltes de les qüestions que se'ls han plantejat durant la pandèmia. Per exemple, incidir en matèria d'educació per a la salut, esport d'esplai o hàbits d'alimentació, entre d'altres.
- Suggerim la planificació d'activitats de diversificació de l'oci, que el facen més saludable alhora que previnguen formes desadaptatives d'ocupar el temps lliure. En aquest sentit, instem a reprendre les eixides a l'aire lliure, els contactes amb la natura i els grups i mesures contra la Covid-19, per descomptat complint sempre amb les mesures sanitàries establides.
- Instem a fomentar la consciència per reprendre els jocs tradicionals, de taula, construccions i de rols, tant en les relacions

familiars com a les aules com a part del procés educatiu de la infància i l'adolescència, per a afavorir-hi formes diverses de promoció de l'oci.

- Recomanem que es facilite l'ús d'espais urbans com ara parcs, jardins i zones públiques adaptades segons aforament i mesures contra la Covid-19.
- Requerim que es fomenti la creació i el reforç d'activitats de caràcter públic (municipal) compensatòries, així com línies telefòniques d'ajuda a la infància i l'adolescència.
- Sol·licitem la creació d'espais per a l'adolescència que organitzen activitats de la seua preferència (música, esports individuals), que siguin segurs, adaptats a les mesures sanitàries i en contextos que n'afavorisquen el desenvolupament mentre duren les restriccions socials.
- Requerim que s'evite demonitzar l'adolescència per manifestar-ne les necessitats.
- Recomanem l'elaboració de plans integrals d'actuació que donen coherència a les activitats preventives, entenent la salut de la infància i l'adolescència com una globalitat.
- Aconsellem la promoció de propostes de conciliació de la vida laboral i familiar per a la preservació de l'estabilitat de la infància i l'adolescència en aquestes especials circumstàncies. Promoure i orientar horaris similars laborals als que s'han implementat en les restriccions pot ser un començament de conciliació.

CONCLUSIONS

Considerem imprescindible, valorant els resultats de les diferents àrees i per a donar resposta efectiva a aquestes reivindicacions, començar a pensar amb els mateixos xiquets, xiquetes i adolescents quins són els instruments necessaris per a ser capaços de reunir i donar curs a les experiències i noves formes de vinculació que ells i elles persegueixen.

Tots els xiquets, xiquetes i adolescents enquestats són integrants actius de consells consultius municipals, fet que pressuposaria una predisposició positiva a la idea que els seus parers són requerits i valorats en la justa mesura, però res més lluny de la realitat, perquè sorprenentment, i en la seua immensa majoria, ressalten no sentir-se escoltats per la societat adulta. En aquest sentit, requereixen majors espais d'incidència real, i no simbòlica, tant en el context familiar, com en l'educatiu i no cal dir en el sociocomunitari.

La Generalitat ha de continuar promovent la constitució d'associacions i organitzacions que impulsen la participació activa dels xiquets, xiquetes i adolescents en la societat. Tot això de la mà de l'elaboració de programes i metodologies actives que afavorisquen l'esperit crític, la reflexió i l'argumentació per a

participar plenament en la societat. És importantíssim generar una cultura participativa i de protecció dels drets de la infància i l'adolescència.

D'altra banda, respecte a l'educació, la situació de pandèmia ha precipitat que l'ensenyament acadèmic s'haja de repensar, una revolució a què els docents i les famílies s'han d'adaptar necessàriament. S'està investigant molt sobre la docència en línia i noves metodologies docents, tots dos aspectes són importants, però considerem imprescindible en aquests moments no oblidar la part emocional de l'alumnat. De les entrevistes es tradueix la necessitat de l'acompanyament emocional que necessiten els infants, també com a procés a intervenir des dels entorns acadèmics.

Caldria valorar quins aspectes ha de prioritzar l'escola, quins són els continguts claus per a formar una ciutadania compromesa i emocionalment estable, i una vegada realitzada aquesta reflexió, obrar en consciència.

S'han recollit moltes afirmacions relacionades amb la càrrega de deures i de treball, fins i tot més que abans. A aquesta situació s'ha d'unir la dificultat per a realitzar tota la càrrega de treball i hem d'afegir, a més, la bretxa digital i les dificultats d'alguns progenitors per a poder *fer de mestres* dels seus fills i filles.

S'ha de pensar la manera de vincular l'aprenentatge amb la part socioemocional perquè servisca de prevenció i contenció dels efectes derivats d'aquesta pandèmia. No podem obviar que el desenvolupament emocional i l'equilibri psicològic representen un paper fonamental en les adaptacions i aprenentatges, en la necessitat de socialització, en la salut general i futura d'aquests grups d'edats.

Per això, una proposta imprescindible a valorar és afavorir l'activitat als centres educatius i la comunitat educativa en general. Cal restablir activitats culturals, amb les mesures i protocols oportuns per a continuar amb entorns segurs, però afins a prosseguir amb la formació i desenvolupament cultural, educatiu en la seua àmplia dimensió, afavorir el dret a l'oci, el joc i l'esplai com a fonamentals per al creixement de la infància i l'adolescència.

Certament, és important generar, en aquest període de pandèmia, opcions perquè no s'interrompa el joc, l'oci i la sociabilitat segura de la infància i l'adolescència, atès que són vitals per al seu desenvolupament psicològic i emocional, relacional. Així mateix, que en les mesures adoptades es prevegen accions i activitats per a poder reprendre eixides a l'aire lliure, contactes amb la natura, per descomptat complint amb les mesures sanitàries establides, per a afavorir així l'oci alternatiu i a l'aire lliure.

Tant si estem parlant de xiquets i xiquetes de primària o de secundària és clau generar espais, per descomptat segurs i de confiança i protegir l'estabilitat en els processos de canvi, sense obviar les característiques pròpies d'aquestes edats que tan importants són durant el correcte desenvolupament dels futurs adults que seran una vegada concloga també aquesta pandèmia. És necessari revisar les implicacions derivades dels drets fonamentals dels xiquets, xiquetes i adolescents; d'aquesta manera, qualsevol mesura haurà de tenir com a principal fi el superior interès del xiquet, xiqueta i adolescent.

No podem deixar de banda que les mesures adoptades per la crisi sanitària, especialment el confinament domiciliari, han tingut efecte en la qualitat de vida dels xiquets, xiquetes i adolescents. Les mesures adoptades, en nom de la protecció de la salut, però sense prendre en consideració la infància

i l'adolescència, indirectament han encaminat els xiquets i les xiquetes a les noves tecnologies, sense tenir present l'educació, fins i tot primerenca, d'aquesta ciutadania digital.

És molt simptomàtic que els mateixos xiquets, xiquetes i adolescents, en les seues manifestacions, expressen preocupació per les addiccions, sobretot a les tecnologies i en general també pels hàbits sedentaris, reflectits principalment entorn al menjar i les restriccions de mobilitat.

Hi ha una lectura positiva de l'ús de les noves tecnologies i dels jocs en línia, sobretot pels i per les adolescents que han hagut de viure en aquests moments de pandèmia.

Pot ser que el virus de la Covid-19 no discrimine sanitàriament en el seu grau de transmissió entre la població general, però unes generacions són més vulnerables que unes altres als impactes que es deriven d'aquesta pandèmia, i de moment les mesures són generals, no s'esmenta la infància i la joventut o es fa de manera molt escassa.

Es fa molt necessari preservar la salut global de la infància i l'adolescència tenint-ne reconeixement sobre les variables, així com especials característiques de desenvolupament per a afavorir i prevenir dificultats que es puguin derivar del transcurs d'aquesta o altres pandèmies a què poguera atènyer-se la població en general.

Prevaldre en accions de prevenció com l'eina més valuosa resulta imprescindible per a protegir la salut individual i col·lectiva, per a reduir les desigualtats socials i de salut i promoure el desenvolupament dels infants i adolescents.

L'adaptació és tan important com la superació de les dificultats desenvolupades per la present pandèmia o posteriors circumstàncies adverses de magnitud que puga travessar la nostra infància i adolescència.

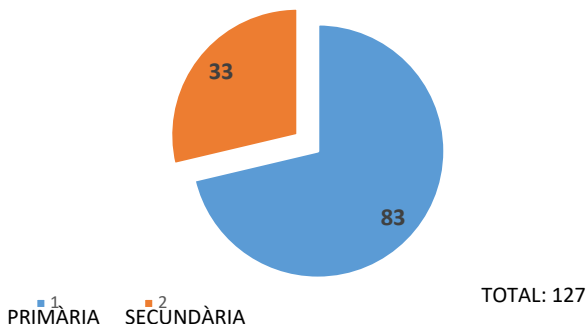
En aquest sentit, cal afirmar que la protecció dels drets de la infantesa en un context de crisi no pot anar en detriment dels vincles familiars i comunitaris, com tampoc prescindir d'instàncies que permeten que xiquets, xiquetes i adolescents tinguin l'oportunitat que les seues opinions siguin escoltades i preses en consideració en les decisions que els involucren i afecten. La conciliació s'ha fet imprescindible i així ho han posat en relleu, com a punt a favor, per a un afrontament positiu d'aquesta situació de pandèmia.

Una altra dimensió directament vinculada amb els índexs de satisfacció familiar dels xiquets, xiquetes i adolescents consultats és el relatiu a les situacions que amenacen o vulneren els seus drets. Per la seua maduració cognitiva i capacitat d'afrontament, els infants i adolescents són una població amb major vulnerabilitat. Pot afectar-los de manera particular totes les anomalies derivades de la pandèmia, i més directament l'estrès familiar i els canvis en l'escolaritat, pel que fa a la seua formació i socialització, l'oci, etc.

Cal recordar que l'OMS (2021), en el reconeixement de la globalitat de la salut, no atorga un pes major a cap de les multidimensions d'aquesta, ja que expressa que «La salut és un estat de complet benestar físic, mental i social, i no solament l'absència d'afeccions o malalties».

GRÀFICS

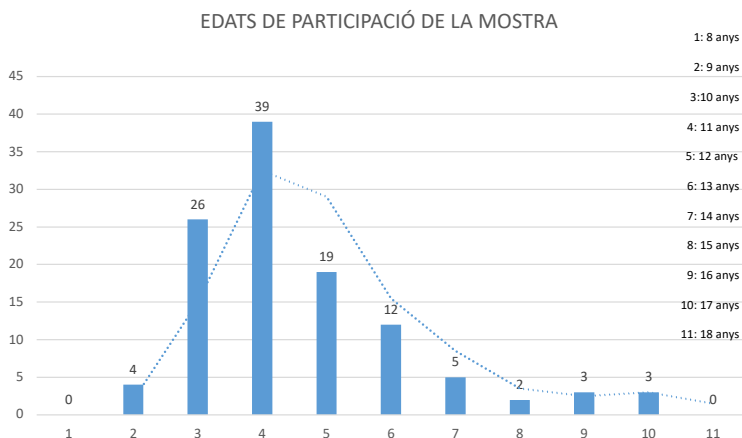
PARTICIPACIÓ PER CURS ACADÈMIC



Gràfic 1.

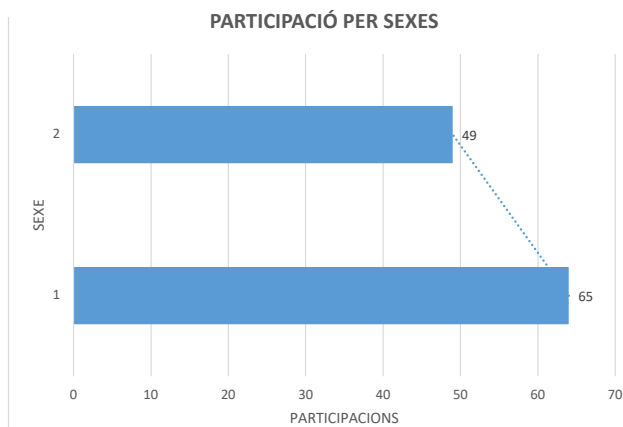
Font: elaboració pròpia.

- Es registraren 127 participacions totals de la mostra.
- Un total d'11 participants no registren el seu curs acadèmic.
- Observem una major participació en estudiants de primària respecte als de secundària.
- En aquestes edats la motivació per participar s'ha mantingut alta i la disposició, també.
- Observem que en les reunions, i malgrat estar tothom convocat a participar, només s'uniren a la reunió aquesta franja d'edat en major proporció respecte a les restants edats que conformen els consells locals d'infància i adolescència en la majoria dels municipis participants.



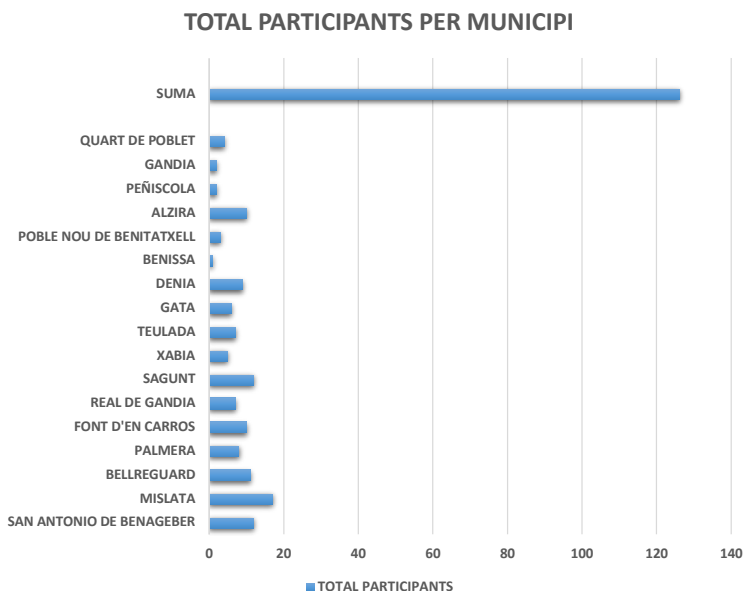
Gràfic 2.
Font: elaboració propia.

- Les edats de participació majoritària: 10 anys, 11 anys i 12 anys.
- A mesura que avança l'edat dels infants i adolescents, en disminueix la participació.
- No es registra participants de 8 anys o 18 anys.
- Un total d'11 participants no registren la seua edat.



Gràfic 3.
Font: elaboració propia.

- La participació de les xiques es registra en 65 respostes.
- La participació dels xics es registra en 49 respostes.
- És majoritària la participació de xiques de la mostra.
- En 13 respostes no s'identifica el sexe del/de la participant.



Gràfic 4.

Font: elaboració pròpia.

- Hi participaren 17 municipis dels 39 consultats que tenen o han tingut constituït un Consell Local de participació d'Infància o Adolescència.
- Es registraren 127 infants i adolescents en finalitzar l'estudi (4 de març de 2021).

BIBLIOGRAFIA I REFERÈNCIES

- AULA D'INFANCIA I ADOLESCÈNCIA. (17 d'abril de 2020). Declaración del Aula de Infancia y Adolescencia de la Universitat Politècnica de València sobre la situación de los niños, las niñas y los y las adolescentes en la actual crisis sanitaria- covid-19. Recuperat de <http://aulainfanciaadolescencia.es/wp-content/uploads/2014/03/Declaración-del-AULA-Covid-19.pdf>
- BARUDY, J. i DANTAGNAN, M. (2005) *Los buenos tratos a la infancia: parentalidad, apego y resiliencia*. Barcelona: Editorial Gedisa, S.A.
- BROWN, G. L., MANGELSDORF, S. C., SHIGETO, A. i WONG, M. S. (2018). Associations between father involvement and father-child attachment security: Variations based on timing and type of involvement. *Journal of Family Psychology*, 32(8), 1015–1024. <https://doi.org/10.1037/fam0000472>
- CABERO, J. i LLORENTE, M.C. (2013). La aplicación del juicio de experto como técnica de evaluación de las tecnologías de la información y comunicación (TIC). *Revista de Tecnología de Información y Comunicación en Educación*, 7(2), 11-22. https://www.academia.edu/6397648/La_aplicación_del_juicio_de_experto_como_técnica_de_evaluación
- COLL, C. i MARTÍ, E. (2001). Aprendizaje y desarrollo: la concepción genético-cognitiva del aprendizaje. En C. Coll, J. Palacios i A. Marchesi (Comps.). *Desarrollo psicológico y educación. 2. Psicología de la educación escolar*. 2a ed. (pp. 67-88). Madrid: Alianza Editorial.
- CHÓLIZ, M. (2004). *Psicología de la Motivación: el proceso motivacional*. Recuperat de <http://www.uv.es/~cholz>
- CHÓLIZ, M. (2005). *Psicología de la emoción: el proceso emocional*. Recuperat de <http://www.uv.es/~cholz>

- EDENRED (2018). *Estudio Guardería & Familia 2018*. Madrid: Edenred España.
- ENGEL, T., LEVY, N. i SCHLOSBERG, H. (1958). The dimensional analysis of a new series of facial expressions. *Journal of Experimental Psychology*, 55, 455-458. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0047240>
- ESCOBAR-PÉREZ, J. i CUERVO-MARTÍNEZ, A. (2008). Validez de contenido y juicio de expertos: una aproximación a su utilización. *Avances en Medición*, 6(1), 27-36.
- GARCÍA MADRUGA, J. A. (1991). *Desarrollo y conocimiento*. Madrid: Siglo XXI.
- MARTÍNEZ, R. i DE ANDRÉS, E. (2011) (Dir.). *Impacto de la conciliación de la vida familiar y laboral sobre el bienestar de la infancia*. Madrid: Observatorio efr y Defensor del Menor de la Comunidad de Madrid.
- MORÓN MACÍAS, M^a CARMEN (2011). La importancia de la motivación en la educación infantil. *Revista digital para profesionales de la enseñanza* (12), 1-5.
- PLENA INCLUSIÓN (2020). *El derecho a la educación durante el COVID-19*. Madrid: Plena Inclusión.
- ROBLES-SÁNCHEZ, J. I. (2020). La psicología de emergencias ante la COVID-19: enfoque desde la prevención, detección y gestión operativa del riesgo. *Clínica y Salud*, 31(2), 115-118. <https://doi.org/10.5093/clysa2020a17>
- SCHLOSBERG, H. (1954). Three dimensions of emotion. *Psychological Review*, 61, 81-88.
- SAVE THE CHILDREN (2013). *La conciliación de la vida laboral y familiar en España: Una oportunidad para promover y proteger los derechos de la infancia*. Madrid: Save the Children.
- SELYE, H. (1998). A Syndrome Produced by Diverse Nocuous Agents. *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, 10(2), 230-231. <https://doi.org/10.1176/jnp.10.2.230a>
- TAYLOR, S. J. i BOGDAN, R. (1984) *Introducción a los métodos cualitativos*. Barcelona: Paidós.
- THE ALLIANCE FOR CHILD PROTECTION IN HUMANITARIAN ACTION (2020). *Technical Note: Protection of Children during the Coronavirus Pandemic*. Recuperat de <https://www.alliancecpa.org/en/child-protection-online-library/technical-note-brief-protection-children-during-covid-19-pandemic-v2>
- UNICEF. La educación frente al COVID-19. Propuestas para impulsar el derecho a la educación durante la emergencia. Recuperat de <https://www.unicef.es/sites/unicef.es/files/educa/unicef-educa-covid19-propuestas-proteger-derecho-educacion-emergencia-0.pdf>
- UNITED NATIONS (2020). Policy brief: impact of Covid-19 on children. Recuperat de: <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-impact-covid-19-children>

VALERO ALZAGA, E., MARTÍN RONCERO, U. i DOMÍNGUEZ-RODRÍGUEZ A. (2020). *El confinamiento y su impacto según profesionales de la infancia*. *Revista Española de Salud Pública*, 94.

WUNDT, WM (1896). Grundriss der Psychologie. Recuperat de <https://archive.org/details/GrundrissDerPsychologie>

Pàgines web consultades

BUENASTAREAS. <https://www.buenastareas.com/ensayos/Elaborar-Preguntas-De-Investigación/557852.html>

ORGANIZACIÓN MUNDIAL DE LA SALUD. <https://www.who.int/es/>

PSICOLOGÍA Y MENTE. <https://psicologiaymente.com/psicologia/teoria-estres-selye>

QUESTIONPRO. <http://www.questionpro.com/blog/es/investigacion-exploratoria>

VICEPRESIDENCIA I CONSELLERIA D'IGUALTAT I POLÍTiques INCLUSIVES DE LA GENERALITAT VALENCIANA. <http://www.inclusio.gva.es>

ANNEXOS



Edat:

Curs escolar:

Ací no hi ha resposta bona o dolenta, és molt important la teua opinió, la que tu vulgues. Llegeix atentament la pregunta i dona'ns la teua resposta personal. Si tens cap dubte, ara en començar podem ajudar-te.

NIVELL I (De 8 a 12 anys)

AG

-Quines activitats realitzes per a sobreposar-te a dies dolents o quan sents emocions negatives, tristes, malestar, etc.?

I en aquests mesos sense eixir de casa, quines activitats has fet o has pogut fer?

-Consideres que el confinament, quedar-te a casa, ha empitjorat la teua vida o les teues activitats diàries? ____ Per què?

-Quines són les principals dificultats que penses que tenen els xiquets i les xiquetes de la teua edat?

E

Què és el més positiu per a sentir-te bé?

Què necessaries per a trobar-te bé? (tranquil·il·la, content/a, etc.)

Vols dir-nos res que creus que pot ajudar altres persones?

ES

Com valores estar amb la teua família en aquest moment? I anterior al període d'estar a casa per la Covid-19?

Què creus que podria millorar a l'escola?

En aquest temps que hem estat a casa per la Covid-19, com valores els teus deures, les teues classes (explica per què)?

MVN

Què t'agradaria per a tu quan fores més gran? En què utilitzaries el teu temps? Què t'agradaria per a tu i la teua família?

Si pogueres expressar un desig, quin seria?

Si pogueres decidir sobre res, sobre què t'agradaria decidir?

ALTRES COSES QUE VULGUES DIR:

.....

.....

.....

— Moltes gràcies per la teua valuosa participació.



Edat:

Curs escolar:

Ací no hi ha resposta bona o dolenta, és molt important la teua opinió, la que consideres. Llegeix atentament la pregunta i dona'ns la teua resposta personal. Si tens cap dubte ara, en començar podem ajudar-te.

NIVELL II (De 13 a 17 anys)

AG

-Quines activitats realitzes per a sobreposar-te a dies dolents o quan sents emocions negatives, malestar, etc.?

-Quines activitats són les que més necessites o t'agraden?

-Consideres que el confinament ha empitjorat la teua qualitat de vida o les teues activitats diàries? Per què?

-Quines són les principals dificultats que penses que tenen els joves de la teua edat?

E

Què és més positiu per a sentir-te bé?

Què necessaries per a trobar-te emocionalment bé?

Vols deixar-nos cap consell o explicar-nos alguna experiència que creus que pot ajudar altres persones?

ES

Com valores estar amb la teua família en aquest moment? I anterior a la Covid-19?

Què creus que podria millorar en l'educació del teu institut?

En aquest període de la Covid-19, com valores la teua formació (explica per què)?

MVN

Quin tipus d'objectius et planteges fer per al teu futur? En què invertiries el teu temps?

Si pogueres expressar un desig, quin seria?

Si pogueres decidir sobre..., sobre què t'agradaria decidir?

Què t'agradaria per a tu i la teua família?

ALTRES APORTACIONS, SI VOLS FER-LES:

.....

.....

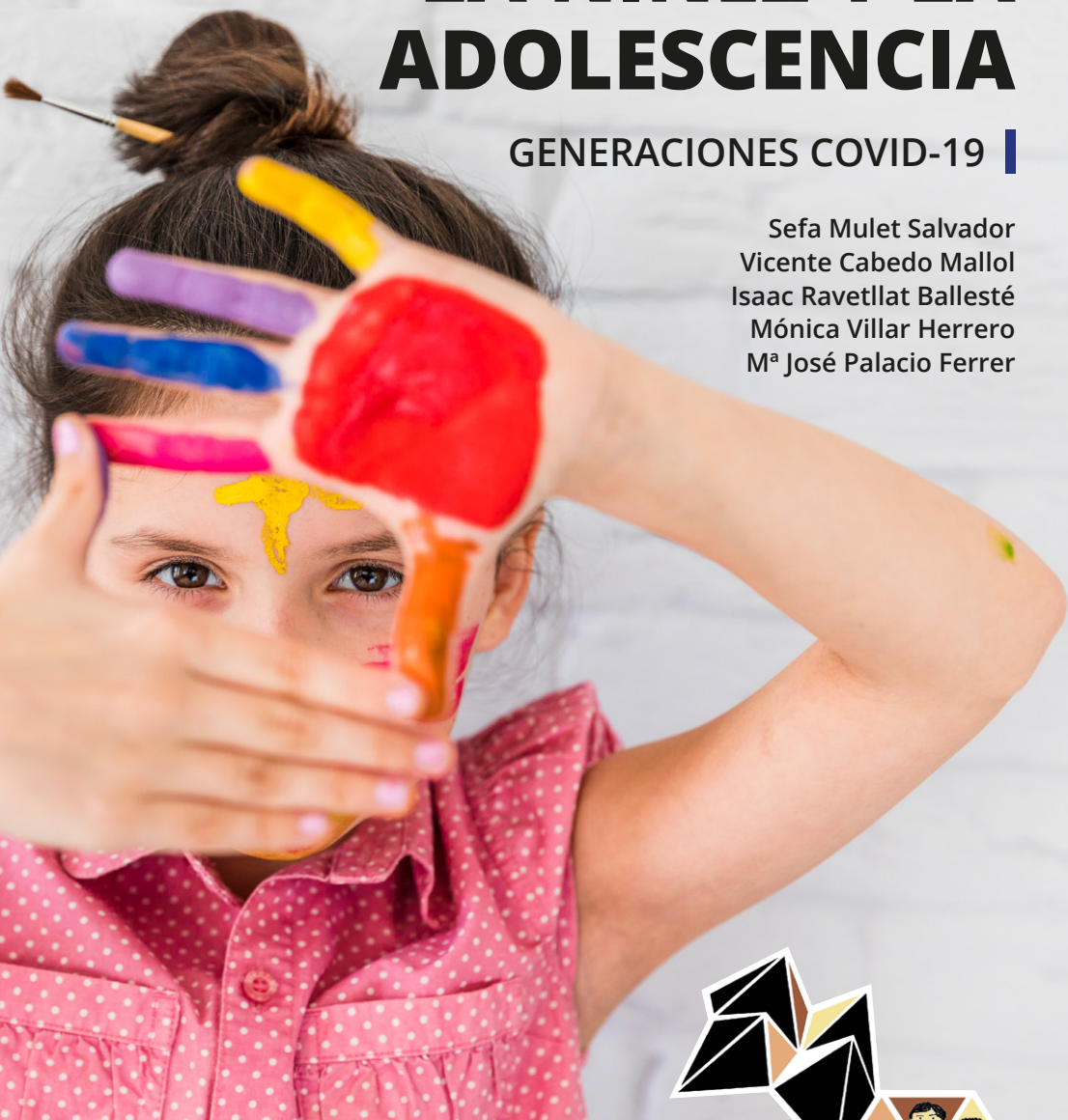
.....

— Moltes gràcies per la teua valuosa participació.

MIRADAS DESDE LA NIÑEZ Y LA ADOLESCENCIA

GENERACIONES COVID-19 |

Sefa Mulet Salvador
Vicente Cabedo Mallo
Isaac Ravetllat Ballesté
Mónica Villar Herrero
M^a José Palacio Ferrer



Red de Universidades por
la Infancia y la Adolescencia

CÁTEDRA DE INFANCIA
Y ADOLESCENCIA
UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE VALÈNCIA

MIRADAS DESDE LA NIÑEZ Y LA ADOLESCENCIA

GENERACIONES COVID-19

Sefa Mulet Salvador
Vicente Cabedo Mallo
Isaac Ravetllat Ballesté
Mónica Villar Herrero
M^a José Palacio Ferrer



**CÁTEDRA DE INFANCIA
Y ADOLESCENCIA**
UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE VALÈNCIA

Edita: Cátedra de Infancia y Adolescencia.
Universitat Politècnica de València
Noviembre, 2021

Diseño y maquetación: Enrique Mateo | Triskelion disseny editorial

Ref.: 6680_01_01_01
ISBN: 978-84-9048-995-6

Impreso bajo demanda



Se permite la reutilización y redistribución de los contenidos siempre que se reconozca la autoría y se cite con la información bibliográfica completa. No se permite el uso comercial ni la generación de obras derivadas

AGRADECIMIENTOS

En especial, queremos mostrar nuestro agradecimiento a vosotros y vosotras, los niños, niñas y adolescentes que habéis participado en este estudio, haciendo posible esta labor de investigación. Sin vuestras aportaciones, esta iniciativa carecería de todo sentido. Lo habéis hecho viable porque vuestra mirada, vuestra participación, vuestras voces, son esenciales en cualquiera de las acciones que afecten a vuestras vidas. No puede y no debería ser de otro modo. Muchísimas gracias por vuestra inestimable aportación. Sois y seréis la luz que impulsa nuestro trabajo.

Queremos hacer también extensible este agradecimiento a todas las personas que de alguna manera nos han permitido llegar a los y las protagonistas de esta investigación; en particular a los técnicos y las técnicas de los Consejos Locales de Infancia y Adolescencia de la Comunitat Valenciana, por su implicación y accesibilidad, por su apoyo y también por dedicarnos parte de su tiempo en esta coyuntura actual de pandemia, facilitándonos el acceso a los niños, niñas y adolescentes que son consejeros y consejeras, y que, por tanto, están representando a la infancia y la adolescencia de sus respectivos municipios.

En concreto, nos corresponde reconocer la participación de los siguientes Consejos Locales de la Comunitat Valenciana:

- Consell Municipal de Xiquets i Xiquetes d'Alzira
- Consell de Xiquetes i Xiquets de Bellreguard
- Consell Local d'Infància i Adolescència de Benissa
- Consell Local d'Infància i Adolescència de Denia
- Consejo de la Infancia de Gandia
- Consell Local d'Infància i Adolescència de Gata de Gorgos
- Consell dels Infants de La Font d'en Carròs
- Consejo Municipal de Infancia y Adolescencia de Mislata
- Consell de Xiquetes i Xiquets de Palmera
- Consejo Local de Infancia de Peñíscola,
- Consell Local d'Infància i Adolescència del Poble Nou de Benitatxell
- Consell de Xiquetes i Xiquets del Real de Gandia
- Consejo de Infancia de Sagunto
- Consejo Municipal de Infancia y Adolescencia de San Antonio de Benagéber
- Consell Local d'Infància i Adolescència de Teulada-Moraira
- Consell d'Infància de Xàbia.
- Consejo Municipal Infantil en Quart de Poblet
- Consell local d'Infància i Adolescència Gandia

Y también queremos mostrar nuestra gratitud a todas aquellas personas que, en alguna medida, han contribuido a que este estudio sea hoy una realidad.

Por último, es menester destacar que la investigación que a continuación se presenta, ha sido promovida por la Càtedra de Infancia y Adolescencia de la Universitat Politècnica de València, conformada por una serie de entidades que, junto con la Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives de la Generalitat, financian con sus aportaciones todas las actividades que se desarrollan en el seno de dicha Càtedra.

EQUIPO

DIRECCIÓN:



Sefa Mulet Salvador

Licenciada en Psicología (colegiada CV08162). Máster en Psicología Forense y pericial judicial, Master en Psicología Clínica, Especialista en violencia de género y abuso a menores. Master en detección, evaluación y diagnóstico en Altas Capacidades intelectuales.

Miembro de la División de Psicología Jurídica (PSIJUR) del Colegio Oficial de Psicólogos (Alicante). Adscrita al Listado Oficial de Psicología Forense del Colegio Oficial de Psicología de la Comunidad Valenciana LOPF-CV. Psicóloga del área clínica infantil, juvenil y adultos. Psicóloga General Sanitaria. Acreditación Nacional de Psicóloga Experta en Psicología Educativa. (CNAP) Consejo General de la Psicología.

Miembro del Grupo GIEDAC Innovación educativa Altas Capacidades Universitat de Valencia.

En la actualidad coordina el presente el proyecto de Investigación para la Cátedra de Infancia y Adolescencia de la Universitat Politècnica de Valencia, y realiza estudios de Postgrado sobre Coaching de Superación Personal y PNL Programación Neurolingüística

E-mail de contacto: sefamuletpsicologa@gmail.com

GRUPO EXPERTOS:



Vicente Cabedo Mallo

Licenciado y Doctor en Derecho por la Universitat Jaume I y la Universitat de València, respectivamente. Máster en Ciencias Políticas en Iberoamérica por la Universidad Internacional de Andalucía. Profesor titular de Derecho constitucional y Director del Máster Universitario en Gestión Administrativa de la Universitat Politècnica de València (UPV). Profesor-Tutor y coordinador de los Grados en Ciencia Política y de la Administración y en Sociología en el Centro asociado a la UNED de Vila-real (Castelló). Director de la Cátedra de Infancia y Adolescencia de la UPV. Codirector del Curso de extensión universitaria de la UNED *Sistema de Protección a la Infancia. Marco Jurídico y Socioeducativo* (50 horas). Director de la colección de libros *Infancia y Adolescencia*, editada por la UPV, y de la Revista sobre *La infancia y la adolescencia* (REINAD). Promotor de la Red de Universidades por la Infancia y la Adolescencia (RUIA).

E-mail de contacto: vicamal@urb.upv.es



Isaac Ravetllat Ballesté

Licenciado y Doctor en Derecho, Master en Derecho de Familia e Infancia y Postgrado en Derecho Civil Catalán por la Universitat de Barcelona. Profesor de Planta Regular de la Facultad de Ciencias Jurídicas y Sociales de la Universidad de Talca (Chile). Director del Centro de Estudios sobre Derechos de la Infancia y la Adolescencia de la Universidad de Talca (CEDIA). Coordinador General de la Red de Universidades por la Infancia de Chile. Director del Diplomado “Derechos de la Infancia y la Adolescencia. Desafíos actuales” de la Universidad de Talca (Chile). Subdirector de la Revista InfanciActiva. Revista interdisciplinar sobre infancia y adolescencia.

E-mail de contacto: iravetllat@utalca.cl



Mónica Villar Herrero

Diplomada en Educación Social, Licenciada en Pedagogía y doctora en Educación. Su compromiso con el desarrollo de su profesión la ha llevado a ser vicepresidenta del Colegio de Educadoras y Educadores Sociales de la Comunidad Valenciana.

Actualmente combina su trabajo como educadora social en el ámbito de familia e infancia con la docencia universitaria en la Facultad de Filosofía y Ciencias de la Educación de

la Universitat de València, como docente en los Grados de Educación Social y de Pedagogía, así como, en el Máster de Psicopedagogía y en el Máster Universitario en Acción Social y Educativa. Colaboradora externa en la Universidad Europea de Valencia, en la Universidad Internacional de Valencia y en la Universitat Oberta de Catalunya.

Su investigación siempre ha estado vinculada a la investigación socioeducativa, intervención familiar y protección a la infancia. Actualmente pertenece al grupo de Investigación políticas educativas, interculturalidad y sociedad (POLISOC) y participa en diferentes proyectos de innovación docente. Ha sido ponente en diferentes Congresos internacionales vinculados tanto a la formación docente como a la intervención familiar.

E-mail de contacto: monica.villar@uv.es

COLABORACIÓN:



Mª José Palacio Ferrer

Licenciada en Psicología por la Universitat de Valencia. Título Psicóloga especialista en Psicología educativa. Habilitación Psicólogo General Sanitario.

Máster en Psicología Clínica y de la Salud en ISEP (reconocido por la Universitat de Vic). Máster en intervención, diagnóstico e intervención educativa en alumnos con altas capacidades” impartido por la Universitat de Valencia.

Miembro del Listado Oficial de Psicólogos Especialistas en Coordinación de Parentalidad (LOPeCP) del Col·legi Oficial de Psicologia de la Comunitat Valenciana.

Psicóloga en SEM Centro de Psicología Psicóloga infanto-juvenil y adultos. Docente en Escuela de Padres en colegios y ayuntamientos de la provincia de alicante y Valencia. Docente en Máster Psicología Clínica. Docente en formación al profesorado en CEFIRE Xàtiva.

Ponente y colaboradora en actividades realizadas por la Cátedra de la Infancia y adolescencia de la Universitat Politècnica de València; Grupo GIEDAC (Grupo de innovación educativa en AACC) de la Universitat de València.

E-mail de contacto: mpalacio@cop.es

ÍNDICE

Prólogo.....	1
Resumen.....	3
Abstract.....	5
Introducción.....	7
Método.....	11
Estructura de la investigación	17
Proceso	19
Fase 1: establecimiento de objetivos y configuración de la muestra	19
Fase 2: elaboración del cuestionario y validación según el juicio de expertos.....	23
Fase 3: indicaciones para su aplicación.....	33
Fase 4: extracción de resultados.....	37
Propuestas y recomendaciones	61
Conclusiones	65
Bibliografía y referencias	75
Anexos.....	79

PRÓLOGO

Este estudio divulgado y promovido por la Cátedra de Infancia y Adolescencia de la Universitat Politècnica de València es una muestra más del trabajo y compromiso de la misma con la formación, la investigación y la transferencia de conocimiento pero sobre todo con la visibilización de la infancia y la adolescencia como ciudadanía activa y de pleno derecho procurando implementar metodologías de trabajo que los y las tengan en cuenta. Fomentar una cultura de participación donde la voz de los niños, niñas y adolescentes sea tomada en cuenta en todo aquellos que les concierna, y es difícil pensar qué puede existir que no lo haga. Su consideración como sujetos de derecho frente a objeto de protección subyace a los trabajos y al enfoque de los mismos de la Cátedra.

En esta ocasión el foco se ha puesto en la actual crisis sanitaria y en las preocupaciones que ellos y ellas han manifestado al respecto, así pues, escucharles ha sido una máxima que además, legitima las conclusiones extraídas. Esa escucha recogida a través de un trabajo previo en forma de cuestionarios, se ha realizado a través de las estructuras más cercanas, los Consejos Municipales de Infancia. Es innegable que la pandemia ha supuesto un impacto en sus vidas, lo que ha generado, con toda

seguridad, experiencias vitales, cuanto menos singulares. Todo lo que está y ha estado ocurriendo a su alrededor les afecta, y esa afectación debe tener las menores consecuencias nocivas para ellos y ellas por lo que tenemos la obligación de actuar. Actuar hoy, actuar ya, es la mejor forma de afrontar el impacto de la pandemia en los niños, niñas y adolescentes y siempre bajo la máxima de la equidad.

Este estudio nos ha permitido escuchar sus voces, el alimento que debe nutrir las acciones sociales. Las preguntas y recomendaciones de quienes han llevado a cabo el estudio inferidas de las reflexiones de los niños, niñas y adolescentes, ofrecen un marco de trabajo que no debe ser obviado por las políticas públicas, ni por la sociedad en su conjunto. Este trabajo considera el derecho a que se les escuche pero sobre todo demuestra que nos iría mucho mejor si así se hiciera.

Rosa Molero

*Direcció General d'Infància i Adolescència.
Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives
Generalitat Valenciana*



RESUMEN

La presente investigación pone de relieve el principio de globalidad de la infancia y la adolescencia, analizando la multiplicidad de aspectos que afectan a su vida cotidiana y atendiendo al conjunto de necesidades físicas, afectivas y sociales, derivadas de este periodo actual de pandemia. Ello no obstante, el principio transversal que informa este estudio ha sido el derecho de participación de los niños, niñas y adolescentes. En este sentido, el mismo tiene como pretensión poner en valor sus manifestaciones, darles voz, y que ciertamente se les tenga presentes a la hora de tomar decisiones que les afecten. Para este fin, se ha diseñado un trabajo cualitativo en el que se recogen las manifestaciones directas de la infancia y la adolescencia proveniente de la consulta efectuada, a través de un cuestionario confeccionado *ad hoc*, a sus representantes en los Consejos Locales de Infancia y Adolescencia de la Comunitat Valenciana.

La referida consulta se estructuró con base en cuatro áreas de estudio definidas en la investigación, a saber: Adaptación General (AG), Educativa y Satisfacción familiar (ES), Emocional (E), y Motivación/ Voluntad / Necesidad (MVN). Participaron 17 consejos con un total de la muestra de 127 participaciones y se consultaron un total de 39 consejos.

Por otra parte, es importante resaltar que todo el proyecto ha estado elaborado, en sus distintas fases, desde un enfoque interdisciplinar, dado que el equipo de trabajo se conformó por un grupo expertos profesionales del área del derecho, la pedagogía, la psicología y la educación social, con la finalidad de recoger en las conclusiones las diferentes perspectivas que se derivaran de las manifestaciones de los niños, niñas y adolescentes.

La finalidad última de este estudio es servir de guía u orientación en la elaboración y desarrollo de las futuras líneas de acción que con relación a la infancia y la adolescencia adopte la Generalitat Valenciana, tomando siempre como eje vertebrador la perspectiva de sus derechos, así como fomentando la visibilidad de este colectivo de ciudadanos y ciudadanas menores de edad. Paralelamente a este objetivo, la investigación también ostenta el propósito de incitar a la reflexión acerca del concepto salud con el que las políticas públicas han venido abordando la actual crisis sanitaria, para con ello invitar a redescubrir una noción más amplia y omnicomprensiva de dicho término, en el que tenga cabida la idea esencial de garantizar el desarrollo integral de la infancia y adolescencia en su camino hacia la edad adulta, previniendo males futuros derivados de la presente situación por la que atraviesan.

Palabras clave: infancia, adolescencia, derechos de la salud, derecho de participación, COVID-19, pandemia.

ABSTRACT

The research highlights the principle of globality of Childhood and Adolescence, analyzing the multiplicity of aspects that affect their daily life and attending to the set of physical, affective and social needs, derived from this current period of pandemic. However, the transversal principle of this study has been the right of participation of children and adolescents. In this sense, it is intended to value their manifestations, give them a voice, and that they are certainly kept in mind when making decisions that affect them. To this end, a qualitative study has been designed in which the direct manifestations of childhood and adolescence are collected from the consultation carried out, through a questionnaire prepared *ad hoc*, to their representatives in the Local Councils for Children and Adolescence of the Valencian Community.

The referred consultation was structured on the basis of four study areas defined in the research, namely: General Adaptation (GA), Educational and Family Satisfaction (ES), Emotional (E), and Motivation / Will / Need (MVN). 17 councils have participated with a total sample of 127 participations in the study and 39 councils have been consulted.

On the other hand, it is important to note that the entire project has been developed, in its different phases, from an interdisciplinary approach, since it was made up of a group of professional experts from the area of law, pedagogy, psychology and social education., in order to collect in the conclusions the different perspectives that will be derived from the manifestations of children and adolescents.

The ultimate purpose of this study is to serve as a guide or orientation in the elaboration and implementation of future lines of action that the Generalitat Valenciana adopts in relation to childhood and adolescence, always taking as the backbone the perspective of their rights, as well as promoting the visibility of these development groups. Parallel to this objective, the research also has the purpose of encouraging reflection on the health concept with which public policies have been addressing the current health crisis, thereby inviting to rediscover a broader and more comprehensive notion of said term, in which the essential idea of guaranteeing the integral development of childhood and adolescence on their way to adulthood has a place, preventing future ills derived from the present situation they are going through.

Keywords: childhood, adolescence, right to health, right to participation, COVID-19, pandemic.

INTRODUCCIÓN

La Cátedra de Infancia y Adolescencia tiene como finalidad la promoción y desarrollo, desde un enfoque interdisciplinar, de actividades de formación, de investigación y de divulgación y transferencia del conocimiento sobre la infancia y la adolescencia, que faciliten:

- A los profesionales y estudiantes universitarios las habilidades y competencias para su desempeño actual o futuro, respectivamente.
- A los investigadores, el desarrollo de líneas de investigación y proyectos y, en su caso, la elaboración de tesis doctorales.
- A las Administraciones Públicas, la formación continua de su personal y el asesoramiento en políticas públicas.
- A la sociedad, la divulgación de los derechos (y su violación) de un colectivo tan vulnerable como son los niños, las niñas y los y las adolescentes y, en general, la sensibilización y movilización social en pro de la infancia y la adolescencia.

Entre las actividades de investigación y de divulgación y transferencia del conocimiento que la Cátedra tiene encomendadas,

cabe destacar el desarrollo de líneas de investigación y la promoción de estudios que faciliten la transferencia y divulgación del conocimiento. El trabajo de investigación interdisciplinar que ahora se presenta se enmarca en los citados ámbitos de intervención.

Efectivamente, la Cátedra de Infancia y Adolescencia, preocupada por la situación de la niñez y la adolescencia en la actual crisis sanitaria, se propuso elaborar un estudio de investigación en el que los niños, niñas y adolescentes fuesen los auténticos protagonistas, con el fin de conocer de forma directa sus preocupaciones, dificultades, anhelos e ilusiones en esta época tan convulsa.

La referida investigación, dada su envergadura, se desarrollará en sucesivas etapas. El presente estudio se enmarca, pues, en el seno del mentado proceso y representa únicamente la primera de sus fases. En el mismo, se efectúa una aproximación a la conocida como “nueva realidad” en la que nos encontramos inmersos derivada de la pandemia provocada por la Covid- 19, y cómo la misma ha afectado y está afectando el presente y el futuro de la infancia y la adolescencia y sus derechos.

Por consiguiente, en este primer estudio el punto de partida ha consistido en la recogida de manifestaciones directas de niños, niñas y adolescentes, que voluntariamente han querido intervenir en el mismo. Su participación, su derecho a ser oídos y escuchados, es el principio rector que guía e inspira toda la investigación. De esta forma, los niños, niñas y adolescentes no son considerados como mero objeto del estudio, sino como sujetos, en primera persona, protagonistas del mismo.

A la hora de seleccionar la muestra, se optó por contar con la participación de los representantes de la infancia y la

adolescencia en los diferentes Consejos Locales de Infancia de la Comunitat Valenciana. Estos Consejos son (o deberían ser) la plasmación del derecho de participación de los niños, niñas y adolescentes en la vida pública local. Por ello, no resulta baladí la elección de este grupo en particular de niños, niñas y adolescentes, que representan a los pares de sus ciudades y municipios, y que trabajan arduamente para que su visión y aportaciones sean tenidas en cuenta en las políticas municipales, e incidan y repercutan de manera activa sobre las mismas.

Por tanto, al tratarse el Consejo Local de Infancia de uno de los órganos de participación ciudadana de la niñez y la adolescencia por excelencia y cuya finalidad es proponer soluciones alternativas a las problemáticas que aquejan a niños, niñas y adolescentes, el equipo investigador consideró de suma importancia dedicar el primero de sus informes a plasmar las ideas, anhelos, críticas, miedos y valoraciones que estos grupos organizados de personas menores de edad tienen con respecto a sus vivencias durante la época de confinamiento, todo ello de acuerdo con su mandato representativo, y a que desarrollan una labor transmisora de la voz de la infancia y la adolescencia que reside en sus municipios y entornos.

Somos conscientes que quedan muchos otros grupos de niños, niñas y adolescentes a los que también deberemos dar voz en posteriores trabajos, y que presentan realidades y situaciones diversas. De este modo, se irá ampliando toda esa realidad por la que atraviesa nuestra infancia y juventud en toda su heterogeneidad.

La trascendencia que se ha pretendido dar a la participación de los niños, niñas y adolescentes en esta y en sucesivas investigaciones es acorde con la propia Convención sobre los Derechos del Niño, de 1989, que establece como uno de sus cuatro

principios básicos, junto a la no discriminación (art. 2), el interés superior del niño (art. 3) y la garantía de su supervivencia y desarrollo (art. 6), el derecho a la participación (art. 12). En concreto, la Convención reconoce el derecho del niño y la niña a expresar su opinión libremente y a ser escuchado en todos los asuntos que le conciernen, y evidentemente todas las actuaciones que se lleven a cabo desde las Administraciones Públicas con respecto a los mismos les afectan. Y por si ello fuera poco, además, prescribe que esas opiniones deben ser tomadas en consideración en su justa medida. En el mismo sentido, la actual Ley valenciana 26/2018, de 21 de diciembre, de la Generalitat, de derechos y garantías de la Infancia y la adolescencia, establece también como uno de sus principios rectores la participación activa y directa, tanto individual como colectiva, de la infancia y de la adolescencia en todos los asuntos que les conciernen (art. 3.6).

Y ese es, precisamente, el objetivo del presente estudio: que su opinión sea tomada en consideración, tanto por las Administraciones Públicas como por las diversas entidades que trabajan en favor de la infancia y la adolescencia, a la hora de tomar decisiones que se traduzcan en políticas públicas o proyectos para las mismas.

El estudio se fundamenta, además, al igual que los Planes de Infancia municipales, en el principio de globalidad de la infancia y la adolescencia, considerándolos como un todo, analizando la multiplicidad de aspectos que afectan a su vida diaria y atendiendo al conjunto de sus necesidades físicas, afectivas y sociales.

En suma, el presente estudio representa un aporte en el ámbito infanto-juvenil, fomentando la reflexión, la discusión, y el desempeño profesional en las disciplinas que atiendan las necesidades de la infancia y la adolescencia.

MÉTODO

El presente trabajo de investigación se ha basado en el marco de la metodología cualitativa, habiéndose diseñado un cuestionario, y en las entrevistas, como técnica de recolección de información.

El objetivo de la investigación cualitativa es proporcionar una metodología de investigación que permita comprender el complejo mundo de la experiencia sentida desde el punto de vista de las personas que la viven (Taylor y Bogdan, 1984).

El procedimiento de análisis y sistematización de toda la información obtenida ha consistido en el registro y transcripción de los cuestionarios para su interpretación según las temáticas definidas por el propio equipo de trabajo. Para facilitar esta tarea, se confeccionó un cuestionario realizado *ad hoc* para el estudio con base en cuatro áreas de recogida de información: Adaptación General (AG), Educativa y Satisfacción familiar (ES), Emocional (E) Motivación/ Voluntad / Necesidad (MVN).

Quedando así definidas las dimensiones o áreas de estudio a valorar en las manifestaciones directas de la infancia y la adolescencia, se llevó a cabo un análisis de contenido temático,

determinando semejanzas y diferencias, así como una búsqueda y levantamiento de temas emergentes derivados de las respuestas encontradas, categorías y/o conceptos relevantes, y las relaciones entre los temas tratados siguiendo esta situación social de la COVID-19.

Es importante remarcar que se implementó un diseño de investigación teniendo en cuenta la mirada multidisciplinar, conservada desde la independencia profesional y sometida al debate para la integración de la misma en las diferentes fases de la investigación. Y dicha mirada multidisciplinar fue posible por integrar el equipo de investigación profesionales de las distintas áreas del conocimiento ya citadas.

El juicio de dichos profesionales, a modo de expertos, es, además, un método de validación útil para verificar la fiabilidad de una investigación, que se define como “una opinión informada de personas con trayectoria en el tema, que son reconocidas por otros como expertos cualificados en éste, y que pueden dar información, evidencia, juicios y valoraciones” ([Escobar-Pérez y Cuervo-Martínez, 2008:29](#)). Quedando, pues, incorporado este criterio en su extremo de contrastar las informaciones encontradas y vertidas en el mismo.

Para [Cabero y Llorente \(2013\)](#), el juicio de expertos se debe de fine como estrategia de evaluación que presenta una serie de ventajas entre las que destacan la posibilidad de obtener una amplia y pormenorizada información sobre el objeto de estudio y la calidad de las respuestas por parte “de los jueces”.

Con todo, el cuestionario y sus resultados no constituyen solamente un instrumento de recogida de información y valoración, sino que también la información que se desprende debe

ser tomada en consideración a la hora de llevar a cabo actuaciones destinadas a la infancia y la adolescencia.

Por lo tanto, nos encontramos ante un estudio que pretende fomentar una buena práctica futura en el momento en que se desplieguen modelos de atención, intervención y desarrollo cuyos destinatarios sean los niños, niñas y adolescentes.

La aplicación de este tipo de gestión en la investigación para confeccionar la recogida de información y el análisis de resultados es compleja pero ofrece un amplio sistema de notificaciones y permite la participación de todos los colaboradores del proyecto.

Fomenta la comunicación y el trabajo en equipo y permite extraer conclusiones desde diferentes ámbitos profesionales. Este método de trabajo ha estado inmerso en cada fase del estudio, avanzando siempre desde la consulta al grupo de expertos, que con su mirada y aportaciones iba confeccionando el resultado del mismo.

Según los autores, si se tiene en cuenta que “el concepto de experto es bastante polisémico”, su correcta aplicación depende de los criterios de selección y del número adecuado de los mismos. En cuanto a los procedimientos de elección de los expertos fueron dos criterios, el *Biograma (expuesto curriculum en el estudio)* y el *Coefficiente de Competencia experta*, se parte de las personas que inicialmente se han considerado expertos para que con su opinión y autovaloración indiquen su nivel sobre el conocimiento acerca del objeto de investigación, así como de las fuentes que les permiten argumentar y justificar dichos criterios de participación.

Por otra parte, autores como [Escobar-Pérez y Cuervo-Martínez \(2008:29\)](#) señalan que el número de jueces que se debe emplear en un juicio depende del nivel de experticia y de la diversidad del conocimiento. Para el presente estudio se reunieron cuatro expertos de diversas disciplinas que quedaron anteriormente referenciadas.

Cabe aclarar que en este presente estudio no se pretendía validar o contrastar un cuestionario, sino elaborar una herramienta propia para la recogida de información sobre el estudio de las expresiones de la infancia y adolescencia, que irá conformándose en posteriores estudios. Por este motivo, se realizó una extracción y adaptación de la técnica o estrategia, que pudiera fomentar una buena práctica futura desde esta perspectiva de múltiples miradas.

Como se ha indicado, el cuestionario fue configurado en base a las áreas que describiremos a continuación. Estas fueron, a su vez, el resultado de las necesidades, que consideramos primeramente valorar y extraer de las manifestaciones de la infancia y la adolescencia, en relación a la situación actual vivida.

A nuestro parecer realizamos una secuencia exploratoria que le daba al estudio ventaja sobre otros métodos por la información que se pretendía desprendiera. Las principales consideradas fueron:

- Priorizar los puntos de vista de las personas.
- Estar enfocada en el conocimiento que se tiene de un tema, por lo que el significado es único e innovador desde las múltiples miradas del experto.

- No tener una estructura obligada, por lo que el investigador puede seguir el proceso que le pareciera más sencillo.
- Encontrar una solución a problemas que no fueron tomados en cuenta en el pasado, buscando orientar temas y aportando formas posibles de solución.

ESTRUCTURA DE LA INVESTIGACIÓN

El presente estudio contó con cinco fases diferenciadas e integradas para la elaboración del mismo.

Fase 1 Se estableció consensuar el objetivo principal de estudio, así como los secundarios derivados de este, y concretar la muestra, contando con todos los criterios aportados por el grupo experto.

Fase 2 Se propuso la elaboración de las áreas de estudio y confección del cuestionario con las preguntas pertinentes para poder extraer información de las citadas áreas. Todo ello según consenso del equipo de investigación.

Fase 3 Se establecieron los pertinentes contactos para la obtención de la muestra y el pase del cuestionario, y se procedió a la devolución para su estudio.

Fase 4 En esta fase se inició la discusión y análisis de los resultados derivados de la participación de la muestra, la agrupación de manifestaciones mayoritarias y/o que se repetían

en las respuestas de la muestra y finalmente la elaboración de conclusiones.

Fase 5 En esta última fase, se formularon propuestas y mejoras sobre los hallazgos encontrados en las conclusiones, derivadas, a su vez, de la información aportada por la muestra de estudio. Se procedió, asimismo, a valorar puntos de acción futuros para seguir trabajando hacia la mejora de las aportaciones realizadas.

PROCESO

FASE 1: ESTABLECIMIENTO DE OBJETIVOS Y CONFIGURACIÓN DE LA MUESTRA

A la hora de seleccionar la muestra, se consensuó que fueran los representantes de los niños, niñas y adolescentes en los diferentes Consejos Locales de Infancia de la Comunitat Valenciana. Estos Consejos son (o deberían ser) la plasmación del derecho de participación de los niños, niñas y adolescentes en la vida pública. Los consejos locales de infancia y adolescencia se constituyen como órganos consultivos y de participación de los niños y las niñas en todos aquellos asuntos que les afecten, directamente o indirectamente, en el ámbito municipal (art. 16.4 de la Ley 26/2018, de 21 de diciembre, de derechos y garantías de la infancia y la adolescencia). La promoción de los mismos corre a cargo del Servicio de Promoción de los Derechos de la Infancia y la Adolescencia, dependiente de la Dirección de Infancia y Adolescencia de la Generalitat Valenciana.

Es por ello que el equipo de investigación, consciente de la trascendencia del derecho de participación de la infancia y valorando muy positivamente la existencia de los Consejos Locales

como órganos de participación, consideró que los niños, niñas y adolescentes que los componen constituirían la muestra de la investigación, dado que en su condición de representantes están directamente implicados en las acciones y asuntos que les afectan, como es la presente pandemia. Su visión y sus aportaciones deben ser tenidas en cuenta, sin duda alguna, en las políticas municipales y también, a través del Consejo de Infancia de la Generalitat Valenciana y de estudios como el presente, en el ámbito autonómico, incidiendo de manera activa sobre las mismas.

En suma, al tratarse el Consejo Local de Infancia de un órgano de participación ciudadana de la niñez y la adolescencia en temas relativos a sus realidades, seleccionamos esta primera muestra como referencia para el estudio.

De acuerdo con la metodología apuntada, se procedió a contactar con los Consejos Locales de Infancia existentes en la actualidad en los municipios y ciudades de la Comunidad Valenciana, con el fin de tener una muestra representativa.

El primer contacto se realizó a través de una doble vía, a través de fax dirigido al /la responsable de coordinar el Consejo y a través del contacto telefónico de la centralita del ayuntamiento en el que se solicitó poder comunicarse con el/la técnico que gestionara el Consejo local de la infancia y adolescencia.

La participación se instaba que fuera voluntaria, con el fin de obtener una motivación y una actividad libre de barreras, sin condicionamientos, tanto por parte de los implicados en el estudio, como de las personas adultas a cargo. Con ello nos asegurábamos una menor “contaminación” en las respuestas y un mayor grado de sinceridad. Es importante remarcar que, al tratarse de una colaboración absolutamente voluntaria, no intervinieron

en el estudio todos los Consejos Locales de Infancia existentes en la Comunitat Valenciana, ni todos los niños, niñas y adolescentes de los Consejos que sí decidieron participar. Así, pese a participar muchos representantes de los Consejos, la muestra se obtuvo exclusivamente de la voluntariedad de participación de los niños, niña y adolescentes.

Finalmente, participaron 17 Municipios, que cuentan con Consejo Local de Infancia y Adolescencia, del total de los 39 contactados y consultados.

En cuanto a la muestra, contó con un total de 127 participantes de entre todos los consejos municipales. Por diversas circunstancias y por el presente periodo de la COVID-19, nos encontramos con bastantes dificultades para poder realizar las encuestas.

Cabe señalar que, debido a la situación sanitaria, hubo Consejos que mostraron su interés en participar en el estudio, pero, finalmente, no pudieron, en esta ocasión, hacerlo. Esperamos contar con ellos en futuras investigaciones.

Por lo que a la duración de la consulta se refiere, la misma se extendió de mayo de 2020 hasta febrero del año 2021, fecha en la que se dio por concluida la recepción de encuestas de los Consejo Locales.

Los consejos participantes han sido los municipios de:

Alzira, Bellreguard, Benissa, Denia, El Real de Gandia, Gandia, Gata de Gorgos, La Font d'en Carròs, Mislata, Palmera, Peñíscola, Poble Nou de Benitatxell, Quart de Poblet, Sagunto, San Antonio de Benagéber, Teulada-Moraira, Xàbia.

ORGANOS MUNICIPALES DE PARTICIPACIÓN INFANTIL



Referencias consejos
Comunitat Valenciana

Imagen 1. Mapa Consejos Infancia CV 18.12.2020
Fuente: <http://www.inclusio.gva.es>

FASE 2: ELABORACIÓN DEL CUESTIONARIO Y VALIDACIÓN SEGÚN EL JUICIO DE EXPERTOS

Las preguntas del cuestionario fueron elaboradas y revisadas por el grupo de expertos en la investigación con base en cuatro apartados o áreas fundamentales:

Adaptación General (AG)

Educativa y Satisfacción familiar (ES)

Emocional (E)

Motivación/ Voluntad / Necesidad (MVN)

Las áreas indicadas fueron escogidas atendiendo a las necesidades y circunstancias presentes de la infancia y la adolescencia, con el fin de poder ofrecer al estudio pautas que pudieran servir para dar mayor estabilidad en tales dimensiones a los niños, niñas y adolescentes, en aras a su buen desarrollo integral.

I. ÁREA DE ADAPTACIÓN GENERAL (AG)

La adaptación general es la acción e influencia entre el individuo y el medio en el que este se desarrolla y vive. Es una reacción de la persona como forma de responder a una situación o circunstancia. Y ello permite el desarrollo de la estabilidad suficiente que impulsa al crecimiento, a un sano y correcto aprendizaje del medio y posibilita el desenvolvimiento de las personas.

Por ello, consideramos esta dimensión muy significativa, introduciéndola en el cuestionario a través de varias preguntas,

con el fin de poder extraer y valorar qué grado de adaptación expresaba la infancia y la adolescencia en el contexto actual de pandemia.

El proceso de adaptación general depende en gran medida de la interacción entre las capacidades individuales de desarrollo y los factores ambientales. Se pretendía, por tanto, conocer y estudiar si estos se asocian a los intereses, objetivos y aspiraciones que tienen los niños, niñas y adolescentes. Además, también se indagó en la manera cómo se gestionó por parte de los niños, niñas y adolescentes entrevistados ese proceso de adaptación durante la época de confinamiento. De este modo, pudimos extraer información acerca de las facilidades de la niñez para ajustarse de manera eficaz (o no) a un nuevo contexto tan desafiante como el actual.

Hans Selye (1935: 36) elaboró una teoría para explicar el Síndrome General de Adaptación (SGA). Este autor definió el estrés como una respuesta general, estereotipada y que implica la activación del eje hipotalámico-hipofisario-suprarrenal (HHS) y del Sistema Nervioso Autónomo (SNA). Así, el organismo se activa ante una fuente de estrés. Y si la activación persiste, aparecerá el “Síndrome de estrés” o Síndrome General de Adaptación. Por ello, de acuerdo con Selye, toda aquella demanda, que supera los recursos del individuo y que evoca el patrón de respuesta de estrés o Síndrome General de Adaptación, puede suponer un exceso de resistencia y un perjuicio para la persona.

Teniendo en cuenta las premisas anteriores, y que nos encontramos ante una muestra en periodo de desarrollo, quisimos tener presente esta adaptación general como punto importante de valoración. Continuando con Selye, el mismo afirma que el estrés “negativo” aparece cuando una persona es

sometida a unas dosis de estrés acumuladas que superan su umbral óptimo de adaptación, empezando a manifestar el organismo señales de agotamiento. Y por lo tanto, teniendo en cuenta las características evolutivas de la muestra y la duración en curso de la pandemia quisimos en la presente área valorar la posibilidad de la presencia de dichas manifestaciones.

Centrándonos en las preguntas, las mismas se confeccionaron encaminadas a la apreciación del grado de adaptación al entorno, a la familia, y al descubrimiento de la posible existencia de dificultades en niños, niñas y adolescentes, tanto en el área personal, como escolar, social y familiar, que pudieran desprenderse de sus interpretaciones al área.

Particularmente, resultaba de especial interés conocer que impresión general antes y durante el periodo de la Covid-19 podían manifestarnos en sus respuestas. Con esta finalidad, orientamos de manera global preguntas abiertas de las cuales se pudieran extraer esos recursos de adaptación que había utilizado la infancia y la adolescencia en esta especial circunstancia de pandemia.

II. ÁREA EMOCIONAL (E)

El sistema emocional es esencial para el equilibrio en el ser humano. A medida que se crece este se vuelve más autorregulado, como resultado del desarrollo neurofisiológico, cognitivo, del lenguaje y de la auto comprensión. Cuando la persona crece, el desarrollo de habilidades de regulación de la emoción se convierte en esencial y ayudan al sujeto a organizar los procesos emocionales a la hora de controlar de manera adaptativa la conducta.

Según [Mariano Chóliz \(2005\)](#), desde el advenimiento de la psicología científica ha habido sucesivos intentos por analizar la emoción en sus componentes principales que permitieran tanto su clasificación, como la distinción entre las mismas. Quizá la más conocida sea la de teoría tridimensional del sentimiento de [Wundt \(1896\)](#), que defiende que estos se pueden analizar en función de tres dimensiones: agrado-desagrado; tensión-relajación y excitación-calma. Cada una de las emociones puede entenderse como una combinación específica de las dimensiones que hemos mencionado. A partir del planteamiento de Wundt, según Chóliz, se han propuesto diferentes dimensiones que caracterizarían las emociones ([Schlosberg, 1954](#); [Engen, Levy y Schlosberg, 1958](#)). Ello, no obstante, el autor indica que las únicas que son aceptadas por prácticamente todos los autores y que además son ortogonales son la dimensión agrado-desagrado y la intensidad de la reacción emocional.

El desarrollo de la regulación de la emoción puede ser considerado como una de las mayores tareas del desarrollo en el terreno personal e interpersonal.

El aprender a regular nuestras emociones de un modo sano constituye una tarea que requiere maduración y práctica en los acontecimientos de nuestras vivencias. Es por ello que consideramos en su día que esta área estuviera representada en las preguntas que pudiéramos realizar en el cuestionario, con el fin de valorar el grado en que la posible situación de confinamiento pudiera afectar al desarrollo o percepción en el repertorio emocional de la infancia y adolescencia.

Por todo ello, el cuestionario se configuró con preguntas dirigidas a expresar posibles conductas de contenido emocional. Dichas preguntas estaban orientadas a poner de relieve la

expresión de algunas conductas de ansiedad, si existían quejas somáticas, o si por el contrario expresaban estabilidad emocional, en agrado / desagrado o incertidumbre por el futuro como reflejos de emociones negativas y expresiones emocionales. Y era de interés tener presente tanto el periodo de la COVID-19 como el momento previo, para que pudiera reflejarse también la diferencia o el impacto emocional expresado por los niños, niñas y adolescentes en ambos periodos. En el bien entendido que nunca se consideró que esta área fuera un indicativo de criterios diagnósticos, sino orientativos de la estimación de estabilidad percibida en los niños y niñas a nivel emocional en este periodo de vida que les afecta.

III. ÁREA EDUCATIVA Y SATISFACCIÓN FAMILIAR (ES)

En esta área se recogen expresiones y manifestaciones generales sobre la percepción de la realidad educativa y familiar, tanto en el denominado periodo de la COVID-19 como en la etapa anterior, con el fin de medir el nivel de satisfacción o descontento que desprenden los niños y niñas y adolescentes en estos contextos de socialización.

La inclusión de esta área nos permitió tener una visión más ajustada sobre su percepción real de las acciones realizadas o de la organización futura de acciones que puedan dar mayores grados de satisfacción en los ámbitos educativo y familiar.

En particular, nos interesaba conocer cómo era y es percibida esa convivencia familiar y su vivencia de la escuela. De este modo, familia y educación se conforman como dos áreas importantes a tomar en consideración.

IV. ÁREA DE MOTIVACIÓN-VOLUNTAD-NECESIDAD (MVN)

En esta área se recogen expresiones acerca de las motivaciones, deseos o voluntades de los niños, niñas y adolescentes, y ello gracias a preguntas abiertas que reflejan los principales intereses y necesidades de este periodo evolutivo, desde su propia perspectiva y con base en su percepción real.

Y de igual modo, se les promueve a los niños y niñas la reflexión sobre estos aspectos, ya que a diferentes edades hay algunas preguntas que aún no se les han realizado directamente por parte de los adultos o iguales, con base en estas motivaciones.

Se pueden distinguir principalmente dos tipos de motivaciones: una extrínseca, presente en la infancia; y otra intrínseca, más propia del desarrollo durante la adolescencia y la edad adulta. Ambas forman parte de la base de los aprendizajes llamados automotivados o autoregulados.

La motivación extrínseca se define como todas esas acciones que realizamos con el fin de obtener algún tipo de recompensa externa, que puede ser algo físico, monetario o un refuerzo psicológico. Es decir, el factor motivador no es una consecuencia natural de la tarea.

Las formas psicológicas de motivación extrínseca pueden ser también elogios. Los niños y las niñas, por ejemplo, basan una buena parte de sus comportamientos tempranos en este tipo de motivación: ansían ese refuerzo positivo por parte de los adultos para regular su conducta, construir su identidad y conformar a su vez la base de la motivación intrínseca, y se va conformando con el desarrollo. Esta motivación externa formará

las futuras bases de los comportamientos comunitarios, solidarios, sociales.

Por lo que se refiere a la motivación intrínseca, una de las teorías más conocida es la de la autodeterminación, enunciada en 1975 por los psicólogos por Edward Deci y Richard Ryan, ambos profesores de la Universidad de Rochester. Esta teoría afirma que las personas tienen tres necesidades psicológicas innatas:

- La necesidad de sentirse competentes.
- La necesidad de relacionarse.
- La necesidad de tener autonomía.

Así, la motivación intrínseca surge en el ser humano a partir de la combinación de estas tres dimensiones. Se hace referencia ante todo a esas acciones, donde la persona lleva a cabo una serie de conductas por propia voluntad, inspiración y deseo. Esta área la consideramos importante para valorar qué información nos aportan los niños, niñas y adolescentes sobre sus motivaciones y necesidades en los diferentes grupos de edades.

En esta fase 2 de la investigación, y atendiendo a las diferentes dimensiones recién descritas, se procedió a la elaboración del cuestionario. El mismo se estructuró en un total de 13 preguntas con un espacio en blanco para las observaciones en cada una de ellas, repartidas entre las áreas de estudio y una pregunta al final para la expresión libre de otras ideas que el niño, niña o adolescente quisiera aportar. Previamente se solicitó a cada experto de manera independiente que valorara cada una de las áreas según la claridad de sus preguntas, tanto desde el punto de vista de su significado como de su formulación,

efectuando las modificaciones que considerara oportunas para garantizar la buena redacción y, por consiguiente, su brevedad y facilidad de comprensión. Asimismo, se procuró también asegurar la utilización de un lenguaje amigable e inclusivo accesible para el mayor número posible de niños, niñas y adolescentes.

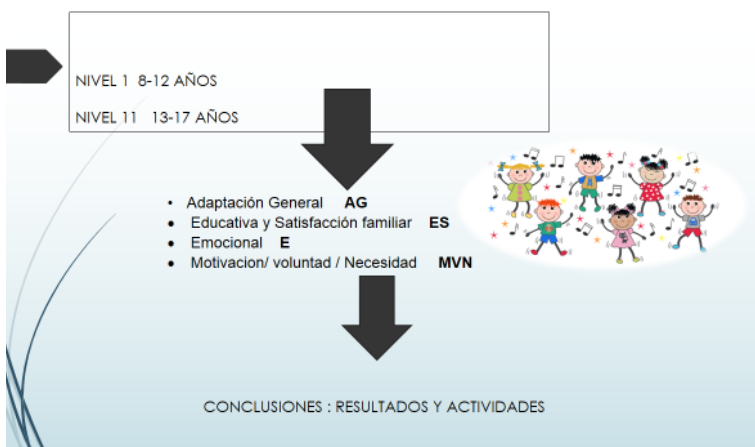


Imagen 2. Resumen distribución de niveles y progresión del estudio.
Fuente: elaborada propia.

Atendiendo a la edad de los representantes en los Consejo Locales de Infancia, como ya se ha indicado, se confeccionaron dos niveles de cuestionarios según la siguiente distribución:

- Nivel I 8-12 años
- Nivel II de 13 a 17 años.

Se dividieron, por tanto, en dos niveles el total del grupo participante, confeccionándose dos cuestionarios diferenciados para cada grupo de edad.

FORMATO DE LAS PREGUNTAS

Se realizó la confección siguiendo el principio de las preguntas abiertas. Las preguntas abiertas son aquellas que le permiten al interpelado responder aquello que desee, ya que no se le imponen opciones entre las que debe elegir su respuesta. Las preguntas abiertas permiten entonces obtener respuestas mucho más extensas y sin ningún tipo de condicionamiento por parte de quien las formula. A través de estas preguntas se puede conocer cuál es la postura del interlocutor sobre un tema, sus propuestas al respecto o los detalles sobre alguna experiencia que haya vivido vinculada a la cuestión que se está abordando.

Muchas veces, incluso, se reciben respuestas que ni siquiera estaban en mente del grupo a la hora de formular las preguntas, por lo que pueden ser muy enriquecedoras.

Las preguntas abiertas en una encuesta tienen como inconveniente que su procesamiento y análisis puede resultar mucho más complejo, puesto que para cada encuestado hay una respuesta distinta, mientras que en las preguntas cerradas se pueden tabular de forma prácticamente automática porque las respuestas son limitadas. Sin embargo, se consideró que resultaba mayormente constructivo para una visión más ajustada de la realidad formular preguntas abiertas, puesto que permiten múltiples respuestas según cada participante.

Las preguntas de investigación se formularon con respecto a las siguientes características:

- Ser concretas. Las preguntas no debían ser vagas. Y vaguedad en una pregunta supone la falta de entendimiento exacto de aquello acerca de lo que se está consultando.

- Ser claras. La claridad es necesaria para que las respuestas representen un aporte a la investigación
- Ser precisas, puntuales y exactas en lo que se cuestiona.
- Estar completas, ser omnicomprensivas y no dejar margen a la ambigüedad.
- Ser siempre pertinentes, neutras y no faltar a ningún principio de la ética profesional.

Las preguntas se diseñaron de modo que fueran fáciles y rápidas de aplicar y que se desprendieran, por tanto, contestaciones significativas que nos permitieran, posteriormente, una recogida de la información directamente desde la infancia y la adolescencia.

En cuanto al tiempo para su realización, se calculó que no excediera de 15-20 minutos, aproximadamente, de implementación absoluta o tiempo de respuesta. Se pretendía garantizar la suficiente atención y evitar que decayera la misma por exceso de tiempo y consecuentemente la motivación por realizarlo.

Sin embargo, hay que considerar que el tiempo para la aplicación completa (conexión, esperas de presencia, número de participantes en una conexión, reparto de material, instrucciones de aplicación y recogida de materiales) pudo llegar a ser de unos 30 o 40 minutos, dependiendo de los grupos.

Con las primeras muestras obtenidas, se realizó un análisis cualitativo en primeros resultados, con el fin de evaluar la capacidad discriminativa de cada pregunta, a partir de las frecuencias observadas en cada una de las respuestas de la muestra. De dicho análisis, se pudo constatar que en la mayoría de encuestas coincidían las manifestaciones en el global de las contestaciones.

De acuerdo con todo ello, se pudo inferir que, con respecto a la validez del contenido seleccionado en referencia a las preguntas, así como de las aportaciones cualitativas de los jueces, era apropiado el cuestionario al propósito para el que había sido construido. Y debe señalarse que no se realizaron adaptaciones o modificaciones en las primeras aportaciones de las experiencias de los iniciales pases del mismo, ya que fueron comprensibles y no hubo dificultades en esas primeras muestras, y sus devoluciones. Por ello, se optó por seguir manteniendo la configuración original durante todo el estudio y la muestra.

FASE 3: INDICACIONES PARA SU APLICACIÓN

Las indicaciones para un uso responsable del cuestionario tanto con respecto a su aplicación, como a la interpretación de las mismas, son, sin duda, uno de los puntos fuertes.

Con este fin, además de la elaboración de cuestionarios para los niños, niñas y adolescentes, se prepararon unas indicaciones para las personas técnicas o responsables del grupo del Consejo Local de Infancia de sus municipios. Teniendo siempre presente que era muy importante que se preservara al máximo una expresión genuina de sus manifestaciones con mínimas interferencias de las opiniones o manifestaciones de una persona adulta.

En concreto, a los técnicos y técnicas de contacto se les remitió un correo electrónico con las instrucciones precisas sobre la forma de proceder y/o se les explicó también, en el caso de ser necesario, mediante conversación telefónica.

Un aspecto que era clave, para que la información de los cuestionarios fuera relevante, era que las personas coordinadoras de los Consejos no sesgaran los resultados con su

interpretación, ya que de ser así perdería efectividad el estudio y sus resultados serían menos objetivos.

La finalidad perseguida, por tanto, era que los niños, niñas y adolescentes pudieran contestar con libertad, bajo su propia opinión y/o visión. Incluso, si no se les ocurría nada en alguna pregunta o no tenían en su momento una respuesta, podían dejar constancia y que quedara en blanco (aunque se les animaba a completar todos los apartados o áreas con mínimas interferencias).

Este aporte era también, sin duda, significativo y, por tanto, fue analizado por el equipo de investigación.

Para ello, junto a estas indicaciones, se realizaron conexiones con el grupo de niños, niñas y adolescentes para que el equipo pudiera dar las instrucciones pertinentes respetando, eso sí, el proceso de no contaminación de la respuesta.

Mediante la acomodación por el profesional a las instrucciones y enunciados de las preguntas nos aseguramos de su comprensión, sin que de ello derivara en entrenamientos de estilos de respuesta.

El equipo de investigación accedió de forma independiente y autónoma a una plataforma *on-line* donde pudo conectarse en tiempo real con el grupo de niños, niñas y adolescentes para poder realizar la administración del cuestionario y la recogida de información.

La plataforma elegida por su accesibilidad, por su sencillez y por la propia ultimación por el grupo de consejeros y consejeras fue la aplicación Zoom.

Un punto fuerte para la extracción de la información se refiere a lo que la doctrina denomina “validez del protocolo”, y se aplica en la obtención de información derivada de entrevistas o cuestionarios.

Por “validez del protocolo” se entiende el grado en el que la persona ha contestado de forma sincera y prestando atención a las preguntas. Por ello, es importante resaltar que esta administración de evaluación cualitativa se lleva a cabo por profesionales.

Desde el inicio de la encuesta se remarcó a todos los participantes que este no era un cuestionario con unas respuestas positivas o negativas, que lo importante era la compilación de lo que ellos y ellas opinaban. En esta línea, los participantes tenían total libertad para contestar a las preguntas que considerasen, pudiendo indicar si alguna no la consideraban clara. Era sumamente importante sus comunicaciones, inclusive como datos interpretativos o la ausencia de respuesta ante algunas preguntas.

La única función que se dejó al personal técnico fue la contestación de dudas a través del parafraseo de la pregunta, pero nunca dando ejemplos de respuesta. Esta comunicación quedó clarificada y definida en los contactos mantenidos con dicho personal.

ADMINISTRACIÓN DE LOS CUESTIONARIOS

La implementación y traslado de los cuestionarios a los y las participantes se realizó a través de la plataforma [Zoom.es](https://zoom.us), como consecuencia de la situación sanitaria actual, que imposibilitó poder realizar sesiones presenciales con cada uno de los consejos que conformaron la muestra de estudio.

Se facilitaron los cuestionarios por niveles de edad anticipadamente, para que los y las participantes los tuvieran previamente a las conexiones, disponiendo de ellos cuando se realizaran las entrevistas.

El cuestionario podían completarlo con flexibilidad, a mano o directamente en el Word, y podían ser remitidos por diferentes vías según les fuera más sencillo. Así, incluso se les facilitó un correo electrónico a través del cual podían efectuar la entrega.

En rojo destacamos los Consejos Locales que participaron en el estudio (Imagen 3).

Órganos Municipales de Infancia			
Alicante	Alcoy	Dénia	El Poble Nou de Benitatxell
	Gata de Gorgos	Jávea	Benissa
	Sant Joan d'Alacant	Teulada-Moraira	Villena
Castellón	Castelló de la Plana	La Vall d'Uixó	Morella
	Nules	Peñíscola	Vila-Real
Valencia	Alaquàs	Aldaia	Alfara del Patriarca
	Almussafes	Alzira	Bellreguard
	Carcaixent	El Real de Gandia	Gandia
	La Font d'en Carròs	La Pobla de Farnals	L'Eliana
	Mislata	Palmera	Paterna
	Picassent	Potries	Quart de Poblet
	Quatretonda	Riba-Roja de Túria	Sagunto
	San Antonio de Benagéber	Silla	Torrent

Imagen 3. Consejos, figuran en rojo los participantes y el total de contactos.
Fuente: elaboración propia.

FASE 4: EXTRACCIÓN DE RESULTADOS

El Comité de los Derechos del Niño de [Naciones Unidas \(2020\)](#) señala que los niños, niñas y adolescentes son una de las poblaciones más vulnerables en la pandemia, ya que están expuestos a graves efectos físicos, emocionales y psicológicos producto de las restricciones que condujeron, incluso, al cierre de escuelas; a la pérdida del contacto con grupos de pares; a las limitaciones de movilidad y la practica actividades de recreación; y también dificultades de acceso a contextos de protección frente a situaciones que amenacen sus derechos.

En este sentido, cabe afirmar que la protección de los derechos de la niñez en un contexto de crisis no puede ir en detrimento de los vínculos familiares y comunitarios, como tampoco prescindir de instancias que permitan que niños, niñas y adolescentes tengan la oportunidad de que sus opiniones sean escuchadas y tomadas en consideración en aquellas decisiones que los involucran y afectan.

Estas consideraciones resultan primordiales si se quiere, efectivamente, mitigar los potenciales efectos de un acontecimiento que impactará prácticamente en todas las dimensiones de la experiencia individual y colectiva de la infancia y la adolescencia. Además, son necesarias en el marco del respeto por los derechos de la niñez y los principios que sustentan el paradigma de la protección integral que reconoce a las personas menores de edad como sujetos plenos y titulares de derechos, y que establece una serie de obligaciones y estándares a los Estados para garantizar el bienestar y desarrollo de todo niño, niña y adolescente con una mirada desde los buenos tratos ([Barudy, 2005](#)).

El actual panorama de crisis sanitaria ha desembocado en lo que algunas instituciones han calificado como una “crisis global de los derechos de la infancia y la adolescencia”, ya que ha provocado alteraciones significativas en las familias, las comunidades y las rutinas cotidianas ([The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2020](#)). Ciertamente, y a modo de resumen, estas afectaciones inciden de tres maneras principales en sus vidas: en primer lugar, por los miedos a la infección – tanto propia como de sus seres queridos y amistades – con el virus; en segundo término, por las repercusiones sociales y económicas de las medidas, como el control, la contención y la mitigación, destinadas a reducir o detener la transmisión del virus; y, finalmente, por los probables efectos a largo plazo de la crisis, como la recesión económica y el retraso en los progresos hacia el logro de los Objetivos de Desarrollo Sostenible.

En este contexto, el Aula de Infancia y Adolescencia, predecesora de la actual Cátedra, emitió el 17 de abril de 2020 una Declaración sobre “la situación de los niños, las niñas y los y las adolescentes en la actual crisis sanitaria –la COVID-19–”, tomando en consideración la Declaración del Comité de los Derechos del Niño, de 8 de abril de dicho año, en la que ya advertía sobre el grave efecto físico, emocional y psicológico de la pandemia de la COVID-19 en los niños y las niñas, haciendo un llamamiento a los Estados para proteger sus derechos.

En la referida Declaración del Aula se criticaba la regulación del estado de alarma, declarado el 14 de marzo de 2020, dado que invisibilizaba a la infancia y la adolescencia y limitaba hasta la práctica suspensión su derecho de circulación, no quedando garantizados muchos de los derechos y libertades de la infancia y adolescencia.

En primer lugar, el derecho a la educación no quedaba garantizado, en modo alguno, para todos los niños y las niñas. (UNICEF, 2020 y [Plena inclusión, 2020](#)).

La educación no presencial se vio dificultada, en gran medida, en aquellos hogares que no disponían de Internet. Por otra parte, no todos los colegios estaban con suficiente preparación como para poder ofertar esta educación *on-line* sobrevenida. En cualquier caso, no se tuvo en cuenta que, por las condiciones propias de una vivienda, pese a disponer de conexión a Internet, el estudio y el aprendizaje podía resultar, como así sucedió, en la práctica una quimera.

Por último, no todos los padres y las madres u otros familiares de los niños o las niñas disponían de tiempo o estaban preparados y preparadas para acompañar a sus hijos e hijas en dicho estudio y aprendizaje.

Por otra parte, la convivencia forzada durante las veinticuatro horas aumentó, sin duda alguna, los riesgos de violencia intrafamiliar y, consiguientemente, los malos tratos hacia los niños y las niñas. Situaciones de riesgo que, a pesar de los esfuerzos de los profesionales de Servicios Sociales o Educación Social, no han podido ser debidamente atendidas y tratadas, consecuencia del estado de alarma y posterior confinamiento. Por lo tanto, el derecho a la integridad de los niños, las niñas y los y las adolescentes se vio afectado de manera importante por efecto del confinamiento. En cualquier caso, más allá de las situaciones de riesgo y vulnerabilidad que pudieron darse, es indudable que la limitación a la libertad de circulación impuesta afectó a la salud emocional y psicológica de los niños y las niñas, pero también la no realización de actividad física, unida a una mala alimentación en hogares con escasos recursos, puso en cuestión su derecho a la salud.

En este contexto, la información obtenida de diversos estudios elaborados *ad hoc* puede contribuir a la toma de decisiones políticas para la gestión actual y futura de la pandemia por la Covid-19 y crisis sanitarias similares, así como al diseño de nuevas investigaciones sobre esta problemática. En este sentido, ante posibles confinamientos futuros, bien por rebrotes de la actual Covid-19 o por otras crisis epidemiológicas, resulta necesario tener en cuenta el efecto potencial del confinamiento en la salud y en las desigualdades sociales en la salud de la población infantil. (Valero Alzaga, Martín Roncer, Domínguez-Rodríguez, 2020)

Por otra parte, deben tenerse muy presentes aquellos colectivos de niños y niñas más vulnerables, como aquellos o aquellas con familias en situación económica precaria o el caso de la infancia y adolescencia, que sufrieron el llamado “doble confinamiento” (Aula de Infancia y Adolescencia, 2020).

Pues bien, es en este contexto poco proclive, a priori, para el reconocimiento y la visibilidad de los derechos de la infancia y la adolescencia en el que se desarrolló el presente estudio. Da la sensación que en situaciones de crisis, en este caso sanitaria, una vez más el colectivo de la población que no ha alcanzado todavía la mayoría de edad es dejado al margen en la toma de decisiones que afectan de manera directa en su devenir diario. Tal vicisitud no deja de representar una transposición del tradicional adagio paternalista del “todo por la infancia pero sin ella”. Adentrémonos, acto seguido, en cada una de las dimensiones objeto del presente estudio y profundicemos en los saberes, preocupaciones, anhelos y esperanzas de un grupo organizado de niños, niñas y adolescentes.

I. DIMENSIÓN ADAPTACIÓN GENERAL (AG)

Un primer dato relevante a destacar guarda estrecha relación con los principales sentimientos que los niños, niñas y adolescentes declaran, en los cuestionarios, haber tenido durante la cuarentena, entre los que destaca su necesidad de relajarse y el de fomentar su tranquilidad.

“Intentar relajarme y pensar en positivo” 13 años, 2 ESO.

“Las actividades que más me necesito y que me gustan son escuchar música y salir a andar” 14 años, 2º ESO.

“Jugar a videojuegos o ver series para evadirme de la realidad” 16 años, 1º Bachillerato.

“Baile, porque me ayuda a desestresarme y a concentrarme. Leer porque me gusta y es un pasatiempo en el que además aprendo. Escuchar música, porque de alguna forma controla mis estados de ánimo” 17 años, 4º ESO.

“Ir a la terraza, salir al balcón, jugar con mi familia y pintar” 11 años, 6º Primaria.

Efectivamente, se alude en dichos cuestionarios a la importancia atribuida al valor de la relajación y al rol esencial asignado en ese sentido a la familia a lo largo de todo el periodo de confinamiento. A ello hay que añadir que, al pasar los niños, niñas y adolescentes más tiempo en casa, parece que les ha llevado a redescubrir o reencontrarse con algunas actividades de ocio que parecían olvidadas, como son los juegos de mesa, o incluso explorar nuevas alternativas, como el cocinar o bailar, para poder ocupar así el tiempo, y sentirse de ese modo más tranquilos y seguros.

“Salir a pasear al monte” 11 años, 6 Primaria.

“Cocinar, estudiar y jugar” 10 años, 5º Primaria.

“Jugar a Roblox, dar mimitos a mi COCO (ósea mi gato), hacer video llamadas a amigos y jugar a juegos de mesa”
10 años, 4º Primaria.

“Ver series, jugar al baloncesto o coser” 14 años, 2º ESO

“Escuchar música, estar con mi familia, ver una peli”
14 años, 2º ESO

La sensación de seguridad se evidencia en estas edades de desarrollo, y la misma se consigue a través de la estabilidad en el entorno, en especial, familiar.

Actividades como esparcirse con mascotas, hacer videollamadas con amistades, escuchar música, dibujar, jugar con videojuegos o compartir tiempo con la familia aparecen, como evidencian las respuestas a los cuestionarios, también entre sus principales estrategias para adaptarse a la nueva coyuntura.

En suma, la búsqueda de tranquilidad queda patente en la necesidad de adaptación general y el sentimiento de pérdida de estabilidad o calidad de vida que venían disfrutando en periodos anteriores a esta pandemia.

En las manifestaciones recogidas, se observa, como dato llamativo, una preocupación y una conciencia por el mal uso o abuso de la tecnología asociada a rellenar el tiempo libre durante el confinamiento. En este sentido, comentan que han desarrollado mayormente este tipo de ocio, en detrimento de otras formas alternativas que solían ser más frecuentes.

El hecho que los niños y niñas perciban ellos mismos que hacen uso excesivo de tablets, consolas o teléfonos móviles es, sin duda, un dato muy positivo, pero, a la vez, preocupante, pues da a entender la falta de alternativas para gestionar su tiempo libre, su ocio. No debemos olvidar que el tiempo de ocio para la infancia y la adolescencia cumple un papel importante en su propio desarrollo personal.

“Me he vuelto más vaga y más adicta al móvil” 14 años, 1º ESO.

En este punto en particular, nos preocupa que la lectura no aparezca, o lo haga simplemente de manera anecdótica, como recurso al cual acudir para superar los *días malos*.

Se desprende, por tanto, de las encuestas una clara desvinculación progresiva entre la lectura, el conocimiento y el juego, por lo que nos urge una propuesta para reconstruir dicho vínculo a través de potenciar entre los más pequeños el simple placer por la lectura. Curiosamente, el confinamiento no ha servido para reconstruir dicho vínculo con la lectura, pese a disponer los niños y niñas más tiempo de ocio.

Otro aspecto a subrayar viene referido a que, en la mayoría de respuestas obtenidas en esta dimensión, los niños, niñas y adolescentes manifiestan su preocupación acerca de la pérdida de actividades habituales, la alteración de las rutinas cotidianas, y la falta de contacto con sus pares, y declaran que tales eventualidades les han producido grandes desajustes personales.

“Poder quedar sin mascarilla, no poder compartir material en el cole, darse besos o abrazos, el no poder salir de casa sin miedo” 12 años, 1º ESO.

“Que no nos podamos relacionar” 11 años, 6 primaria.

Con esto queda patente la importancia de las rutinas y hábitos en la cotidianidad para la mejora emocional de los niños y niñas, pues permite inferir y/o predecir las situaciones que van a pasar, generando confianza. Las rutina y hábitos son, sin duda, importantes para el desarrollo adaptativo de la infancia y la adolescencia.

Asimismo, queremos enfatizar que al ser preguntados sobre las sensaciones que más les han inquietado, el aburrimiento y la incerteza sobre el futuro próximo son las que aparecen con mayor frecuencia.

“Es mejor como estábamos antes” 12 años, 1º ESO.

“Miedo a que podrá pasar con los estudios en un futuro, miedo a no poder estar en un grupo, o en un curso que pienses que sea difícil o algo” 14 años, 2ª ESO.

“No daría ningún consejo mi vida no es tan interesante” 17 años, 1ª Bachiller.

Finalmente, una última cuestión, que consideramos digna de ser enfatizada y que aparece explícitamente referida en sus respuestas o que puede inferirse de sus comentarios generales, es la vehemencia con la que declaran, y ello es común a ambos niveles de edad, que sus percepciones, narrativas y emociones no han sido tomadas en consideración en la discusión sobre los efectos que la pandemia tiene sobre sus vidas, así como las consecuencias en su bienestar y desarrollo. Una queja de falta de participación, de ser tenido en cuenta, que no únicamente la circunscriben al momento actual, sino en general. Y ello es muy significativo porque estamos ante niños, niñas y adolescentes

que son representantes en un órgano de participación como son los Consejos Locales de Infancia.

“Hacer saber a los adultos políticos que han de escuchar nuestras opiniones” 11 años, 6º primaria.

“Gracias a estas personas todos y todas podemos apreciar el esfuerzo nuestro, de los niñ@s” 11 años, 6ª primaria.

“Nadie nos entiende” 11 años, 6º primaria.

En otras palabras, se auto perciben como unos actores sociales invisibilizados de los que no se ha considerado su participación ni la relevancia de sus puntos de vista para alcanzar una comprensión más amplia, intergeneracional e inclusiva de la situación de la crisis socio sanitaria. Pero esa invisibilización, que puede haberse hecho más patente en estos momentos, no es una novedad y siempre ha existido.

II. DIMENSIÓN EDUCATIVA Y SATISFACCIÓN FAMILIAR (ES)

ESCUELA

Los niños, niñas y adolescentes de ambos niveles expresan de manera muy evidente su preocupación acerca de la interrupción en sus procesos de aprendizaje, así como por la existencia de brechas y desigualdades en el acceso a las plataformas digitales y disponibilidad de materiales para el aprendizaje *on-line*.

“Si no tienen dispositivos no podrán hacer deberes”
11 años 6 primaria.

“Personas a las que hacen la clase *on-line* si hubiese posibilidades de facilitar a la gente que no tenga tecnología”
11 años 6 primaria.

“Ha empeorado mi marcha en los estudios” 2º ESO,
12 años.

“El confinamiento mal porque los deberes había que imprimir cosas y hay gente que no tiene impresora” 12 años,
1º ESO.

Sin embargo, no exteriorizan, circunstancia ésta que no significa que no existan, inquietudes por las condiciones existentes en el interior de los hogares para desarrollar sus procesos educativos, como la falta de espacio físico o la ausencia del apoyo familiar para garantizar la continuidad de sus estudios, a las que aludíamos en la Declaración del Aula de abril de 2020.

En nuevos y posteriores estudios, una vez la comunidad infantil y adolescente hayan regresado a las aulas y pasen el curso escolar presente, será interesante conocer cuál es su percepción acerca de las incertidumbres que en su momento se les suscitaron con respecto a su regreso a las salas de clase y a su futuro más inmediato (si se han cumplido sus peores presagios, si han vuelto a pensar en ello o no...) este equipo intentará realizar consultas nuevas al respecto.

Los centros educativos son también esenciales en los procesos de socialización y en el establecimiento de una rutina que permita la organización de la vida cotidiana. Pues bien, buena parte de los niños, niñas y adolescentes consultados consideran que, con el cierre de las escuelas, éstas perdieron esa función y la educación pasa a ser una fuente inagotable de deberes y tareas a realizar.

“Me he sentido muy sobrecargado de deberes, pero me hubiera gustado dedicarme a hacer cosas como dibujar”
12 años 6º primaria.

En ese sentido, acusan al modelo *on-line* de no propiciar ni favorecer el contacto con los docentes, no prestar la debida atención a la educación socio-emocional, así como tampoco evolucionar hacia espacios más interactivos de aprendizaje.

De lo subrayado en este punto por los niños, niñas y adolescentes, inferimos que, al tratarse el modelo *on-line* de un sistema al que estaban (y están todavía) poco habituados a trabajar los docentes de estas etapas educativas, no parece haberse implementado durante esta pandemia con todas sus potencialidades. Es cierto que esa falta de habilidades digitales ha podido provocar un falso entendimiento de que enseñar a distancia se limita a hacer trabajos en casa para entregar, cuando el abanico de actividades docentes a desarrollar es mucho más amplio.

El tema de los deberes es una cuestión controvertida. Por ello, más que entrar en un debate acerca de sus pros y contras, consideramos que lo verdaderamente esencial es poner de relieve la importancia de brindar una atención individualizada a cada alumno que permita conocer su necesidad real y valorar el beneficio real de esas tareas a domicilio. Otro aspecto a resaltar es que los deberes deben ser solo para reforzar lo aprendido, si es necesario, y, por otro lado, se debe tener en cuenta que no en todos los hogares existe el espacio necesario para poder hacer los deberes, ni los padres, madres o cuidadores pueden ayudarles en caso de ser necesario, lo cual genera consecuencias en cuanto a la equidad en el sistema educativo.

“Evitar centrarse en un libro y hacer la educación más interactiva” 13 años 3º ESO.

“Creo que se podría mejorar la comprensión con los estudiantes, ya que algunos profesores o tutores, no aplican esto. Y luego, con el tema del Coronavirus. Se podría mejorar para que se piense algo para que la vuelta a clases”
14 Años 2º ESO.

“Que haya menos deberes” (en referencia a qué mejorar en el colegio) 11 años 6º primaria.

Da la sensación que muchos de los niños, niñas y adolescentes consultados, aprovechan estos comentarios para verter críticas acerca del sistema educativo que ya estaban pre instaladas con anterioridad a la emergencia sanitaria.

Claras alusiones al aburrimiento que les generan las clases – y no parecen referirse únicamente a las *on-line* –, a la necesidad de cursar asignaturas más prácticas, a mejorar las reglas de la educación, e incluso a contar con mejores infraestructuras, son tan solo algunos ejemplos que denotan ese malestar generalizado con respecto al modelo educativo en el que están inmersos.

También, por supuesto, puede extraerse de sus comentarios que extrañan la sensación de estabilidad que la escuela les proporciona, de la misma forma que echan de menos la posibilidad de socialización, con sus pares y docentes, que dicho espacio les aporta. Es muy valorada por los y las participantes el contacto directo y la atención emocional por parte de sus docentes en sus procesos de aprendizaje académico.

La innovación docente no es una moda, los cambios en la sociedad hacen que la educación y la docencia deban ser repensadas. Metodologías como *Flipped Classroom*, Aprendizaje basado en proyectos y el uso de las Nuevas Tecnologías de la

información y la Comunicación (NTIC) comportan que los y las docentes deban estar en continua formación. En las entrevistas se evidencia una clara percepción de que para los niños y niñas consultados sus maestros o maestras no están motivando de manera suficiente el procedimiento de aprendizaje, y este fenómeno debería ser abordado dado que afecta a la problemática del absentismo escolar.

Sin duda alguna, el despertar el interés de los alumnos puede ser algo que se torne un poco complicado en algunas ocasiones y contextos. Los maestros y las maestras deben emplear recursos, técnicas, dinámicas, juegos y demás herramientas para poder conseguir la motivación de sus alumnos respecto el tema que se está dando. Al ser la motivación un acto volitivo del ser humano, algo que depende de la voluntad de las propias personas, el papel del docente es crucial. Cuando estos consiguen crear un entorno de estudio agradable, donde los alumnos se sientan partícipes y a gusto, la aparición de la motivación de ellos será algo más fácil de lograr. Tal como se afirma, “la motivación no se activa de manera automática ni es privativa del inicio de la actividad o tarea, sino que abarca todo el tramo de la enseñanza. Tanto él y la docente como el alumno y la alumna deben realizar acciones -antes, durante y después-, para que persista o se aumente una disposición favorable para el estudio”. (Morón, 2011)

FAMILIA

Con anterioridad a la pandemia y desde hace años, diferentes estudios e investigaciones habían ido alertando sobre los efectos negativos de la reducida presencia de los progenitores sobre el bienestar de sus hijos e hijas, como consecuencia de las largas jornadas laborales (Martínez y de Andrés, 2011; Save the

[Children, 2013](#)). Estos efectos negativos irían referidos tanto a su bienestar físico, como el sobrepeso y la obesidad al propiciarse el sedentarismo o el cansancio y malestar por falta de horas de sueño, como al emocional, que se traduciría en inseguridad, en incapacidad de gestionar su afectividad y sus emociones e incluso en la sensación de desamparo que puede llegar tener el niño o la niña. Pero también esa escasa presencia de los padres y las madres tendría efectos perniciosos sobre el rendimiento escolar de sus hijos e hijas. Todos estos perjuicios en el desarrollo del niño o la niña se habrían venido produciéndose desde hace décadas, pero a ellos habría que añadir uno más reciente en el tiempo como es la adicción a las nuevas tecnologías, ante la falta de acompañamiento de una persona adulta en las mismas.

Llegados a este punto debemos recordar que el bienestar del niño y la niña forma parte del derecho a su desarrollo, reconocido en el artículo 6 de la Convención sobre los Derechos del Niño. Derecho que hay que vincular con el derecho de todo niño y de toda niña a un nivel de vida adecuado para su desarrollo físico, mental, espiritual, moral y social (art. 27.1 CDN). Y, evidentemente, este desarrollo integral, armonioso, del niño y la niña está condicionado por la relación directa con sus progenitores y los cuidados que de los mismos reciben. Es por ello que la CDN, en su art. 18.1, dispone como obligaciones comunes de los padres y las madres la crianza y el desarrollo del niño, y a ellos o, en su caso, a los representantes legales les incumbe la responsabilidad primordial de dicha crianza y desarrollo. Es más, si consideramos a los niños, niñas y adolescentes como sujetos activos titulares de derechos, deberíamos reformular el mentado deber de cuidado de los progenitores como un derecho subjetivo de los hijos e hijas a ser cuidados por su padres y madres.

“Me encanta pasar tiempo con mi familia, ahora y por siempre” 11 años, 6º primaria.

“He podido conocer más a mi hermano” 11 años, 6º primaria.

“Antes no pasaba tiempo con ella y ahora en el confinamiento he pasado más tiempo con ellos (refiriéndose a la familia)” 9 años, 4º primaria.

“Yo lo considero algo fundamental (refiriéndose a pasar tiempo con la familia) tanto en confinamiento como antes de este” 16 años, 1º de Bachillerato.

“Tan solo siento que no doy lo suficiente con mi familia, pero se que ellos me quieren y yo a ellos también” 16 años, 3º ESO.

“Valoro que es muy importante tener a la familia en estos momentos” 11 años, 6º primaria.

Evidentemente, los referidos cuidados de los progenitores adecuados para el desarrollo integral y armonioso de sus hijos e hijas están supeditados en la sociedad actual, en parte, por la disponibilidad, por el tiempo que pueden dedicar a sus hijos e hijas. Y en este punto surge la necesidad de conciliar la vida familiar y laboral. Los progenitores deben disponer de tiempo para poder estar con su prole, creándose, de este modo, vínculos afectivos seguros y estables fundamentales para el desarrollo de los niños y niñas. En este sentido, un estudio publicado en el *Journal of Family Psychology* confirma que los padres y madres que eligen pasar tiempo con sus hijos e hijas los días que no trabajan están desarrollando un vínculo más fuerte con ellos (Brown *et al.*, 2018). Y dicho vínculo favorece el desarrollo integral de los niños y las niñas.

Por desgracia, la tan manida conciliación de la vida familiar y laboral en España no es una realidad en el presente. De acuerdo con los estudios anuales que realiza la empresa Endered, un muy alto porcentaje de progenitores/as (el 69,8 % en 2018) considera (o tiene la sensación) que no dispone de tiempo suficiente para estar con sus hijos e hijas. Una falta de tiempo que, con el confinamiento domiciliario de marzo a junio de 2020, vino, en parte, a mitigarse. De ahí, precisamente, que la mayor parte de los niños y niñas que participaron en el estudio valoran en primer lugar como uno de los aspectos positivos del confinamiento el haber podido estar más tiempo con sus padres y madres y también con sus hermanos y/o hermanas. Es este, por tanto, un dato muy sintomático. Y no hay otra institución que pueda suplir esta función natural de relación familiar, o por lo menos disponiendo de ella, con las mismas garantías.

“No tengo claro a lo que me voy a dedicar, pero quiero tener una familia” 9 años, 4º primaria.

“En estos momentos vivo sola con mi abuela a la que llevaba dos meses sin ver y lo agradezco mucho más que antes” 16 años, 4º ESO.

“Mi familia y yo hemos estado juntos” 9 años, 4º Primaria.

“Estar con mi familia me gusta mucho porque siempre pasamos un buen rato y se esfuerzan mucho en el día a día” 11 años, 6º primaria.

“En este momento mucho mejor (refiriéndose a su familia) y anterior no los valoraba suficientemente” 12 años, 6º Primaria.

Otra dimensión directamente vinculada con los índices de satisfacción familiar en el contexto actual de pandemia, según se desprende de las manifestaciones de los niños, niñas y adolescentes consultados, es el relativo a las situaciones que amenazan o vulneran sus derechos.

Con relación al estrés familiar, este se produce por situaciones como la pérdida del empleo, el aislamiento o el confinamiento excesivo. En estas circunstancias, las frustraciones por no alcanzar los objetivos planificados y la ansiedad por la salud y por las finanzas aumentan, a priori, el riesgo de violencia al interior del núcleo familiar, entre la pareja o la ejercida por los cuidadores contra los niños y las niñas.

A su vez, estas nuevas tensiones se han producido en un momento en que las personas menores de edad son menos visibles para los y las profesionales que normalmente se dedican a su protección. Es decir, se ha producido un corte abrupto de las relaciones seguras, positivas y de apoyo en las que los niños, niñas y adolescentes confían cuando se encuentran en dificultades, pero que dejaron de estar a su alcance por la cuarentena y el aislamiento social (escuela, familia extensa y comunidad en general). Se trata de un indicador que cada vez es revelado con mayor fuerza por los niños, niñas y adolescentes y del que se desprende una necesidad evidente de ser abordado.

De acuerdo con un estudio *ad hoc*, el 86% de profesionales consultados en el mismo señalaron el potencial impacto negativo de la cuarentena en la salud de los niños y niñas, especialmente en la de los y las más vulnerables, destacando los efectos adversos de la conflictividad en el hogar como parte importante en los hallazgos encontrados (Valero Alzaga, Martín Roncero, Domínguez-Rodríguez, 2020). Ello no obstante, en este punto llama poderosamente la atención que los niños, niñas y

adolescentes, participantes en nuestra investigación, al referirse a sus familias, solo en comentarios muy escasos de los casos de la muestra apunten a las mentadas tensiones.

“Solucionar todos mis problemas de autoestima, en reforzar vínculos con los seres queridos, dejar de llevarnos tan mal entre varios miembros “11 años, 6º primaria.

III. DIMENSIÓN EMOCIONAL (E)

Esta dimensión no tenía por objeto ser un ser indicativo de criterios diagnósticos sino orientativos de la estimación de estabilidad percibida en los niños, niñas y adolescentes a nivel emocional. Y es que es un hecho constatado que la pandemia está teniendo un grave impacto en su entorno, afectándose su desarrollo, debido a la interrupción de sus estudios en su formato presencial, la alteración de las estructuras de protección y las situaciones económicas y de salud de sus respectivas familias, amén de haberse afectado un derecho tan trascendental como su derecho al juego y al esparcimiento.

Y es que debemos tener siempre presente que la infancia y la adolescencia está en desarrollo y que de las acciones presentes repercuten en la misma y la condicionan.

Una vez analizadas las respuestas a las preguntas que iban orientadas dirigidas a expresar posibles conductas de contenido emocional, se constatan algunas conductas ansiosas, la existencia de quejas sintomáticas y, aunque resulte aparentemente contradictorio, pero que un reflejo de la heterogeneidad de las situaciones, de cierta estabilidad emocional de estos niños, niñas y adolescentes expresan, cuando pueden tener a sus

familiares cerca. La familia ha resultado ser un elemento tranquilizador en la mayoría de participaciones del estudio.

Por su parte, en las respuestas sobre qué esperan o ven sobre el futuro, los niños y niñas expresan desagrado o incertidumbre.

"Mi único deseo es que mi familia fuera inmortal"
14 años, 2ºESO.

"Que toda mi familia esté bien" 11 años, 6º primaria.

"Me gustaría que no nos tengamos que preocupar tanto por el dinero, trabajo y pudiéramos viajar más."

"Que mi familia y yo estemos bien y felices" 10 años, 5º primaria.

Son las anteriores respuestas que denotan quejas sintomáticas, preocupaciones por el futuro, que es percibido de manera desoladora, y su búsqueda continua de tranquilidad.

También los niños y niñas hacen eco en sus respuestas sobre su apatía y aburrimiento en muchas ocasiones, mostrando tristeza o añoranzas de "tiempos pasados" anteriores a la pandemia, constatándose un escaso afrontamiento sobre la situación actual.

Por sus manifestaciones parecen estar esperando un fin de este periodo como una especie de **"fantasía de reconquistar el tiempo pasado"** anterior a la época de la COVID-19. Anhelan, por tanto, retornar a una situación anterior.

"Que no hubiéramos pasado por esto, por esta situación" 14 años, 3 ESO.

“Dormir y confiar que al día siguiente todo esté bien”
17 años, 1º Bachillerato.

“Que todo esto pase” 11 años, 6º primaria.

“Que no llevemos mascarilla y todo vuelva a ser como antes” 11 años, 6º primaria.

El impacto emocional por la situación creada por la pandemia debe tenerse muy presente en las acciones a desarrollar en favor de la infancia y la adolescencia. En virtud de ello, consideramos que es labor de las personas de referencia y de la ciudadanía en su conjunto enseñar a los niños, niñas y adolescentes a enfrentarse a las nuevas situaciones y a asimilar y asumir las dificultades. Este aprendizaje es clave para la maduración y también para el desarrollo del afrontamiento, para reconocerse como personas capaces de superar adversidades.

IV. DIMENSIÓN MOTIVACIÓN/VOLUNTAD/ NECESIDAD (MVN)

La motivación es un estado emocional que depende de factores aleatorios que pueden darse según múltiples causas.

Relacionándola con la voluntad, que es una decisión consciente de una persona, podríamos concluir que esta es más duradera en el tiempo que la motivación. Estamos en presencia de dos términos que se influyen el uno al otro, pues mediante la voluntad podemos incrementar la motivación y, a la vez, la motivación alimenta la voluntad, por lo que en ocasiones confundimos estos conceptos dada su cercanía.

La motivación podría ser definida como ese proceso que hace que empecemos y mantengamos una acción, con el propósito de alcanzar un objetivo o de satisfacer una necesidad que tenemos. Es, por tanto, un estado emocional que se activa cuando tenemos una buena razón para actuar, un estímulo que puede ser externo o interno y que nos sirve como recompensa. Es por ello que puede ser entendida como un proceso complejo en el cual se activa, se mantiene y se dirige la conducta hacia el logro de objetivos que se fija la persona, de expectativas que desea que satisfagan en el transcurso de su vida.

Sentado lo anterior, podemos señalar que valorar la motivación es comprender los aspectos dinámicos de la conducta, y más concretamente a las variables responsables tanto del inicio e intensidad del comportamiento, como de la dirección del mismo. En este sentido, el propio concepto de motivación no es sino un constructo hipotético que designa a una serie de variables que están relacionadas con dimensiones conductuales.

Ahora bien, solamente podemos evidenciar las propiedades de la motivación recurriendo a los hechos empíricos. Será, por tanto, de suma utilidad establecer los nexos entre las variables observables, a modo de constructo clarificador, por ejemplo, tanto para la explicación de quien dedica un esfuerzo inaudito para la consecución de un objetivo aparentemente baladí, como el de aquél que demuestra una incontenible reacción de evitación ante un estímulo inofensivo.

Recapitulando, podemos asentar que la motivación no puede observarse directamente, pero sí la conducta motivada (todas lo están de alguna manera). La premisa principal es que el análisis de la motivación debe atender a dos cuestiones importantes. En primer lugar, a las condiciones que hacen que el organismo esté impelido a realizar la conducta. Puede tratarse de

condiciones externas o internas, físicas o mentales, observables e inobservables que crean un estado de necesidad de actuar. Pero también, en segundo lugar, es necesario analizar los objetivos que se pretenden alcanzar con el comportamiento, ya que en la mayoría de los casos la conducta no es un mero reflejo. Y aún en el caso de los reflejos automáticos, estos pueden modificarse por las consecuencias que tienen sobre el ambiente o en el propio organismo que los ejecuta [Chóliz \(2004\)](#).

En el presente apartado, al acoger expresiones de las motivaciones que tienen los niños, niñas y adolescentes, también podemos valorar qué deseos o voluntades expresan.

Es importante valorar que, al responder sobre preguntas abiertas, han quedado reflejados los principales intereses y necesidades de este periodo evolutivo. Desde su propia perspectiva y en base a su percepción real de la situación de pandemia, se evidencia una influencia muy significativa de la situación actual sobre sus motivaciones.

Uno de los datos que nos ha llamado la atención es que el foco de motivación se ha desplazado hacia expresiones que distan en lo que cabría esperar por la madurez evolutiva de estas etapas.

Son edades de desarrollo en las que lo esperable es que centren sus atenciones en los juegos, en sus intereses personales, en sus actividades, así como en los acontecimientos de sus propias edades, pero, en cambio, nos hemos encontrado que están desmotivados por la situación en general, por la inseguridad que se ha generado derivada de las restricciones, dificultades laborales y efectos en general de la pandemia sobre la estabilidad en las familias.

Los niños, niñas y adolescentes encuestados expresan dudas por el empleo y futuro laboral de los adultos, expresando unas motivaciones que han desplazado su centro de atención desde esta perspectiva. Todo ello es indicativo de la pérdida de estabilidad y seguridad que va haciendo que perciban el futuro de manera menos optimista de lo que debería ser la mirada de la infancia.

Los adolescentes no responden fácilmente a estrategias eficaces en las edades anteriores y por lo tanto las percepciones distan en los diferentes grupos de edad. Valoran que se les ha “parado” el futuro, que tienen pocas opciones de poder continuar si no retornan a una “situación anterior”. Expresan querer que finalice este periodo de pandemia, que es incierto y por desgracia afectará a estas generaciones al alargarse en el tiempo. En muchos casos y por periodo evolutivo atravesarán gran parte de su transición a la etapa adulta con la adolescencia restringida.

“A parte de algún capricho mío, que no tengamos (en el futuro) ningún problema emocional o económico” 13 años, 3º ESO.

Piénsese que los y las adolescentes, por tener un futuro ya próximo y disponer de menor tiempo de infancia, precisan concluir su desarrollo con garantías. En alguna ocasión responden siguiendo modelos adultos expresando querer estabilidad en el trabajo, un trabajo estable, y varias expresiones de la misma naturaleza que denotan esa influencia sobre la percepción que tienen de los acontecimientos que viven.

En general y como rasgo positivo, tanto niños, niñas como adolescentes siguen estando motivados por los estudios, y por profesiones relacionadas con formaciones universitarias

“Para mi familia que fuera feliz y para mí cuando fuera mayor tener buenas notas y buena vida, buen trabajo... utilizaría mi tiempo para estudiar” (no anota edad) 5º primaria.

“Espero acabar bachiller e ir a la universidad” 13 años, 2º ESO.

PROPUESTAS Y RECOMENDACIONES

- Entendemos que debe garantizarse que las posibles restricciones que sean necesarias adoptar para hacer frente a la presente o a futuras crisis sanitarias se realicen con un enfoque de derechos de la infancia y la adolescencia. Estas limitaciones no pueden ir en detrimento de los vínculos familiares y comunitarios, como tampoco prescindir de instancias que permitan que niños, niñas y adolescentes tengan la oportunidad de que sus opiniones sean escuchadas y tomadas en consideración en aquellas decisiones que los involucran y afectan. Amplificar y mejorar las medidas de visibilidad de la infancia y la adolescencia en las recomendaciones de salud y restricciones pensando en las necesidades de este grupo poblacional significaría un salto cualitativo en la consideración social de los niños, niñas y adolescentes.
- Recomendamos que debe hacerse uso preferentemente de sus canales sociales de comunicación para difundir información relativa a este grupo de edad y no solo los propios de los adultos, con ello se alcanzará un mayor nivel de comprensión y colaboración por parte de niños, niñas y adolescentes.

- En cuanto a su dimensión educativa, debemos asegurar que las medidas y recursos que sean aplicados no supongan un aumento de las desigualdades existentes. El aprendizaje plantea desafíos para los niños y las niñas que tienen limitaciones en el acceso a la tecnología o Internet o no cuentan con el apoyo parental adecuado.
- Defendemos que la atención a la diversidad debe mantenerse pese a la pandemia. Deben estar disponibles soluciones alternativas para que niños, niñas y adolescentes continúen beneficiándose de la orientación y apoyo brindado por sus docentes.
- Consideramos que deberían formarse *Programas de “compensación”* en centros educativos, tales como *“Actividades compensatorias frente la COVID-19”* de prevención y ayuda para paliar los efectos de la pandemia en infantil, primaria y secundaria. Efectivamente, proponemos desarrollar acciones en horario lectivo, competenciales y adaptadas a cada nivel según hallazgos de necesidades propias de estas etapas de desarrollo.
- Proponemos la creación de acciones específicas, tanto en el contexto escolar como extraescolar, que analicen y reflexionen con los niños, niñas y adolescentes muchas de las cuestiones que se les han planteado durante la pandemia. Por ejemplo, incidir en materia de educación para la salud, deporte de esparcimiento, o hábitos de alimentación, entre otros.
- Sugerimos la planificación de actividades de diversificación del ocio, que lo hagan más saludable a la par que prevengan formas desadaptativas de ocupar el tiempo libre. En ese sentido, instamos a retomar las salidas al aire libre, los contactos con la naturaleza, y los grupos y medidas frente la COVID-19, por supuesto cumpliendo siempre con las medidas sanitarias establecidas.

- Instamos a fomentar la conciencia por retomar los juegos tradicionales, de mesa, construcciones y de roles, tanto en las relaciones familiares como en las aulas como parte del proceso educativo de la infancia y la adolescencia, favoreciendo con ello formas diversas de promoción del ocio.
- Recomendamos que se facilite el uso de espacios urbanos como parques, jardines y zonas públicas adaptadas según aforo y medidas frente la COVID-19.
- Requerimos que se fomente la creación y el refuerzo de actividades de carácter público (Municipal) compensatorias, así como líneas telefónicas de ayuda a la infancia y la adolescencia.
- Solicitamos la creación de espacios para la adolescencia que organicen actividades de su preferencia (música, deportes individuales), que sean seguros, adaptados a las medidas sanitarias y en contextos que favorezcan su desarrollo mientras duren las restricciones sociales.
- Requerimos que se evite demonizar a la adolescencia por manifestar sus necesidades.
- Recomendamos la elaboración de planes integrales de actuación que den coherencia a las actividades preventivas, entendiendo la salud de la infancia y la adolescencia como una globalidad.
- Aconsejamos la promoción de propuestas de conciliación de la vida laboral y familiar para la preservación de la estabilidad de la infancia y la adolescencia en estas especiales circunstancias. Promover y orientar horarios similares laborales a los que se han implementado en las restricciones puede ser un comienzo de conciliación.

CONCLUSIONES

Consideramos imprescindible, valorando los resultados de las diferentes áreas y para dar respuesta efectiva a tales reivindicaciones, empezar a pensar con los propios niños, niñas y adolescentes cuáles son los instrumentos necesarios para ser capaces de reunir y dar curso a las experiencias y nuevas formas de vinculación que ellos y ellas prosiguen.

Todos los niños, niñas y adolescentes encuestados son integrantes activos de Consejos Consultivos a nivel municipal, lo que pre supondría una predisposición positiva a la idea de que sus pareceres son requeridos y valorados en su justa medida, pero nada más lejos de la realidad, pues sorprendentemente, y en su inmensa mayoría, resaltan no sentirse escuchados por parte de la sociedad adulta. En dicho sentido, requieren mayores espacios de incidencia real, y no simbólica, tanto en el contexto familiar, como en el educativo y ni que decir en el socio comunitario.

La Generalitat debe continuar promoviendo la constitución de asociaciones y organizaciones que promuevan la participación activa de los niños, niñas y adolescentes en la sociedad. Lo anterior de la mano de la elaboración de programas

y metodologías activas que favorezcan el espíritu crítico, la reflexión y la argumentación para participar plenamente en la sociedad. Es importantísimo generar una cultura participativa y de protección de los derechos de la infancia y la adolescencia.

Por otra parte, respecto a la educación, la situación de pandemia ha precipitado que la enseñanza académica se tenga que repensar, una revolución a la que los docentes y las familias se tienen necesariamente que adaptar. Se está investigando mucho en torno a la docencia *on-line* y nuevas metodologías docentes, ambos aspectos son importantes, pero consideramos imprescindible en estos momentos no olvidar la parte emocional del alumnado. De las entrevistas se traduce la necesidad del acompañamiento emocional que precisan los niños y niñas, también como proceso a intervenir desde los entornos académicos.

Habría que valorar qué aspectos debe priorizar la escuela, cuáles son los contenidos claves para formar una ciudadanía comprometida y emocionalmente estable, y una vez realizada esta reflexión obrar en conciencia.

Se han recogido muchas afirmaciones relacionadas con la carga de deberes y de trabajo, incluso más que antes. A esta situación debe unírsele la dificultad para realizar toda la carga de trabajo, y debemos añadir, además, la brecha digital y las dificultades de algunos progenitores para poder “hacer de maestros” de sus hijos e hijas.

Deben pensarse la manera de vincular el aprendizaje con la parte socioemocional para que sirva de prevención y contención de los efectos derivados de esta pandemia. No podemos obviar que el desarrollo emocional y el equilibrio psicológico juegan un papel fundamental en las adaptaciones y aprendizajes, en la

necesidad de socialización, en la salud general y futura de estos grupos de edades.

Por ello una propuesta imprescindible a valorar es favorecer la actividad en los centros educativos y la comunidad educativa en general. Restableciendo actividades culturales, con las medidas y protocolos oportunos para seguir con entornos seguros pero afines a proseguir con la formación y desarrollo cultural, educativo en su amplia dimensión, favorecer el derecho al ocio, el juego y el esparcimiento como fundamentales para el crecimiento de la infancia y la adolescencia.

Ciertamente, es importante generar, en este periodo de pandemia, opciones para que no se interrumpa el juego, el ocio y la sociabilidad segura de la infancia y la adolescencia, dado que son vitales para su desarrollo psicológico y emocional, relacional. Así mismo, que en las medidas adoptadas se contemplen acciones y actividades para poder retomar salidas al aire libre, contactos con la naturaleza, por supuesto cumpliendo con las medidas sanitarias establecidas, favoreciendo así el ocio alternativo y al aire libre.

Tanto si estamos hablando de niños y niñas de primaria o de secundaria es clave generar espacios, por supuesto seguros y de confianza y proteger la estabilidad en los procesos de cambio, no obviando las características propias de estas edades que tan importantes son durante el correcto desarrollo de los futuros adultos que serán una vez concluya también esta pandemia. Es necesario revisar las implicaciones derivadas de los derechos fundamentales de los niños, niñas y adolescentes; de este modo, cualquier medida tendrá que tener como principal fin el superior interés del niño, niña y adolescente.

No podemos pasar por alto que las medidas adoptadas por la crisis sanitaria, en especial el confinamiento domiciliario, han hecho mella en la calidad de vida de los niños, niñas y adolescentes. Las medidas adoptadas, en aras de la protección de la salud, pero sin tomar en consideración a la infancia y la adolescencia, indirectamente han encaminado a los niños y las niñas a las nuevas tecnologías, sin tener presente la educación, aun temprana, de esta ciudadanía digital.

Es muy sintomático que los propios niños, niñas y adolescentes, en sus manifestaciones expresan preocupación por las adicciones, sobre todo a las tecnologías y en general también por los hábitos sedentarios, reflejados principalmente entorno a la comida y las restricciones de movilidad.

Hay una lectura positiva del uso de las nuevas tecnologías y de los juegos en línea, sobre todo por los y las adolescentes que han tenido que vivir en estos momentos de pandemia.

Puede que el virus de la COVID-19 no discrimine a nivel sanitario en su grado de transmisión entre la población general, pero unas generaciones son más vulnerables que otras a los impactos que se deriven de esta pandemia, y de momento las medidas son generales, no se nombra a la Infancia y a la juventud o se hace de manera muy escasa.

Se hace muy necesario preservar la salud global de la infancia y la adolescencia teniendo reconocimiento sobre sus variables, así como especiales características de desarrollo para favorecer y prevenir dificultades que pudieran derivarse del transcurso de esta u otras pandemias a las que pudiera atenderse la población en general.

Primar en acciones de prevención como la herramienta más valiosa resulta imprescindible para proteger la salud individual y

colectiva, reduciendo las desigualdades sociales y de salud promoviendo el desarrollo de los niños/as, adolescentes.

La adaptación es tan importante como la superación de las dificultades desarrolladas por la presente pandemia o posteriores circunstancias adversas de magnitud que pueda atravesar nuestra infancia y adolescencia.

En este sentido cabe afirmar que la protección de los derechos de la niñez en un contexto de crisis no puede ir en detrimento de los vínculos familiares y comunitarios, como tampoco prescindir de instancias que permitan que niños, niñas y adolescentes tengan la oportunidad de que sus opiniones sean escuchadas y tomadas en consideración en aquellas decisiones que los involucran y afectan. La conciliación se ha hecho imprescindible y así lo han puesto de relieve, como punto a favor para un afrontamiento positivo de esta situación de pandemia.

Otra dimensión directamente vinculada con los índices de satisfacción familiar de los niños, niñas y adolescentes consultados, es el relativo a las situaciones que amenazan o vulneran sus derechos. Por su maduración cognitiva y capacidad de afrontamiento, los niños y adolescentes son una población con mayor vulnerabilidad. Puede afectarles de manera particular todas las anomalías derivadas de la pandemia, y más directamente el estrés familiar y los cambios en la escolaridad, en lo concerniente a su formación y a su socialización, ocio etc.

Hay que recordar que la [OMS \(2021\)](#) en el reconocimiento de la globalidad de la salud, no otorga un peso mayor a ninguna de las multidimensiones de la misma. Expresando que «La salud es un estado de completo bienestar físico, mental y social, y no solamente la ausencia de afecciones o enfermedades».

GRÁFICAS

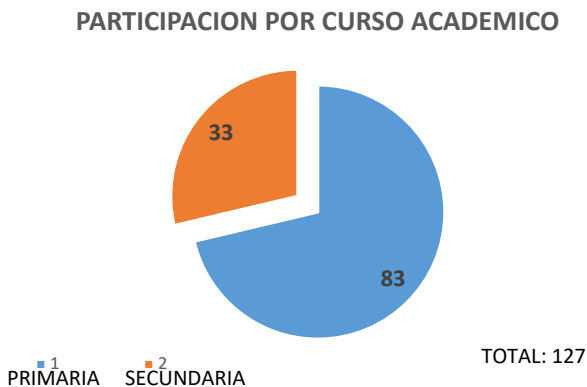


Gráfico1.

Fuente: Elaboración propia.

- Se registraron un total de 127 participaciones total de la muestra.
- Un total de 11 participantes no registran su curso académico.
- Observamos una mayor participación en estudiantes de primaria respecto a los de secundaria.
- En estas edades la motivación por participar se ha mantenido alta y la disposición.
- Observamos que en las reuniones y pese a estar todos y todas convocados a participar, solo se unieron a la reunión esta franja de edad en mayor proporción con respecto a las restantes edades que conforman los Consejos Locales de Infancia y Adolescencia en la mayoría de los municipios participantes.

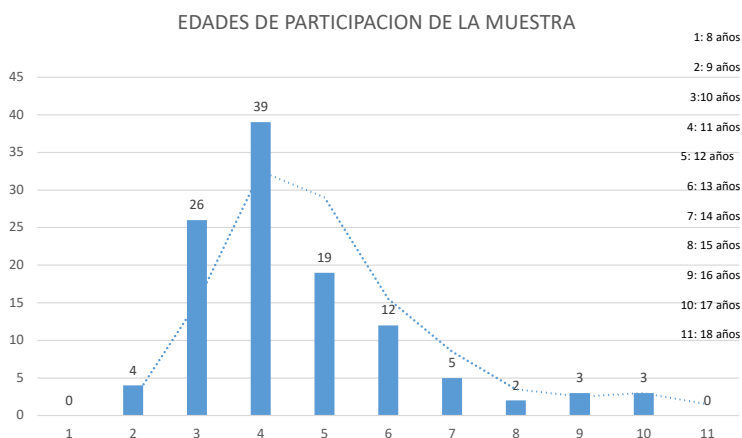


Gráfico 2.

Fuente: Elaboración propia.

- Las edades de participación mayoritaria: 10 años, 11 años y 12 años
- A medida que avanza la edad de los/las niños/as y adolescentes, disminuye su participación.
- No se registra participantes de 8 años o 18 años
- 11 participantes no registran su edad.

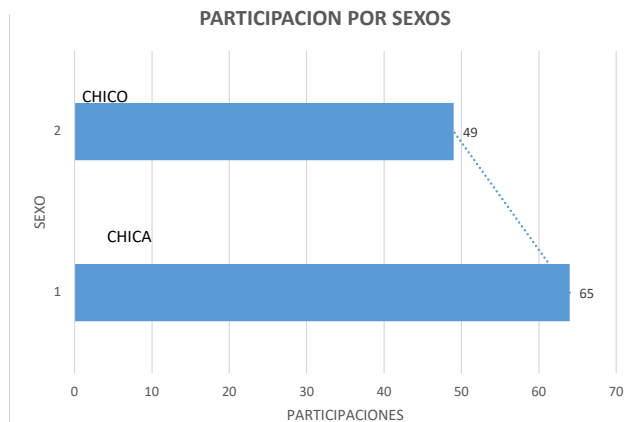


Gráfico 3.

Fuente: Elaboración propia.

- La participación de las chicas se registra en 65 respuestas.
- La participación de los chicos se registra en 49 respuestas.
- Es mayoritaria la participación de chicas de la muestra.
- En 13 respuestas no se identifica el sexo del o la participante.

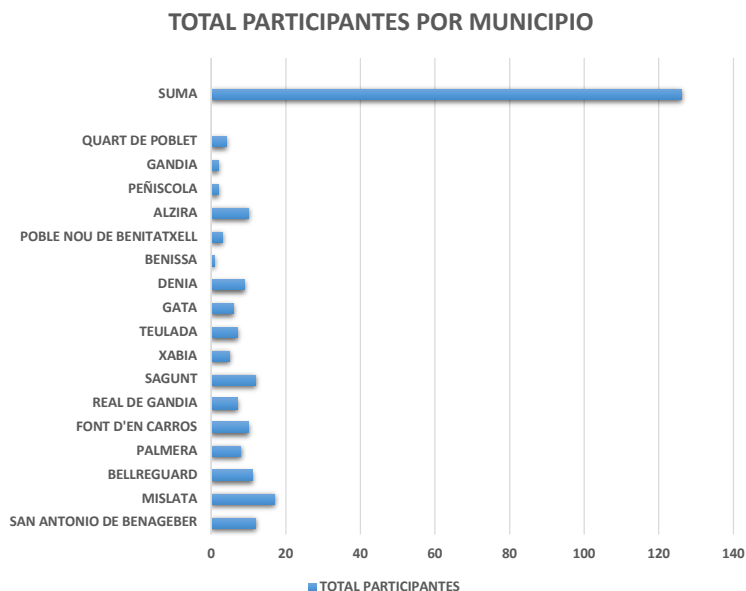


Gráfico 4.

Fuente: Elaboración propia.

- Participaron 17 municipios de los 39 consultados que tiene o han tenido constituido un Consejo Local de participación de Infancia o Adolescencia.
- Se registraron un total de 127 niños/as y adolescentes al finalizar el estudio (4 de Marzo 2021).

BIBLIOGRAFÍA Y REFERENCIAS

- AULA INFANCIA Y ADOLESCENCIA. (17 de abril de 2020). Declaración del Aula de Infancia y Adolescencia de la Universitat Politècnica de València sobre la situación de los niños, las niñas y los y las adolescentes en la actual crisis sanitaria- covid-19. Recuperado de <http://aulainfanciaadolescencia.es/wp-content/uploads/2014/03/Declaraci%C3%B3n-del-AULA-Covid-19.pdf>
- BARUDY, J. y DANTAGNAN, M. (2005) *Los buenos tratos a la infancia: parentalidad, apego y resiliencia*. Barcelona: Editorial Gedisa, S.A.
- BROWN, G. L., MANGELSDORF, S. C., SHIGETO, A., y WONG, M. S. (2018). Associations between father involvement and father–child attachment security: Variations based on timing and type of involvement. *Journal of Family Psychology*, 32(8), 1015–1024. <https://doi.org/10.1037/fam0000472>
- CABERO, J. y LLORENTE, M.C. (2013). La aplicación del juicio de experto como técnica de evaluación de las tecnologías de la información y comunicación (TIC). *Revista de Tecnología de Información y Comunicación en Educación*, 7(2), 11-22. https://www.academia.edu/6397648/La_aplicación_del_juicio_de_experto_como_técnica_de_evaluación
- COLL, C. y MARTÍ, E. (2001). Aprendizaje y desarrollo: la concepción genético-cognitiva del aprendizaje. En C. Coll, J. Palacios y A. Marchesi (Comps.). *Desarrollo psicológico y educación. 2. Psicología de la educación escolar*. 2a ed. (pp. 67-88). Madrid: Alianza Editorial.
- CHÓLIZ, M. (2004). *Psicología de la Motivación: el proceso motivacional*. Recuperado de <http://www.uv.es/~cholz>
- CHÓLIZ, M. (2005). *Psicología de la emoción: el proceso emocional*. Recuperado de <http://www.uv.es/~cholz>

- EDENRED (2018). *Estudio Guardería & Familia 2018*. Madrid: Edenred España.
- ENGEL, T., LEVY, N. y SCHLOSBERG, H. (1958). The dimensional analysis of a new series of facial expressions. *Journal of Experimental Psychology*, 55, 455-458. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0047240>
- ESCOBAR-PÉREZ, J. y CUERVO-MARTÍNEZ, A. (2008). Validez de contenido y juicio de expertos: una aproximación a su utilización. *Avances en Medición*, 6(1), 27–36.
- GARCÍA MADRUGA, J. A. (1991). *Desarrollo y conocimiento*. Madrid: Siglo XXI.
- MARTÍNEZ, R. y DE ANDRÉS, E. (2011) (Dir.). *Impacto de la conciliación de la vida familiar y laboral sobre el bienestar de la infancia*. Madrid: Observatorio efr y Defensor del Menor de la Comunidad de Madrid.
- MORÓN MACÍAS, M^a CARMEN (2011). La importancia de la motivación en la educación infantil. *Revista digital para profesionales de la enseñanza* (12), 1-5.
- PLENA INCLUSIÓN (2020). *El derecho a la educación durante el COVID-19*. Madrid: Plena Inclusión.
- ROBLES-SÁNCHEZ, J. I. (2020). La psicología de emergencias ante la COVID-19: enfoque desde la prevención, detección y gestión operativa del riesgo. *Clínica y Salud*, 31(2), 115-118. <https://doi.org/10.5093/clysa2020a17>
- SCHLOSBERG, H. (1954). Three dimensions of emotion. *Psychological Review*, 61, 81-88.
- SAVE THE CHILDREN (2013). *La conciliación de la vida laboral y familiar en España: Una oportunidad para promover y proteger los derechos de la infancia*. Madrid: Save the Children.
- SELYE, H. (1998). A Syndrome Produced by Diverse Nocuous Agents. *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, 10(2), 230-231. <https://doi.org/10.1176/jnp.10.2.230a>
- TAYLOR, S. J. y BOGDAN, R. (1984) *Introducción a los métodos cualitativos*. Barcelona: Paidós.
- THE ALLIANCE FOR CHILD PROTECTION IN HUMANITARIAN ACTION (2020). *Technical Note: Protection of Children during the Coronavirus Pandemic*. Recuperado de <https://www.alliancecpa.org/en/child-protection-online-library/technical-note-brief-protection-children-during-covid-19-pandemic-v2>
- UNICEF. La educación frente al COVID-19. Propuestas para impulsar el derecho a la educación durante la emergencia. Recuperado de <https://www.unicef.es/sites/unicef.es/files/educa/unicef-educa-covid19-propuestas-proteger-derecho-educacion-emergencia-0.pdf>
- UNITED NATIONS (2020). Policy brief: impact of Covid-19 on children. Recuperado de: <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-impact-covid-19-children>

VALERO ALZAGA, E., MARTÍN RONCERO, U. y DOMÍNGUEZ-RODRÍGUEZ A. (2020). *El confinamiento y su impacto según profesionales de la infancia*. *Revista Española de Salud Pública*, 94.

WUNDT, WM (1896). Grundriss der Psychologie. Recuperado de <https://archive.org/details/GrundrissDerPsychologie>

Páginas web consultadas

BUENAS TAREAS. <https://www.buenastareas.com/ensayos/Elaborar-Preguntas-De-Investigación/557852.html>

ORGANIZACIÓN MUNDIAL DE LA SALUD. <https://www.who.int/es/>

PSICOLOGÍA Y MENTE. <https://psicologiaymente.com/psicologia/teoria-estres-selye>

QUESTIONPRO. <http://www.questionpro.com/blog/es/investigacion-exploratoria>

VICEPRESIDENCIA I CONSELLERIA D'IGUALTAT I POLÍTiques INCLUSIVES DE LA GENERALITAT VALENCIANA. <http://www.inclusio.gva.es>

ANEXOS



Edad:

Curso escolar:

Aquí no hay respuesta buena o mala, es muy importante tu opinión, la que tú quieras. Lee atentamente la pregunta y danos tu respuesta personal. Si tienes alguna duda ahora al empezar podemos ayudarte.

NIVEL I (De 8 a 12 años)

AG

-¿Qué actividades realizas para sobreponerte a días malos o cuando sientes emociones negativas, tristes, malestar etc.?

¿Y en estos meses sin salir de casa qué actividades has hecho o has podido hacer?

-¿Consideras que el confinamiento, quedarte en casa, ha empeorado tu vida o tus actividades diarias? ____¿Por qué?

-¿Cuáles son las principales dificultades que piensas tienen l@s niñ@s de tu edad?

E

¿Qué es lo más positivo para sentirte bien?

¿Qué necesitarías para encontrarte bien? (tranquil@, content@ etc)

¿Quieres decirnos algo que tú crees que puede ayudar a otras personas?

ES

¿Cómo valoras el estar con tu familia en este momento? ¿Y anterior al periodo de estar en casa por el COVID-19?

¿Qué crees que podría mejorar en el colegio?

En este tiempo que hemos estado en casa por el COVID-19 ¿Cómo valoras tus deberes, tus clases (explica por qué)?

MVN

¿Qué te gustaría para ti cuando fueras más mayor ? ¿En qué utilizarías tú tiempo? ¿Qué te gustaría para ti y tu familia?

Si pudieras expresar un deseo ¿Cuál sería?

Si pudieras decidir sobre algo ¿sobre qué te gustaría decidir?

OTRAS COSAS QUE QUIERAS DECIR:

.....

.....

.....

— Muchas gracias por tu valiosa participación.



Edad:

Curso escolar:

Aquí no hay respuesta buena o mala, es muy importante tu opinión, la que consideres. Lee atentamente la pregunta y danos tu respuesta personal. Si tienes alguna duda ahora al empezar podemos ayudarte.

NIVEL II (De 13 a 17años)

AG

-¿Qué actividades realizas para sobreponerte a días malos o cuando sientes emociones negativas, malestar etc.?

-¿Qué actividades son las que más necesitas o te gustan?

-¿Consideras que el confinamiento ha empeorado tu calidad de vida o tus actividades diarias? ¿Por qué?

-¿Cuáles son las principales dificultades que piensas tienen l@s jóvenes de tu edad?

E

¿Qué es lo que más positivo para sentirte bien?

¿Qué precisarías para encontrarte emocionalmente bien?

¿Quieres dejarnos algún consejo o contarnos alguna experiencia que crees que puede ayudar a otras personas?

ES

¿Cómo valoras el estar con tu familia en este momento? ¿Y anterior al COVID-19?

¿Qué crees que podría mejorar en la educación de tu instituto?

En este periodo del COVID-19 ¿Cómo valoras tu formación (explica por qué)?

MVN

¿Qué tipo de objetivos te planteas hacer para tu futuro? ¿En qué invertirías tu tiempo?

Si pudieras expresar un deseo ¿Cuál sería?

Si pudieras decidir sobre...¿sobre qué te gustaría decidir?

¿Qué te gustaría para ti y tu familia?

OTRAS APORTACIONES SI QUIERES HACERLAS:

.....

.....

.....

— Muchas gracias por tu valiosa participación.

